

Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ. «ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

---

*«Η μνήμη του πολέμου στις αρχαίες κοινωνίες:
Η περίπτωση του Μακεδονικού Βασιλείου»*

Γεώργιος Δαλακούρας (ΑΜ: 53)

Εξεταστική επιτροπή

Επιβλέπων Καθηγητής: Ηλίας Κουλακιώτης

Κατερίνη Λιάμπη

Ιωάννης Τζαμτζής

Ιωάννινα 2022

Η ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΙΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ:

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΛΑΚΟΥΡΑΣ

Μεταπτυχιακή εργασία υποβληθείσα για την εκπλήρωση των προϋποθέσεων
απονομής μεταπτυχιακού τίτλου του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

2022

© (Γεώργιος Δαλακούρας)

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
Εισαγωγή: Συλλογική μνήμη, πόλεμος και εξουσία	5
Μέρος Α΄: Μνημεία πολέμου	8
1.1 Ταφές: Η μνήμη των νεκρών	8
1.2 Τρόπαια: Η απτή απόδειξη μίας νίκης	24
1.3 Αναθήματα: Μνήμη και θεοί	28
1.4 Νομίσματα: Πολεμικά εικονογραφικά θέματα και προπαγάνδα	38
Μέρος Β΄: Μνήμη του πολέμου	47
2.1 Εορτές και αγώνες: Βιωματικές πρακτικές μνήμης	47
2.2 Πόλεις και πολεμική μνήμη	55
2.3 Άνθρωποι και μνήμη	67
2.4 Βασιλείς και πόλεμος: Τίτλοι και τιμές	75
Συμπεράσματα-Επίλογος	85
Πηγές-Βιβλιογραφία	90
Παράρτημα εικόνων	118

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο Π.Μ.Σ. «Αρχαίος Κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» (κατεύθυνση Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Ιστορίας), του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, της Φιλοσοφικής Σχολής, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Αφορμή για την επιλογή του θέματος του πονήματος αυτού υπήρξε το ενδιαφέρον μου γύρω από τις προβληματικές της μακεδονικής ιστορίας, του πολέμου και των σχέσεων συλλογικής μνήμης και *ἀρχῆς*. Κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου, η ιστορία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Μακεδονικού Βασιλείου με συνεπήραν επιστημονικά, δημιουργώντας μου την επιθυμία για περαιτέρω εμβάθυνση. Τα ζητήματα μνήμης και μνημειακότητας προσέδωσαν μία ιδιαίτερη κατεύθυνση στο αντικείμενο της εργασίας μου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον επόπτη καθηγητή μου, κ. Ηλία Κουλακιώτη, για τις ατελείωτες ώρες συζητήσεων και την απεριόριστη βοήθεια, που μου προσέφερε απλόχερα, καθώς και για την εμπιστοσύνη του στην εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας μου, στηρίζοντάς με από την πρώτη ημέρα ως και την ολοκλήρωσή της. Ακόμη, θερμότατες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω προς την καθηγήτρια κ. Κατερίνη Λιάμπη και τον καθηγητή κ. Ιωάννη Τζαμτζή, οι οποίοι μού ενέπνευσαν την αγάπη και τον ενθουσιασμό για την επιστήμη της ιστορίας από την πρώτη στιγμή σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Νιώθω ευγνώμων για όλα τα διδάγματα και τις γνώσεις, που αποκόμισα, κοντά στους τρεις αυτούς ανθρώπους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Τέλος, ένα μεγάλο «ευχαριστώ» οφείλω στην οικογένειά μου, που στάθηκε δίπλα μου στην επίτευξη των στόχων μου και με βοήθησε με κάθε δυνατό τρόπο, ώστε να πραγματοποιήσω τα όνειρά μου.

Εισαγωγή: Συλλογική μνήμη, πόλεμος και εξουσία

Οι πολεμικές συρράξεις υπήρξαν βασικό συστατικό στοιχείο της πραγματικότητας των αρχαίων κοινωνιών. Επεκτατικοί και αμυντικοί πόλεμοι, βραχύχρονες και μακρόχρονες έριδες και συγκρούσεις συναποτέλεσαν τον πολυδιάστατο καμβά των σχέσεων μεταξύ των πολιτικών μορφωμάτων της αρχαιότητας. Η ιστορία της εμφάνισης και της εδραίωσης του Μακεδονικού Βασιλείου στη Βαλκανική Χερσόνησο χρωματίστηκε από τους συνεχείς πολέμους. Ο πόλεμος λειτούργησε ως καταλύτης για τη συνεχή ανάδειξη των Μακεδόνων στα πολιτικά πράγματα της ευρύτερης περιοχής δράσης τους και άνοιξε τον δρόμο προς την επικράτησή τους επί των άλλων Ελλήνων.

Ένας πόλεμος δεν αφήνει πίσω του μόνο νεκρούς, νικητές και χαμένους. Ταυτοχρόνως, ένας ολόκληρος μηχανισμός μνήμης ενεργοποιείται από τη στιγμή που μία κοινωνία εμπλέκεται σε μία σύγκρουση. Στην περίπτωση του Μακεδονικού Βασιλείου, ένας άνδρας, ο μονάρχης, ο οποίος, μάλιστα, ταυτίζεται με την έννοια του «κράτους»¹, καθίσταται απόλυτος ρυθμιστής της συλλογικής μνήμης. Η συλλογική μνήμη αφορά το σύνολο μίας κοινωνικής ομάδας, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άμεσους ή έμμεσους δεσμούς, και συσχετίζεται με την ταυτότητά της, συγκεκριμένους χώρους και ορισμένο χρόνο.² Η εκάστοτε *άρχη*, οικειοποιούμενη τα συλλογικά επιτεύγματα μίας κοινωνίας, δύναται να επιβάλει, να ρυθμίσει και να διαμορφώσει τη μνήμη μίας ομάδας· με άλλα λόγια, ορίζει το τι θα θυμάται και τι θα ξεχάσει το σύνολο και φροντίζει για τη δημιουργία μνημείων προς τέρψη, παραδειγματισμό, αλλά και μίμηση.³ Έτσι, στις μήμες των ανθρώπων διατηρούνται ζωντανές οι αναμνήσεις του παρελθόντος (συνήθως, ενός ενδόξου παρελθόντος) και επιβιώνουν στη συγχρονία και τη διαχρονία μέσω των μνημείων, αλλά και της προφορικότητας.⁴ Ως διαδικασία, λοιπόν, η μνήμη, στην περίπτωση του Μακεδονικού Βασιλείου, γεννάται, κυρίως, από έναν άνδρα, τον βασιλέα, και ενισχύεται μέσω της επικοινωνίας και της αλληλεπίδρασης των ατόμων μεταξύ τους, αλλά και με τα μνημεία· πρόκειται, δηλαδή, για το αποτέλεσμα ενός βιώματος.⁵

---

¹ Ellis 1977, 107.

² Booth 2006, 3-4.

³ Assmann 2017, 86-88.

⁴ Halbwachs 1992, 52-53· Bakker 2008, 66· Scodel 2008, 117-118.

⁵ Kasabova 2008, 335· Luiselli 2011, 10-11· Assmann 2017, 34-37.

Η μνήμη, και ειδικότερα η μνήμη του πολέμου, συνδιαμορφώνεται μέσω μίας σειράς φορέων και μέσω μνημειακότητας, υλικών και άυλων, τα οποία δεν είναι αποκομμένα από την κοινωνία, αλλά παρακινούν το κοινό αίσθημα. Αναφορικά με τα υλικά μνημεία του πολέμου, θα προσεγγιστούν παρακάτω οι ταφές, τα τρόπαια, τα αναθήματα και τα νομίσματα, ενώ ως φορείς μνήμης δύναται να θεωρηθούν οι εορτές και οι αγώνες, οι πόλεις, που ιδρύονται, οι διασυνδέσεις των ανθρώπων, κατόπιν μίας σύγκρουσης, και το αποτύπωμα των βασιλέων ιστοριογραφικά μέσω των τίτλων, που ελάμβαναν για τα κατορθώματά τους. Κάθε μνημείο επαναπροσδιορίζει έναν χώρο και σχετίζεται άμεσα με το κοινωνικό σύνολο, καθώς αποσκοπεί στη μνήμη, την απόδοση τιμής ή και τη λήθη -ορισμένες φορές- ενός ανθρώπου ή ενός γεγονότος. Ο χώρος αυτός δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τα γεωγραφικά όρια του ίδιου του βασιλείου. Αντιθέτως, μπορεί να τα υπερβαίνει ανάλογα με το κοινό, στο οποίο απευθύνεται κάθε φορά ο πομπός του μηνύματος, επιλέγοντας τοιούτοτρόπως το πεδίο μίας μάχης ή ένα πανελλήνιο ιερό. Συνάμα, τα μνημεία αυτά εντοπίζονται και σε εδάφη τα οποία άλλοτε είχαν υποταχθεί στην ισχύ του μακεδονικού «στέμματος», αλλά, στη συνέχεια, άλλαξε το διοικητικό καθεστώς, διατηρώντας, ωστόσο, το στίγμα των προηγούμενων κατακτητών.⁶

Τα μνημεία αποτελούν «κοινούς τόπους» για μία ομάδα ανθρώπων. Η εκάστοτε κοινότητα μοιράζεται μία σειρά κοινών χαρακτηριστικών, συμπεριφορών και στάσεων, που τη χαρακτηρίζουν. Υπό αυτήν την έννοια, ένα μνημείο συμβάλλει εξίσου στον σχηματισμό, την ενίσχυση και τη διατήρηση μίας ταυτότητας. Η ταυτότητα αυτή αφορά, από τη μία, το ίδιο το άτομο ως μονάδα, αλλά, την ίδια στιγμή, από την άλλη, συνδέεται και με την κοινωνία συνολικά, δημιουργώντας μία κοινή, συλλογική ταυτότητα, της οποίας κοινωνοί είναι όλα τα άτομα. Ένα μνημείο, λοιπόν, δεν λειτουργεί μόνο ως ένας τρόπος σύνδεσης με το παρελθόν, με ένα συμβάν και με τους προγόνους, αλλά προσδιορίζει και στο παρόν μία κοινότητα εν γένει.⁷

Η μνημειακότητα αποσκοπεί στην κατεύθυνση και την ανακατεύθυνση της συλλογικής μνήμης και κρίσεως. Συχνά, χειραγωγεί και προσανατολίζει την σκέψη της μάζας, αναπλάθοντας την πραγματικότητα.⁸ Η πολεμική μνήμη αποτελεί το συνονθύλευμα των όσων έχουν συμβεί στο πεδίο της μάχης, των πολιτικών

---

⁶ Mayo 1989, 68-72· Duffy 2016, 128-174.

⁷ Assmann 2011, 111-119.

⁸ Ma 2009, 249-250.

σκοπιμοτήτων της εξουσίας και της αποδοχής των γεγενημένων από την κοινωνία. Τα μνημεία, έτσι, εξυπηρετούν τις επιδιώξεις ενός μονάρχη και τον εξυψώνουν στον υπέρτατο άνδρα εντός της κοινωνικής ομάδας. Υπό αυτό το πρίσμα, αξίζει να εστιάσει κανείς την προσοχή του στον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκε η κάθε μακεδονική δυναστεία την πολεμική μνήμη, προκειμένου να προβάλει τα δικά της στρατιωτικά επιτεύγματα, να σταθεροποιήσει τη θέση της στον θρόνο, να διαφοροποιηθεί από τις προηγούμενες ή, ακόμη, και να αποσιωπήσει τη μνήμη των επιτευγμάτων των προκατόχων της. Η μελέτη της μνήμης του πολέμου επιτρέπει την προσέγγιση πτυχών της πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας του βασιλείου μέσω της παρατήρησης της αποτύπωσης των πολεμικών συγκρούσεων στη συλλογική σκέψη των Μακεδόνων και των άλλων Ελλήνων.

Στο Μακεδονικό Βασίλειο, οι συγκρούσεις με τους βόρειους γείτονες της Βαλκανικής, η εμπλοκή στους μεγάλους πολέμους των Ελλήνων, ο έλεγχος της νότιας Ελλάδας, η κατάκτηση της Ανατολής και οι πόλεμοι των Διαδόχων, οι εχθροπραξίες ως και την έλευση των Ρωμαίων άφησαν τα δικά τους μνημεία και στιγμάτισαν συγκεκριμένους τόπους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, συνεπώς, πώς η *ἀρχή* συνέδεσε τον πόλεμο με την κοινωνία και τον χώρο δράσης της. Η μνήμη είναι μία επιλογή και αυτή ανιχνεύεται ποικιλοτρόπως στη συμπεριφορά των μοναρχών της Μακεδονίας. Όσο επεκτείνεται και γίνεται ισχυρότερο το βασίλειο, εντάσσοντας στους κόλπους του συνεχώς περισσότερους ανθρώπους, προερχόμενους από διαφορετικά υπόβαθρα, τόσο καθοριστικότερο ρόλο αποκτά η μνημειακότητα στις κινήσεις της εξουσίας.

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασία έγινε χρήση των πρωτογενών πηγών, αλλά και της νεότερης ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας και βιβλιογραφίας. Ούσα η μνήμη κεντρικός άξονας αναφοράς και μελέτης, το περιεχόμενο κατανέμεται σε δύο κεντρικές ενότητες, τα υλικά μνημεία και τους άυλους φορείς μνήμης, ώστε να παρουσιαστεί κατά κατηγορία η επιλογή τους, η εξέλιξή τους στο πέρασμα των αιώνων, αλλά και να γίνει αντιληπτή η συχνότητα της χρήσης τους από τον εκάστοτε δυναστικό οίκο, από τα πρώτα βήματα του βασιλείου, κατά τα χρόνια της περσικής κυριαρχίας, ως και την κατάλυσή του από τη ρωμαϊκή «λαίλαπα», που συγκλόνισε τον μεσογειακό κόσμο και ανέτρεψε όλα τα δεδομένα.

Μέρος Α΄: Μνημεία πολέμου

Στο πρώτο μέρος, θα γίνει λόγος περί των μνημείων του πολέμου, τα οποία είχαν υλική μορφή. Τα μνημεία αυτά καταλαμβάναν μία συγκεκριμένη, οριοθετημένη θέση, ώστε να διατηρήσουν ζωντανή την ανάμνηση μιας πολεμικής σύγκρουσης. Μεταξύ αυτών, εκ των οποίων πολλά δεν σώζονται ως τη σύγχρονη εποχή, απαντώνται ταφές, τρόπαια, αναθήματα, νομίσματα και επιγραφές. Μέσω τούτων των φορέων μνήμης, δινόταν η δυνατότητα οπτικοποίησης των γεγονότων, που ελάμβαναν χώρα στο πεδίο της μάχης, η πληροφορία διαχέονταν με απλό τρόπο σε ένα -συχνά- υπερτοπικό κοινό και ο βασιλεύς προωθούσε τοιουτοτρόπως τις νίκες του, παρέχοντας πρότυπα συμπεριφοράς στους υπηκόους του και τονίζοντας τη δική του αρετή και δύναμη στο πολεμικό πεδίο.

1.1 Ταφές: Η μνήμη των νεκρών

Ως κατάσταση, ο θάνατος επηρεάζει τα άτομα μεμονωμένα, αλλά και την κοινωνία συνολικά, συντελώντας στη δημιουργία ενός ευρέος φάσματος πρακτικών, εθιμοτυπικών και σχετικών μνημειακών καταλοίπων, με στόχο την ασφαλή μετάβαση του ανθρώπου από τον κόσμο των ζωντανών σε αυτόν των νεκρών, αλλά και τη διατήρηση της ανάμνησής του εντός μίας ομάδας. Τα τελετουργικά, που συνδέονται με τον θάνατο, συσχετίζονται άμεσα με τη μνήμη, τον τόπο και τον χρόνο και λαμβάνουν συλλογικό χαρακτήρα. Η ταφή είναι μέρος των πρακτικών, οι οποίες συνδέονται με τις διαβατήριες τελετές.⁹ Καμία διαδικασία δεν είναι τυχαία και τα κτερίσματα έχουν συγκεκριμένη χρησιμότητα. Στις ταφικές πρακτικές ενυπάρχουν ιδιαίτεροι συμβολισμοί, οι οποίοι βοηθούν τόσο τον νεκρό προς τη μετάβασή του όσο και τους ζωντανούς στη διαχείριση του πένθους.¹⁰

Οι ταφές αντικατοπτρίζουν πλείστες φορές τη θέση των νεκρών σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Όπως μία κοινωνία είναι οργανωμένη, υφίσταται ιεραρχία και διέπεται από συγκεκριμένες νόρμες, αντιστοίχως οι δομές αυτές παρατηρούνται και στις ταφικές πρακτικές. Μεταξύ άλλων, το φύλο, η ηλικία, η ιδιότητα είναι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν σημαντικά τα ταφικά έθιμα, που επιλέγονται κατά περίπτωση, καθιστώντας τα εξαιρετικά σύνθετα και πολύπλοκα.¹¹ Στην παρούσα περίπτωση,

---

⁹ Morris 1997, 255· Williams 2013, 197.

¹⁰ Morris 1997, 21-22.

¹¹ Chapman 2013, 49· Shepherd 2013, 553.

ωστόσο, τα υποκείμενα της μελέτης είναι νέοι -συνήθως- άνδρες, Μακεδόνες, απλοί στρατιώτες ή αξιωματούχοι ή βασιλείς.

Πριν γίνει λόγος για την περίοδο του βασιλείου, αξίζει να γίνει μία σύντομη αναφορά στις παραδόσεις, που προϋπήρχαν, κατά την αρχαϊκή εποχή, στη Μακεδονία, γύρω από ζητήματα θανάτου.

Παρατηρώντας τις αρχαϊκές ταφές πολεμιστών του νεκροταφείου του Αρχοντικού της Πέλλας, οι οποίες χρονολογούνται μεταξύ 580-480 π.Χ., διαπιστώνει κανείς την ύπαρξη μίας ακμαίας, εντόνως στρατιωτικοποιημένης κοινωνίας. Η πλειοψηφία των τάφων ανήκουν σε άνδρες πολεμιστές διαφορετικών βαθμίδων, όπως αποδεικνύεται από τις διακυμάνσεις στην κτέριση των νεκρών. Τα κτερίσματα (σιδερένια ξίφη, αιχμές, μαχαίρια, κράνη, κοσμήματα, χρυσές μάσκες τοπικής παραγωγής) συνδέονται με την κοινωνική θέση και την ιδιότητά τους και φανερώνουν τις κοινωνικές δομές. Οι πρακτικές και τα τελετουργικά, που υιοθετούνται σε αυτή την περιοχή, συνδέονται με τον ηρωικό κόσμο, ενώ παραπέμπουν σε μυκηναϊκές ή γεωμετρικές συνήθειες.¹² Τα ξεχωριστά τοπικά χαρακτηριστικά της Μακεδονίας και οι παραδοσιακές νόρμες είναι εμφανέστερες ήδη κατά την πρώιμη τούτη φάση. Ο πόλεμος κατείχε πρωτεύουσα θέση σε μία σειρά κοινοτήτων, των οποίων η καθημερινότητα περιστρεφόταν γύρω από αυτόν σε μεγάλο βαθμό είτε για την ασφάλεια είτε για την επέκτασή τους. Αντιστοίχως, τα δεδομένα από το αρχαϊκό νεκροταφείο των Αιγών επιβεβαιώνουν πως τα κτερίσματα είναι αντικείμενα τα οποία υποδηλώνουν και τις δραστηριότητες του νεκρού. Η *κοπίς*, ένα είδος ξίφους, το οποίο έφεραν οι ιππείς, απαντάται σε πρωιμότερες ταφές, ενισχύοντας την πολεμική υπόσταση των ενταφιασμένων. Τα όπλα σε ταφές, λοιπόν, πιθανώς συσχετίζονται με το φύλο και την ιδιότητά τους και υποδεικνύουν την «κοινωνική διαστρωμάτωση».¹³ Αξίζει να υπογραμμισθεί, πως νεκρικές πυρές, σαν αυτές που περιγράφει ο Όμηρος, λαμβάνουν χώρα στη Μακεδονία τουλάχιστον από το α' μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Έτσι, διαφαίνεται η διατήρηση της συλλογικής μνήμης μίας προηγούμενης κοινωνίας, αυτής των επών, και η επαφή με το ένδοξο «ηρωικό» παρελθόν από την ελίτ των αρχαϊκών χρόνων.¹⁴

---

¹² Χρυσοστόμου Α. και Χρυσοστόμου Π. 2007, 127-129.

¹³ Saripanidi 2017, 88.

¹⁴ Κοτταρίδη 2009, 149-152· Saripanidi 2017, 96.

Παρόμοιο πλαίσιο παρατηρείται και στα αρχαϊκά νεκροταφεία της Σίνδου και της Αγίας Παρασκευής (στον Ανθεμούντα).¹⁵ Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, πως στις ανδρικές αρχαϊκές ταφές κυριαρχεί το πρότυπο του πολεμιστή-ήρωα, το οποίο απηχεί δοξασίες της ομηρικής κοινωνίας. Αν και παρατηρείται ποικιλομορφία στις κατά τόπους πρακτικές, είναι ορατό το κοινό πολιτισμικό περιβάλλον, που υπήρχε ήδη στην ετερόκλητη αρχαϊκή Μακεδονία.

Περνώντας στις περιόδους των τριών ισχυρών μακεδονικών δυνασθειών, θα αναλυθούν οι σημαντικότερες ταφές, οι οποίες συσχετίζονται με τον πόλεμο, και παρουσιάζουν ξεχωριστά χαρακτηριστικά για τη συλλογική, πολεμική μνήμη. Αξίζει να ειπωθεί, ότι ουκ ολίγες φορές οι πηγές σιωπούν περί των ταφών στρατιωτών και οι ιστορικοί αρκούνται στη χρήση στερεότυπων εκφράσεων.¹⁶ Το γεγονός αυτό, μάλλον, σημαίνει πως δεν υπάρχει κάποια ιδιαίτερη συνθήκη, παρά μόνο τελούνται τα παραδοσιακά τελετουργικά στο πεδίο της μάχης, και οι αναγνώστες ήταν εξοικειωμένοι με αυτά.

Αρχικά, ξεκινώντας από τη σημαντικότερη μάχη, που έδωσε ο Φίλιππος Β΄, η Χαιρώνεια (338 π.Χ.) αποτελεί έναν τόπο, που ο ίδιος και το όνομά του λειτούργησε ως φορέας μνήμης και έλαβε πολιτικές προεκτάσεις διαχρονικά. Στην περιοχή, νικητές και ηττημένοι άφησαν τα δικά τους μνημεία, ενώ παρέμεινε αλησμόνητη στη συλλογική σκέψη, αποκτώντας διαστάσεις αντίστοιχες με τις Πλαταιές και τις Θερμοπύλες.¹⁷ Τα όσα έλαβαν χώρα ανέτρεψαν οριστικά τις πολιτικές συνθήκες στον ελλαδικό κόσμο.¹⁸

Στην περίπτωση των νικητών, ένας τύμβος δημιουργήθηκε στη μνήμη των πεσόντων. Ο Φίλιππος Β΄ προχώρησε στην κατασκευή ενός ομαδικού τάφου. Η ταφή δεν ήταν πλούσια και απουσίαζαν ο χρυσός και ο άργυρος, γεγονός που σχετίζεται με την απόσταση από τον πυρήνα της Μακεδονίας. Άλλωστε, οι Μακεδόνες εβρίσκοντο σε εκστρατεία και δεν ήταν δυνατό να προβούν σε μεγαλοπρεπείς ταφές σαν και αυτές που εντοπίζονται στην επικράτεια του βασιλείου. Μεταξύ των ευρημάτων του μακεδονικού τύμβου περιλαμβάνονται στλεγγίδες, χαλκά νομίσματα, κεραμική, ειδικά

---

¹⁵ Δεσποίνη 2016, 111-119· Saripanidi 2017, 88-92.

¹⁶ Ενδεικτικά, Αρρ., Αναβ., 1.16.5: *τούτους τῆ ὑστεραία ἔθαψεν*· Διοδ., 16.4.7: *ἔθαψεν τῶν ἰδίων τοὺς τετελευτηκότας*.

¹⁷ Carney 2015, 245.

¹⁸ Αναλυτικές πληροφορίες για τη μάχη της Χαιρώνειας, βλ. Hammond 1938, 201-216· Rzepka 2018, 518-522.

συμποσιακή, και όπλα, κυρίως επιθετικά, όπως αιχμές δοράτων, ξίφη, τμήματα σαρισσών και λεπίδες από κοπίδες ή μαχαίρες. Ο οπλισμός, ασφαλώς, συσχετίζεται με την ιδιότητα των νεκρών πολεμιστών και υπερτονίζει τη συμβολή τους στην έκβαση της συγκρούσεως. Κατά τη μακεδονική πρακτική, η οποία, όπως αναφέρθηκε, είναι ορατή στο νεκροταφείων των Αιγών ήδη από την αρχαϊκή εποχή, οι νεκροί αποτεφρώθηκαν. Η καύση περιελάμβανε ένα συγκεκριμένο τελετουργικό, το οποίο εντοπίζεται στις περιγραφές του Ομήρου. Το πένθος, η διοργάνωση αγώνων, οι προσφορές, η περιποίηση των σωμάτων ήταν αναπόσπαστα μέρη της ενταφιασμού του νεκρού. Η πυρά είχε μνημειακό χαρακτήρα και πιθανώς σχετιζόταν και με την απόδοση ηρωικών τιμών.¹⁹ Πιθανότατα, μετά την ταφή, ακολούθησαν αγώνες και πομπή του στρατεύματος. Αξιοπρόσεκτο είναι πως το σημείο της πυράς και της ταφής δεν καλλιεργήθηκε κατόπιν εκ νέου, πράγμα που δηλώνει τη διατήρηση της μνήμης του χώρου και του σεβασμού του από τους τοπικούς πληθυσμούς.²⁰

Ακόμη, ο Φίλιππος Β΄ διέταξε την αποστολή των Αθηναίων νεκρών στους συγγενείς τους δίχως την καταβολή λύτρων.²¹ Οι Αθηναίοι, κατόπιν, προέβησαν στη δημιουργία επιτύμβιου επιγράμματος, για να τους επαινέσουν και να καταδικάσουν τις κινήσεις του Φιλίππου Β΄. Στην αθηναϊκή συλλογική μνήμη, η Χαιρώνεια εντυπώθηκε ως ένας αγώνας για την ελευθερία, μία απόπειρα αναχαίτησης της απειλής από τον Βορρά, που επέβαλε τον απόλυτο έλεγχο στον διάβα της.²²

Οι Θηβαίοι, συνάμα, προέβησαν και αυτοί σε ταφή των νεκρών τους. Ο Πausανίας κάνει λόγο για *πολυάνδριον Θηβαίων*, το οποίο επιβεβαιώνεται και αρχαιολογικά.²³ Ομαδικός τάφος 254 ανδρών εντοπίστηκε στην περιοχή. Οι νεκροί πρέπει να ήταν μέλη του Ιερού Λόχου. Ωστόσο, το μνημείο επιστεγάζεται από έναν λέοντα.²⁴ Ο συγκεκριμένος λέων δεν θα πρέπει να θεωρηθεί μακεδονικός, όπως είχε

¹⁹ Αναλυτικά σχετικά με το τελετουργικό της καύσης, βλ. Alonso 2009, 280-285.

²⁰ Pritchett 1958, 311· Hamilton 1969, 23· Kottaridi 1999, 113-114· Ma 2008, 74-78· Kurtz and Boardman 2011, 175-176· Kottaridi 2013, 141.

²¹ Πολ., 5.10.4: *τοιγαροῦν χωρὶς λύτρων ἀποστείλας τοὺς αἰχμαλώτους καὶ κηδεύσας Ἀθηναίων τοὺς τετελευτηκότας.*

²² IG II² 5226: [*ὦ Χρόν]ε, παντοίων θνητο[ῖς πανεπίσκοπε δαίμων],*

[*ἄγγελος] ἡμετέρων πᾶσ[ι] γενοῦ παθέων]*

[*ὡς ἱεράν σώζειν πειρώμενοι Ἑλλάδα χώραν]*

[*Βοιωτῶν κλεινοῖς θνήσκομεν ἐν δαπέδοις*]. Επίσης, βλ. Σκιαδάς 1986, 560-566· Low 2010, 346.

²³ Πaus., 9.40.10: *προσιόντων δὲ τῇ πόλει πολυάνδριον Θηβαίων ἐστὶν ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον ἀγῶνι ἀποθανόντων. ἐπιγέγραπται μὲν δὴ ἐπίγραμμα οὐδέν, ἐπίθημα δ' ἔπεστιν αὐτῷ λέων. φέροι δ' ἂν ἐς τῶν ἀνδρῶν μάλιστα τὸν θυμόν. ἐπίγραμμα δὲ ἄπεστιν ἐμοὶ δοκεῖν ὅτι οὐδὲ εὐοικότα τῇ τόλμῃ σφίσι τὰ ἐκ τοῦ δαίμονος ἠκολούθησε.*

²⁴ Pritchett 1958, 311· Παπαχατζής 1981, 263· Funke 2003, 176-177· Ma 2008, 75.

γίνει λόγος στην έρευνα παλαιότερα. Πρόκειται για κατασκευή, η οποία συνδέεται με το θηβαϊκό πολυάνδριον. Οι νεκροί του Ιερού Λόχου ετάφησαν στο πεδίο της μάχης και το μνημείο ήταν διακριτό από τον περιβάλλοντα χώρο. Πάντως, φαίνεται εξαιρετικά απίθανο, ο Μακεδόνας βασιλεύς να επέτρεψε στους ηττημένους να προβούν στην κατασκευή ενός τέτοιου μεγαλειώδους οικοδομήματος. Επίσης, η δημιουργία ενός τέτοιου λέοντος θα ήταν ένα έργο υψηλού κόστους, το οποίο οι Θηβαίοι, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα ήταν σε θέση να επιχορηγήσουν, δεδομένης της εμπόλεμης κατάστασης, αλλά και της οικονομικής και πολιτικής συντριβής τους από τους Μακεδόνες.

Για αυτούς τους λόγους, λοιπόν, έχουν προταθεί δύο κατοπινές περίοδοι ανέγερσης του μνημείου. Η πιθανότερη τοποθετείται χρονικά περί το 316/5 π.Χ., όταν ο Κάσσανδρος συνετέλεσε καθοριστικά στην επανίδρυση των Θηβών. Η αντιαλεξανδρινή πολιτική, που υιοθέτησε, και η απόπειρά του, να απεμπλακεί από το αργεαδικό παρελθόν, θα μπορούσαν να έχουν λειτουργήσει καταλυτικά στην κατασκευή ενός τέτοιου μνημείου και ο Κάσσανδρος, σαφώς, διέθετε και τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους. Ένα τέτοιο έργο θα λειτουργούσε ως φορέας μνήμης της ανδρείας των νεκρών Θηβαίων πολεμιστών, οι οποίοι είχαν αγωνιστεί για την ελευθερία τους· ένα σαφές προπαγανδιστικό πολιτικό μήνυμα. Από την άλλη, έχει προταθεί και η περίοδος περί το 285 π.Χ., όταν η Θηβαϊκή Συμπολιτεία αναδιοργανώνεται και προσπαθεί να αναγεννηθεί από τις στάχτες της. Σε καμία περίπτωση, η τεχνοτροπία του λέοντος δεν θα επέτρεπε, όμως, μία υστερότερη χρονολόγηση.²⁵ Έτσι, καθίσταται εναργές, πως η Χαιρώνεια υπήρξε ένας χώρος μνήμης, ο οποίος συνδέεται και με τον νικητή και με τον ηττημένο, και με την τοπική, αλλά και την «πανελλήνια» ιστορία. Καθένας προσπάθησε να αφήσει το στίγμα του, σε έναν τόπο, που επρόκειτο να μην ξεχαστεί ποτέ.

Αναφορικά με τους λέοντες, ως φορείς μνήμης, αξίζει να γίνουν ορισμένες επισημάνσεις (εικόνα 1). Πρόκειται για μνημειακού τύπου και τεραστίων διαστάσεων οικοδομήματα, τα οποία αποτελούνταν από τη βάση και τον λέοντα. Λέοντες απαντώνται στον ελλαδικό χώρο ήδη από τον 6^ο αιώνα π.Χ., ωστόσο η περίοδος ακμής αυτού του αρχιτεκτονικού τύπου τοποθετείται χρονικά στα τέλη του 4^{ου} και τις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Ο συνδυασμός γλυπτικής και αρχιτεκτονικής δημιουργεί μία

---

²⁵ Ma 2008, 83-85.

επιβλητική κατασκευή, ορατή από μεγάλη απόσταση. Ο λέων συνοδεύει ταφές, όπως και στην περίπτωση της Αμφίπολης, και είναι δείγμα ρώμης, ευγενικής καταγωγής, αλλά και σύμβολο εξουσίας.²⁶ Ήδη επί Φιλίππου Β΄ και Αλεξάνδρου Γ΄, η απεικόνιση του κυνηγιού του λέοντος εμφανίζεται και σε τύμβους, ενώ, κατά την ελληνιστική περίοδο, εμφανίζεται και στη μακεδονική πλαστική.²⁷ Μάλιστα, έχει υποστηριχθεί πως το κυνήγι στην τέχνη της Μακεδονίας υποδηλώνει την κατάκτηση της Ασίας και όχι μόνο την αγαπημένη μακεδονική πρακτική.²⁸

Ο Αλέξανδρος Γ΄ υπήρξε ένας στρατηλάτης, ο οποίος συνεχώς διεκδικούσε περισσότερα εδάφη και επεδίωκε να διευρύνει την επικράτειά του. Παρ' όλα αυτά, τα στρατιωτικά κατορθώματά του ήταν πάντοτε ενδεδυμένα με τον μανδύα του «δίκαιου πολέμου». Όταν, λοιπόν, κατελύθη η Περσική Αυτοκρατορία, ο Μακεδόνας μονάρχης αναζητούσε το νομικό έρεισμα, το οποίο θα του επέτρεπε να συνεχίσει απρόσκοπτα τη διάβασή του στα βάθη της Ασίας. Ο θάνατος του Δαρείου Γ΄ και η αναγόρευση του Βήσσου σε Μεγάλο Βασιλέα λειτούργησαν ευεργετικά, ώστε ο Αλέξανδρος να αναδειχθεί αυτή τη φορά ως εκδικητής του Δαρείου. Η συνέχιση της εκστρατείας του πλέον αποκτούσε μία νέα διάσταση απονομής δικαίου και επιβολής της τάξης. Εξ ου, λοιπόν, και προέβη στην ταφή του άλλοτε ακατανίκητου Πέρση βασιλέα. Συγκεκριμένα, αιτήθηκε βασιλικής ταφής, κατά τον τρόπο με τον οποίο είχαν ταφεί και οι προκάτοχοί του. Αφού φρόντισε το νεκρό σώμα, το απέστειλε στη μητέρα του, ώστε να ταφεί στους βασιλικούς τάφους της Περσεπόλεως και μερίμνησε για τον αδελφό του, ο οποίος, μάλιστα, εντάχθηκε στους εταίρους.²⁹ Αν και δεν δίνονται συγκεκριμένες πληροφορίες περί της ταφής, είναι σίγουρο, πως επρόκειτο για μία μεγαλοπρεπέστατη και δαπανηρή τελετή, στην οποία ο Αλέξανδρος Γ΄ ήταν παρών και συμμετείχε στη διαδικασία του πένθους. Ο Δαρείος, ενόσω ήταν εν ζωή, είχε ξεκινήσει την κατασκευή του οικοδομήματος, όπου θα θάπτονταν, αλλά δεν το ολοκλήρωσε ποτέ. Ο τάφος αυτός έχει ταυτιστεί με τον ανολοκλήρωτο τάφο VII στην Περσέπολη,

---

²⁶ Koukouli-Chrysanthaki 2011, 425.

²⁷ Kousser 2015, 34-35.

²⁸ Στεφανίδου-Τιβεριού 2018, 438.

²⁹ Αρρ., *Αναβ.*, 3.22.1: *Ἀλέξανδρος δὲ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Δαρείου ἐς Πέρσας ἀπέπεμψε, θάψαι κελεύσας ἐν ταῖς βασιλικαῖς θήκαις, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ πρὸ Δαρείου βασιλεῖς.* Διοδ., 17.73.3: *ἄρτι δ' αὐτοῦ τετελευτηκότος Ἀλέξανδρος μετὰ τῶν ἰπέων ἐπιδιώκων καὶ τὸν Δαρείον τετελευτηκότα καταλαβὼν τῆς βασιλικῆς ταφῆς ἤξιώσεν.* Πλουτ., *Αλεξ.*, 43.3: *τότε δὲ τοῦ Δαρείου τὸ μὲν σῶμα κεκοσμημένον βασιλικῶς πρὸς τὴν μητέρα ἀπέστειλε, τὸν δὲ ἀδελφὸν Ἐξάθρην εἰς τοὺς ἐταίρους ἀνέλαβεν.* Επίσης, βλ. Hamilton 1969, 115· Χανιώτης 2021, 33.

ενώ έχει υποστηριχθεί, πως το σώμα του ετάφη στον τάφο V, εκεί που -ως τώρα- θεωρείται θαμμένος ο Αρταξέρξης Β'.³⁰

Μεγίστης συμβολικής σημασίας κρίνεται και η απόπειρα του Αλέξανδρου Γ' να αποκαταστήσει τον τάφο του Κύρου, όταν αυτός κατέφθασε στις Πασαργάδες. Ο τάφος ήταν συλημένος, ενώ το σώμα του νεκρού είχε κατακρεουργηθεί από τους τυμβωρύχους. Ο Αλέξανδρος Γ' διέταξε *κοσμήσαι ἐξ ὑπαρχῆς τῷ Κύρῳ τὸν τάφον* και φρόντισε να επανατοποθετηθούν τα οστά εντός λάρνακας.³¹ Η μέριμνα του Μακεδόνα στρατηλάτη για τον νεκρό διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην πολιτική προπαγάνδα, την οποία ασκούσε με μαεστρία. Με τις κινήσεις του, διεκδίκησε με δυναμικό τρόπο τη βασιλική διαδοχή στη χώρα, την οποία ήλεγχαν οι Πέρσες, παρουσιάζοντας εαυτόν ως τον νόμιμο διάδοχο των μεγάλων βασιλέων. Αποκατέστησε, λοιπόν, τη μνήμη του Δαρείου, αλλά και του Κύρου. Συνεπώς, ο Αλέξανδρος Γ' νομιμοποιείται με κάθε τρόπο στην εξουσία, σεβόμενος τους προηγούμενους βασιλείς και αυτοπροβάλλεται ως ένας ηγεμόνας που σέβεται και συνεχίζει την προηγούμενη, τοπική παράδοση.

Μία περίπτωση ταφής, ωστόσο, φαίνεται να ξεχωρίζει περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη σε ολόκληρη την αρχαιότητα: του Ηφαιστίωνος. Ο αιφνίδιος θάνατός του συνετάραξε τον Αλέξανδρο Γ', ο οποίος προέβη στη λαμπρή ταφή του πιστού φίλου του. Αν και ο Ηφαιστίων πέθανε στα Εκβάτανα, φαίνεται πως εδόθη εντολή να ταφεί στη Βαβυλώνα. Στα Εκβάτανα, πάντως, έχει βρεθεί ένας λέων, που θεωρείται ταφικό μνημείο για τον Ηφαιστίωνα.³² Νεκρικοί αγώνες διοργανώθηκαν, ενώ φαίνεται πως ο νεκρός έχαιρε και ηρωικών -αν όχι θεϊκών- τιμών από σειρά ελληνίδων πόλεων, μετά και τη σχετική εντολή του Μακεδόνα μονάρχη. Στα σχέδια του τελευταίου, μάλλον, υπήρχε και η κατασκευή μνημείων προς τιμή του νεκρού και στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, τα οποία δεν πρόλαβε να δημιουργήσει.³³ Η μαζική εκτέλεση των Κοσσαίων από τον Αλέξανδρο Γ' δεν θα ήταν ορθό, μάλλον, να συνδεθεί με το πένθος του και να συσχετιστεί με την ομηρική θανάτωση των δώδεκα Τρώων

³⁰ Schmidt 1970, 107· Bosworth 1980, 345· Canepa 2010, 2-7.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον τάφο V, βλ. Schmidt 1970, 99-102.

³¹ Arr., Αναβ., 6.29.9-11: *...καὶ λέγει Ἀριστόβουλος αὐτὸς ταχθῆναι πρὸς Ἀλεξάνδρου κοσμήσαι ἐξ ὑπαρχῆς τῷ Κύρῳ τὸν τάφον. καὶ τοῦ μὲν σώματος ὅσαπερ ἐπὶ σῶα ἦν καταθεῖναι ἐς τὴν πύelon καὶ τὸ πῶμα ἐπιθεῖναι, ὅσα δὲ λελώβητο αὐτῆς κατορθῶσαι. καὶ τὴν κλίνην ἐντεῖναι ταινίαις καὶ ἄλλα ὅσα ἐς κόσμον ἔκειτο κατὰ ἀριθμὸν τε καὶ τοῖς πάλαι ὅμοια ἀποθεῖναι καὶ τὴν θυρίδα δὲ ἀφανίσαι τὰ μὲν αὐτῆς λίθῳ ἐνοικοδομήσαντα, τὰ δὲ πηλῷ ἐμπλάσαντα, καὶ ἐπιβαλεῖν τῷ πηλῷ τὸ σημεῖον τὸ βασιλικόν ...*

³² Mckechnie 1995, 430· Palagia 2000, 167-168.

³³ Hammond 1997, 236-237.

από τον Αχιλλέα, μετά το τέλος του Πατρόκλου. Πιο πιθανό είναι να επρόκειτο για μία εκστρατεία, παρά για μέρος της τελετουργίας του θανάτου.³⁴

Σχετικά με τη λεγόμενη πυρά του Ηφαιστίωνος, είναι σημαντικό να γίνει μία διαπίστωση. Η πυρά, που περιγράφεται στις πηγές, θα ήταν σωστό να διαχωριστεί από μία τυπική καύση. Σε αυτήν την περίπτωση, ίσως, πρόκειται για μνημειακού χαρακτήρα πυρά (πιθανώς, άσβεστη), η οποία είχε τη μορφή ενός ηρώου και επρόκειτο για ένα καλλιτεχνικό σύνολο. Το μνημείο, όπως μαρτυρείται και από τον Διόδωρο, ήταν, πράγματι, ένα αρχιτεκτονικό επίτευγμα υψηλοτάτου κάλλους.³⁵ Η πυρά είναι ένα πολύ συγκεκριμένο, αυστηρά καθορισμένο τελετουργικό εξαγνισμού του νεκρού και η διαβατήρια δίοδος προς τον κόσμο των νεκρών.³⁶

Όσον αφορά το εικονογραφικό πρόγραμμα του μνημείου, είναι εμφανής ο επινίκιος χαρακτήρας του οικοδομήματος. Τα θέματα σχετίζονται με τη μακεδονική προέλαση στην Ασία. Ο συμβολισμός είναι διττός: από τη μία, δηλώνεται η στρατιωτική ιδιότητα του νεκρού, από την άλλη, τονίζονται τα κατορθώματα των Μακεδόνων. Στο χαμηλότερο επίπεδο, ζωγραφίστηκαν πρώρες πλοίων, στις οποίες υπήρχαν τοξότες, αδριάντες οπλιτών και *φοινικίδες*, δηλαδή κόκκινα λάβαρα, σύμβολα έναρξης μίας ναυμαχίας. Στο δεύτερο επίπεδο, εικονίζονταν αναμμένες δάδες, που έφεραν στις λαβές χρυσούς στεφάνους, και αετοί και φίδια. Ο αετός και το φίδι είναι σύμβολα νίκης, ενώ οι δάδες, μάλλον, συνδέονται με μυστηριακές δοξασίες περί της μεταθανάτιας ζωής. Ένα κυνήγι άγριων ζώων απαντάται στο αμέσως επάνω επίπεδο, ως η αγαπημένη συνήθεια της μακεδονικής αυλής. Στη συνέχεια, απεικονίζεται το μυθολογικό θέμα της Κενταυρομαχίας, η οποία έχει συνδεθεί συμβολικά με τους Περσικούς Πολέμους, ενώ, στο πέμπτο επίπεδο, χρυσοί λέοντες και ταύροι έχουν επιλεγεί, ώστε να «φρουρούν» το μνημείο. Η πυρά ολοκληρωνόταν με την τοποθέτηση μακεδονικών και περσικών όπλων και ενός συνόλου σειρήνων, οι οποίες ήταν

³⁴ Πλουτ., *Αλεξ.*, 72.3: *τοῦ δὲ πένθους παρηγορία τῶ πολέμῳ χρώμενος, ὥσπερ ἐπὶ θήραν καὶ κυνηγέσιον ἀνθρώπων ἐξῆλθε καὶ τὸ Κορσασίων ἔθνος κατεστρέφετο, πάντας ἠβηδὸν ἀποσφάττων. τοῦτο δὲ Ἡφαιστίωνος ἐναγισμὸς ἐκαλεῖτο.* Επίσης, βλ. Hammond 1993, 140· Kurtz and Boardman 2011, 176.

³⁵ App., *Αναβ.*, 7.14.8: *καὶ πυρὰν κελεύσαι αὐτῷ ἐτοιμάζεσθαι ἐν Βαβυλῶνι ἀπὸ ταλάντων μυρίων, οἱ δὲ καὶ πλειόνων ἀνέγραψαν.* Διοδ., 17.114-115: *ἀπολύσας δὲ τὰς πρεσβείας περὶ τὴν ταφὴν ἐγένετο τοῦ Ἡφαιστίωνος. τοσαύτην δὲ σπουδὴν ἐποιήσατο πρὸς τὴν τῆς ἐκφορᾶς ἐπιμέλειαν ὥστε μὴ μόνον τὰς προγεγενημένας παρ' ἀνθρώποις ταφὰς ὑπερβαλέσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐσομένοις μηδεμίαν ὑπέρθειν καταλιπεῖν. [...] αὐτὸς δὲ τοὺς ἀρχιτέκτονας ἀθροίσας καὶ λεπτοργῶν πλῆθος τοῦ μὲν τείχους καθεῖλεν ἐπὶ δέκα σταδίου, τὴν δ' ὀπίτην πλίνθον ἀναλεξάμενος καὶ τὸν δεχόμενον τὴν πυρὰν τόπον ὁμαλὸν κατασκευάσας ὠκοδόμησε τετράπλευρον πυρὰν, σταδίαίας οὔσης ἐκάστης πλευρᾶς.* Επίσης, βλ. Tarn 1948, 381-382· Lane Fox 1973, 456-460· Mckechnie 1995, 421-428.

³⁶ Κοτταρίδη 1999, 639-640.

εσωτερικά κούφια, για να μπορεί να εισέλθει άνθρωπος και να θρηνήσει.³⁷ Το οικοδόμημα δεν ήταν απλώς μία νεκρική κατασκευή, αλλά, αντιθέτως, ενείχε ένα ζωντανό πολιτικό μήνυμα· αυτό της νίκης και της κατάκτησης της Ασίας. Τα εικονογραφικά θέματα των τάφων δεν ήταν τυχαία, μα είχαν σχεδόν πάντοτε ένα πολιτικό και προπαγανδιστικό περιεχόμενο.

Αντιστοίχως, αν παρατηρήσει κανείς τους μακεδονικούς τάφους στη Βεργίνα και τον πυρήνα του βασιλείου, δύναται να εντοπίσει αντίστοιχα εικονογραφικά μηνύματα.

Στον τάφο του Φιλίππου Β΄, οι ομοιότητες με τις ταφικές πρακτικές της ομηρικής εποχής είναι ορατές, μεταφέροντας ένα πολιτικό, αλλά και πολιτισμικό μήνυμα. Ο νεκρός φέρει μαζί του, ως κτερίσματα, τα όπλα του (ασπίδα, αιχμές δοράτων και ακοντίων, ξίφη), τα οποία υπερτονίζουν τη δύναμη και την ανώτατη κοινωνική θέση του, στλεγγίδες, αγγεία πόσης και τροφής και νεκρικά στεφάνια. Μάλιστα, στην κεφαλή του, έχει τοποθετηθεί ένας χρυσός στέφανος βελανιδιάς.³⁸ Οι στέφανοι έχουν ιερό, αποτροπαϊκό και τελετουργικό χαρακτήρα και δηλώνουν την αριστοκρατική ή βασιλική καταγωγή του νεκρού.³⁹ Ο χρυσός, ακόμη, υπήρξε κοινωνικό, οικονομικό, θρησκευτικό και πολιτικό σύμβολο στις ταφές των Αργεαδών. Πρόκειται για φορέα μνήμης και πολιτικής επιβολής. Σε μία βασιλική ταφή, χρησιμοποιείται ως στοιχείο ηρωοποίησης, δέους, σεβασμού, αλλά και κυριαρχίας και ελέγχου, που ασκείται από τον νεκρό (ο οποίος, ως μονάρχης, ταυτίζεται με το κράτος) προς τους υπηκόους.⁴⁰ Τελετουργικό χαρακτήρα είχε και η χρυσελεφάντινη ασπίδα, δείγμα της υψηλής θέσης του νεκρού, η οποία δεν ήταν το πολεμικό όπλο του νεκρού, αλλά ένα ιδιαίτερος συμβολικό κτέρισμα.⁴¹ Με την εκστρατεία του Φιλίππου Β΄ κατά των Σκυθών, περί το 339 π.Χ. συνδέεται ένας χρυσός γωρυτός.⁴²

Η παράσταση του βασιλικού κυνηγιού, στον τάφο του Φιλίππου Β΄, είναι δείγμα της άριστης προπαγανδιστικής πολιτικής, που ασκούσαν οι Μακεδόνες βασιλείς (εικόνα 2). Έχουν δοθεί πολλές ερμηνείες περί των εικονιζόμενων προσώπων και των συμβολισμών, που ενυπάρχουν στη συγκεκριμένη τοιχογραφία. Είναι πιθανό η σκηνή

---

³⁷ Palagia 2000, 169-173.

³⁸ Ανδρόνικος 1997, 97· Κοτταρίδη 1997, 132· Κοτταρίδη 1999, 634-639.

³⁹ Τσιγαρίδα 1987, 912· Αχειλαρά και Νικάκης 2020, 209-211.

⁴⁰ Tsigarida 2018, 431-435.

⁴¹ Ανδρόνικος 1997, 136-137.

⁴² Ανδρόνικος 1997, 231.

να είναι μία αλληγορία της κατάκτησης και όλων των πολεμικών εκστρατειών του νεκρού: οι αγώνες για την ηγεμονία της Ελλάδας, ο έλεγχος της βορειότερης Βαλκανικής, αλλά και η επιθυμία του για την Ανατολή και την κατάλυση της Περσικής Αυτοκρατορίας. Ο Αλέξανδρος Γ΄, ο οποίος μερίμνησε για την ταφή του πατέρα του και είναι ο συνεχιστής της βασιλικής προπαγάνδας, μέσω των θεμάτων, διατρανώνει ενδεχομένως το μήνυμα της μακεδονικής κυριαρχίας σε ολόκληρη την οικουμένη.⁴³ Σύμφωνα με την προσέγγιση της Ιγνατιάδου, από τα μέλη της βασιλικής αυλής διακρίνονται ο Φίλιππος Β΄, ο Αλέξανδρος Γ΄, ο Αμύντας Δ΄, ο Φίλιππος Γ΄ Αρριδαίος, ο Ηφαιστίων και ο Πτολεμαίος. Η άρκτος θα μπορούσε πιθανώς να συμβολίζει την εκστρατεία στη Θράκη, ο λέων τους Πέρσες, το αρσενικό ελάφι την καταστροφή της Θήβας, το θηλυκό ελάφι τους Δελφούς και τον Γ΄ Ιερό Πόλεμο και το δένδρο με τις ταινίες τη Θεσσαλία.⁴⁴ Έχουν διατυπωθεί και άλλες απόψεις, σχετικά με τα εικονιζόμενα πρόσωπα και τα μηνύματα της τοιχογραφίας, εξίσου πειστικές.⁴⁵ Ακόμη, τα ζώα αυτά συναποτελούν την πανίδα της μακεδονικής γης και ήταν γνώριμα στους ανθρώπους της περιοχής. Πάντως, η υψηλής αισθητικής τοιχογραφία είναι σίγουρο πως ενέχει σειρά ιστορικών και πολιτικών συμβολισμών, οι οποίοι ήταν σαφείς και απολύτως κατανοητοί στους σύγχρονούς τους, που την αντίκριζαν, καθιστώντας την ένα σημαίνον μνημείο.

Ο θάνατος του Αλεξάνδρου Γ΄ προκάλεσε τεράστια αναταραχή στο μακεδονικό στράτευμα, και δη στους συντρόφους του. Το πολιτικό χάος βρισκόταν προ των πυλών.

Το σώμα του νεκρού βασιλέως έπρεπε να ταφεί. Ο Φίλιππος Γ΄ Αρριδαίος, ως στενότερος συγγενής του, ανέλαβε την ευθύνη της μεταφοράς του στη Μακεδονία.⁴⁶ Για τη διακομιδή της σωρού, αποφασίστηκε η κατασκευή μίας άμαξας. Ήταν περίπτερη, με ιωνικούς κίονες και παρέπεμπε σε μακεδονικό τάφο. Μία χρυσή καμάρα στην οροφή έδινε την εντύπωση θολωτού θησαυροφυλακίου. Το φέρετρο είχε περιβληθεί με πορφυρό ύφασμα. Η εικονογράφηση στις τέσσερις πλευρές συνδύαζε τη μακεδονική και την περσική παράδοση, αποτύπωνε τα επιτεύγματα του αποθανόντος και συγχρόνως τη διαδρομή από τη Βαβυλώνα προς τις Αιγές. Στη μία πλευρά, εικονιζόταν ο Αλέξανδρος ένθρονος γύρω από Μακεδόνες και Πέρσες στρατιώτες, στη δεύτερη, πολεμικοί ελέφαντες μαζί με Μακεδόνες και Ινδούς, ενώ στην τρίτη και την

⁴³ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 159-161· Ignatiadou 2010, 144-145.

⁴⁴ Αναλυτικά για την άποψη αυτή, βλ. Ignatiadou 2010.

⁴⁵ Μία διαφορετική προσέγγιση, βλ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004.

⁴⁶ Πaus., 1.6.3: *τὸν Ἀλεξάνδρου νεκρὸν ἐς Αἴγας κομίζεῖν.*

τέταρτη αναπαρίσταντο η πορεία της άμαξας, με το ιππικό και τα πολεμικά πλοία, που θα οδηγούσαν τον νεκρό στη Μακεδονία διά ξηράς και θαλάσσης.⁴⁷ Το καλοκαίρι, όμως, του 321 π.Χ., ο Πτολεμαίος Α΄ διέκοψε την πορεία της άμαξας στη Συρία και την πήρε μαζί του στην Αίγυπτο.⁴⁸

Ο Πτολεμαίος είχε τώρα την υποχρέωση της ταφής. Αρχικά, έφερε το σώμα στη Μέμφιδα, όπου και διοργανώθηκαν αγώνες και καθιερώθηκε μία πρώτη λατρεία του Αλεξάνδρου. Μετά από ένα διάστημα, ο νεκρός μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου και εναποτέθηκε σε έναν τεραστίων διαστάσεων τάφο. Εκεί, αποδόθηκαν ηρωικές τιμές, διοργανώθηκαν εκ νέου αγώνες και ο νεκρός εξυψώθηκε στο ίδιο επίπεδο με τους θεούς. Η κατασκευή ενός τάφου, όχι μόνο μπορούσε να καταστήσει τον Πτολεμαίο Α΄ νόμιμο διάδοχο, αλλά, ακόμη, όριζε την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου ως το κέντρο της αχανούς αυτοκρατορίας.⁴⁹

Και οι άλλοι διάδοχοι, ωστόσο, αν και δεν είχαν το νεκρό σώμα του Αλεξάνδρου Γ΄, δημιούργησαν μνημεία, ώστε να καρπωθούν μερίδιο της φήμης του. Έτσι, ο Ευμένης, κατόπιν ενός ονείρου, σε μία «αίθουσα του θρόνου», δίπλα σε μία *έσχάρα*, εναπόθεσε το διάδημα, το σκήπτρο και την ασπίδα του Αργεάδη μονάρχη. Βέβαια, πρέπει να πρόκειται για χρυσές απομιμήσεις, γιατί ο Αρριδαίος είχε τα αυθεντικά. Ο θρόνος είναι σύμβολο της μακεδονικής εξουσίας, των ελληνικών δοξασιών, αλλά και της Ανατολής. Η πρακτική αυτή φαίνεται πως συνδέεται με τους Έλληνες και όχι με τους κατεκτημένους λαούς. Σε έναν προσαρμοσμένο χώρο, λοιπόν, οι διοικητές του στρατού όφειλαν να πραγματοποιούν ένα συγκεκριμένο τελετουργικό, κατά το οποίο γινόταν χρήση αρωμάτων και άλλων ευωδών ουσιών και πιθανώς ακολουθούσε θυσία. Η στρατιωτικής φύσεως λατρεία δεν αποσκοπούσε στην αυτοπροβολή του Ευμένου, καθώς ο ίδιος υπερασπιζόταν την Αργεαδική Δυναστεία, αλλά ήταν μία μέθοδος άσκησης επιρροής και ελέγχου επί των στρατευμάτων. Το

---

⁴⁷ Διοδ., 18.26-27: *ἐπὶ δὲ τούτων Ἀρριδαῖος ὁ κατασταθεὶς ἐπὶ τὴν κατακομιδὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου σώματος, συντετελεκὼς τὴν ἀρμάμαξαν ἐφ' ἧς ἔδει κατακομισθῆναι τὸ βασιλικὸν σῶμα, παρεσκευάζετο τὰ πρὸς τὴν κομιδὴν. ἐπεὶ δὲ τὸ κατασκευασθὲν ἔργον, ἄξιον ὑπάρχον τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης, οὐ μόνον κατὰ τὴν δαπάνην διήνεγκε τῶν ἄλλων, ὡς ἀπὸ πολλῶν ταλάντων κατασκευασθὲν, ἀλλὰ καὶ τῇ κατὰ τὴν τέχνην περιττότητι περιβόητον ὑπῆρξε, καλῶς ἔχειν ὑπολαμβάνομεν ἀναγράψαι περὶ αὐτοῦ.* Επίσης, βλ. Miller 1986, 404-411· Hammond 2000, 317-319.

⁴⁸ Waterfield 2011, 49-50.

⁴⁹ Διοδ., 18.28.3-4: *κατεσκεύασεν οὖν τέμενος κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης ἄξιον, ἐν ᾧ κηδεύσας αὐτὸν καὶ θυσίαις ἡρωικαῖς καὶ ἀγῶσι μεγαλοπρεπέσι τιμήσας οὐ παρ' ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ θεῶν καλὰς ἀμοιβὰς ἔλαβεν.* Επίσης, βλ. Waterfield 2011, 50-51.

τελετουργικό δεν πρέπει να επιβίωσε μετά τον θάνατο του εισηγητή του και δεν εντοπίζεται σε άλλα στρατεύματα των Διαδόχων.⁵⁰

Κατά τη διάρκεια των πολέμων των Διαδόχων, οι διεκδικητές συνεχίζουν να τηρούν τα μακεδονικά έθιμα και να μεριμνούν για την ταφή των ηττημένων.

Όταν ο Περδίκκας, ο ισχυρότερος άνδρας μετά τον Αλέξανδρο, αποπειράθηκε να εισβάλει στην Αίγυπτο, παρά το τεράστιο στράτευμά του, ηττήθηκε από τον Πτολεμαίο Α΄. Ο τελευταίος φρόντισε για την καύση των νεκρών, την τέλεση της κηδείας τους, αλλά και την αποστολή των οστών στους συγγενείς τους, τηρώντας το εθιμοτυπικό.⁵¹ Αντιστοίχως, ο Αντίγονος Μονόφθαλμος, όταν σκοτώθηκε ο Ευμένης, αφού τον αποτέφρωσε, έδωσε τα οστά του στην οικογένειά του.⁵² Τα οστά του Κρατερού, από την άλλη, εδόθησαν στη Φίλα, για να μεριμνήσει η ίδια για την ταφή του συζύγου της.⁵³ Βασιλικών τιμών έχαιραν όλοι οι διάδοχοι, όπως φαίνεται και από την κηδεία του Αντιγόνου Μονοφθάλμου.⁵⁴

Κατά την ελληνιστική εποχή, τα ταφικά μνημεία στη Μακεδονία απηχούν την έκρυθμη πολεμική φάση, στην οποία περιέρχεται το βασίλειο ως και τη ρωμαϊκή κατάκτηση.⁵⁵

Στους τάφους Α΄ και Β΄ του Δερβενίου, οι οποίοι χρονολογούνται στα τέλη του 4^{ου} και τις αρχές του 3^{ου} αιώνας π.Χ., μεταξύ των κτερισμάτων, εντοπίστηκαν όπλα, θώρακες, ασπίδες, περικνημίδες, αλλά και ιπποσκευή, δηλώνοντας την ευγενική

---

⁵⁰ Διοδ., 18.61.1: *πάντων δ' ἀποδεξαμένων τοὺς λόγους ταχέως ἅπαντα κατεσκευάσθη τὰ πρὸς τὴν χρείαν, ὡς ἂν πολυχρύσου τῆς βασιλικῆς οὔσης γάζης. εὐθὺς οὖν κατασκευασθείσης μεγαλοπρεποῦς σκηνῆς ὃ τε θρόνος ἔχων τὸ διάδημα καὶ τὸ σκήπτρον ἐτέθη καὶ τὰ ὄπλα οἷς εἰώθει χρῆσθαι καὶ κειμένης ἐσχάρας ἐχούσης πῦρ ἐπέθου ἐκ κιβωτίου χρυσοῦ πάντες οἱ ἠγεμόνες τὸν τε λιβανωτὸν καὶ τῶν ἄλλων θυμαμάτων εὐωδῶν τὰ πολυτελέστατα καὶ προσεκύνουν ὡς θεὸν τὸν Αλέξανδρον.* Επίσης, βλ. Anson 2014, 95-96· Anson 2015, 165-168· Meeus 2022, 171-173.

⁵¹ Διοδ., 18.36.1: *ὁ δὲ Πτολεμαῖος τὰ σώματα τῶν πρὸς αὐτὸν ἐκτεσσόντων καύσας καὶ τῆς ἀρμοζούσης κηδείας ἀξιώσας ἀπέστειλε τὰ ὀστά πρὸς τοὺς οἰκείους τε καὶ φίλους τῶν τετελευτηκότων.* Πολυαιν., 4.19: *Πτολεμαῖος, Περδίκκου κατὰ Μέμφιν διαβαίνοντος τὸν ποταμὸν καὶ ἤδη συχνῶν διαβεβηκότων, συναγαγὼν ἐκ τῆς χώρας αἰπόλια, σφόδρβια, βουκόλια πλείστα ὅσα, προσέταξεν ἐκάστου ζώου φρυγάνων φορτία ἐκδῆσαι, ὅπως ἐπισυρόμενον κονιορτὸν ἐγείροι πλείστον. τὰ μὲν δὴ ὑπὸ τῶν νομέων, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἰππέων ἐλαυνόμενα κονιορτὸν ἀνέστησε μέγιστον· αὐτὸς δὲ ἀναλαβὼν τῶν ἰππέων τοὺς λοιποὺς τοῖς πολεμίοις προσῆγεν. οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ κονιορτοῦ πολὺ πλῆθος ἐπίεναι νομίσαντες αὐτίκα ἔφυγον· καὶ οἱ πλείστοι μὲν ἐν τῷ ποταμῷ διεφθάρησαν, πολλοὶ δὲ καὶ ζῶντες ἐάλωσαν.* Επίσης, βλ., Molina Marín 2018, 87-89.

⁵² Διοδ., 19.44.2: *διὰ δὲ τὴν προγεγενημένην φιλίαν καύσας τὸ σῶμα καὶ καταθέμενος εἰς ἀγγεῖον τὰ ὀστᾶ πρὸς τοὺς οἰκείους ἀπέστειλεν.*

⁵³ Διοδ., 19.59.3: *τῶν ὀστῶν τῶν Κρατεροῦ παρέδωκεν εἰς ταφὴν αὐτὰ Φίλα.*

⁵⁴ Διοδ., 21.1.4: *Ὁ Αντίγονος ὁ βασιλεὺς Ἀσίας τέσσαρσι βασιλεῦσιν ὁμονόησας πολεμήσας, Πτολεμαίῳ τῷ Λάγῳ Αἰγυπτίων ὄντι βασιλεῖ, Σελεύκῳ Βαβυλωνίων, Λυσιμάχῳ Θρακῶν, Κασάνδρῳ τῷ Ἀντιπάτρου Μακεδονίας, καὶ μάχην συνάμας, πολλοῖς βέλεσι τραθεῖς ἀνηρέθη καὶ θάπτεται βασιλικῇ τιμῇ.*

⁵⁵ Τουράτσογλου 2010, 116.

καταγωγή των νεκρών και την προέλευσή τους από την τάξη των ιππέων. Ο πλούτος των τάφων σχετίζεται με την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, που διαμορφώθηκε στη Μακεδονία μετά την κατάκτηση της Ασίας.⁵⁶ Ο τύμβος Α΄ της Ραχώνας Πέλλας (325-320 π.Χ.) ανήκε σε διακεκριμένο, υψηλά ιστάμενο του στρατού, κατά πάσα πιθανότητα σε εταίρο, όπως προκύπτει από την κτέριση, αλλά και τη βάση νεκρικού λέοντος.⁵⁷ Στα μέσα του 3^{ου} αιώνας π.Χ. τοποθετείται ο τάφος Στ΄ από την Πέλλα. Πέραν των προσφορών προς τον νεκρό, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μαρμάρινες πλάκες του μνημείου Β΄. Δύο εικονογραφικά θέματα ξεχωρίζουν: η σύγκρουση ενός ιππέως με έναν ασπίδοφόρο βάρβαρο και το κλασικό μοτίβο του αφηρωισμένου ιππέως να ξεψυχά στα πόδια του αλόγου. Το ανάγλυφο, ίσως, πηγάζει από τη δράση του νεκρού στο πεδίο της μάχης και αποτυπώνει εμφατικά την έντονη στρατιωτική κατάσταση, από την οποία χαρακτηρίζεται ο 3^{ος} αιώνας π.Χ. στο Μακεδονικό Βασίλειο.⁵⁸

Δεν είναι λίγες εκείνες οι φορές, στον αντίποδα, που ο βασιλεύς ή άλλα άτομα προβαίνουν σε κινήσεις, οι οποίες αντιβαίνουν στις παραδοσιακές αντιλήψεις των Ελλήνων περί θανάτου. Συχνά, ο νεκρός ατιμάζεται, καταστρέφοντας το μνημείο του, ή μένει άταφος, σε μία απόπειρα διαγραφής και καταδίκης της μνήμης του, επιδεικνύοντας τοιουτοτρόπως την ισχύ του νικητή.

Ήδη κατά τη διάρκεια του Γ΄ Ιερού Πολέμου, ο Φίλιππος Β΄ προέβη σε πνιγμό του Ονομάρχου και των ανδρών του. Οι Φωκείς δεν απολαμβάνουν τις τιμές μίας ευσεβούς ταφής, λόγω της ιεροσυλίας, που είχαν διαπράξει. Ο Φίλιππος Β΄ δεν τιμωρεί απλώς τους αντιπάλους του, αλλά, συγχρόνως, προβαίνει σε μία κίνηση εντυπωσιασμού και πρόκλησης φόβου στους λοιπούς Έλληνες. Έχοντας υπερασπιστεί το ιερό των Δελφών, ο μαζικός πνιγμός υπήρξε μία σκληρότατη ποινή. Έχει υποστηριχθεί, μάλιστα, εφόσον, πράγματι, έλαβε χώρα, πως επρόκειτο για τον πολυπληθέστερο πνιγμό της αρχαιότητας! Πάντως, ο πνιγμός ήταν μία συνήθης πρακτική για όσους διέπρατταν εγκλήματα, όπως η κλοπή ενός ναού.⁵⁹

⁵⁶ Θέμελης και Τουράτσογλου 1997, 166-185.

⁵⁷ Χρυσοστόμου 1987, 1023.

⁵⁸ Χρυσοστόμου 1999, 290-291.

⁵⁹ Διοδ., 16.35.6: *τέλος δὲ τῶν Φωκέων καὶ μισθοφόρων ἀνηρέθησαν μὲν ὑπὲρ τοὺς ἑξακισχιλίους, ἐν οἷς ἦν καὶ αὐτὸς ὁ στρατηγός, ἤλωσαν δὲ οὐκ ἐλάττους τῶν τρισχιλίων. ὁ δὲ Φίλιππος τὸν μὲν Ὀνόμαρχον ἐκρέμασε, τοὺς δ' ἄλλους ὡς ἱεροσύλους κατεπόντισεν.* Επίσης, βλ. Lindenlauf 2001, 89· Waterfield 2019, 479.

Το φρικτό τέλος του Πέρση αξιωματούχου Βήσσου, παράλληλα, υπήρξε η μοιραία συνέπεια των αδικημάτων του. Ο Βήσσος δεν σεβάστηκε τον νεκρό Δαρείο, εξ ου και ο Αλέξανδρος Γ', ως υπερασπιστής του άλλοτε Μεγάλου Βασιλέως, τον εκδικήθηκε για το ατόπημά του. Σχετικά με τον θάνατό του, παρουσιάζονται διαφορετικές περιπτώσεις. Ο Διόδωρος αναφέρει, πως ο Αλέξανδρος απέστειλε τον Βήσσο σε μέλη της περσικής αριστοκρατίας και αυτά ανέλαβαν τον τεμαχισμό του. Ο Πλούταρχος, από την άλλη, περιγράφει τον διαμελισμό του Βήσσου, δένοντάς τον σε δένδρα. Το περιστατικό αυτό πρέπει να προηγήθηκε της αποστολής του στην περσική ελίτ.⁶⁰ Δεν είναι απίθανο, ωστόσο, το συμβάν αυτό να είναι φαντασικό.⁶¹ Αντίθετα, ο Αρριανός κάνει λόγο για απότμηση της μύτης και των ώτων.⁶² Η συγκεκριμένη ποινή πηγάζει από το περσικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης και πρωτοθεσπίστηκε από τον Δαρείο Α'. Πρόκειται για μία εξαιρετικά αυστηρή τιμωρία εντός του περσικού νόμου. Με αυτόν τον τρόπο, ο Αλέξανδρος Γ' εξυπηρέτησε τη βασιλική προπαγάνδα και κατέστη δημοφιλής και στους υπηκόους της πρώην Αχαιμενιδικής Αυτοκρατορίας, έχοντας τιμωρήσει παραδειγματικά τον σφετεριστή Βήσσο.⁶³

Όσο διήρκησαν οι πόλεμοι των Διαδόχων, τα βίαια περιστατικά υπήρξαν έντονα. Η περίπτωση του Αλκέτα, αδελφού του Περδίκκα και αξιωματούχου του Αλεξάνδρου Γ', είναι ένα σαφές παράδειγμα ατίμωσης και κατόπιν αποκατάστασης της μνήμης του. Όταν αυτός αυτοκτόνησε, για να μην πέσει στα χέρια του Αντιγόνου Μονοφθάλμου, ο τελευταίος τον άφησε *άταφον*.⁶⁴ Κατόπιν, ωστόσο, οι κάτοικοι της Τερμησσού προέβησαν σε ενταφιασμό του νεκρού. Σε κανέναν άνθρωπο, κατά την

---

⁶⁰ Διοδ., 17.83.9: *ὁ δὲ βασιλεὺς τούτους μὲν ἐτίμησεν ἀξιολόγοις δωρεαῖς, τὸν δὲ Βῆσσον παρέδωκε τῶ ἀδελφῷ τοῦ Δαρείου καὶ τοῖς ἄλλοις συγγενέσιν εἰς τιμωρίαν. οἱ δὲ πᾶσαν ὕβριν καὶ αἰκίαν προσενεγκάμενοι καὶ τὸ σῶμα κατὰ λεπτὸν συγκόψαντες τὰ μέλη διεσφενδόνησαν.* Πλουτ., Αλεξ., 43.3: *Βῆσσον μὲν ὕστερον εὐρῶν διεσφενδόνησεν, ὀρθίων δένδρων εἰς ταῦτο καμφθέντων ἐκατέρω μέρος προσαρτήσας τοῦ σώματος, εἶτα μεθεὶς ἐκάτερον, ὡς ὄρμητο ρύμη φερόμενον, τὸ προσῆκον αὐτῷ μέρος νείμασθαι. τότε δὲ τοῦ Δαρείου τὸ μὲν σῶμα κεκοσμημένον βασιλικῶς πρὸς τὴν μητέρα ἀπέστειλε, τὸν δὲ ἀδελφὸν Ἐξάθρην εἰς τοὺς ἐταίρους ἀνέλαβεν.* Επίσης, βλ. Hammond 1993, 76.

⁶¹ Hamilton 1969, 115.

⁶² App., Αναβ., 4.7.3: *κατηγορήσας τὴν Δαρείου προδοσίαν τὴν τε ῥῖνα Βῆσσου ἀποτμηθῆναι καὶ τὰ ὦτα ἄκρα ἐκέλευσεν.*

⁶³ Hamilton 1969, 115· Bosworth 1995, 44.

⁶⁴ Διοδ., 18.47.3: *ὁ δ' Ἀντίγονος παραλαβὼν τὸ σῶμα καὶ κατακισάμενος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ τοῦ νεκροῦ σῆψιν λαβόντος ἀφείξεν αὐτὸν ἄταφον ἀνέζευξεν ἐκ τῆς Πισιδικῆς. οἱ δὲ τῶν Τερμησσεῶν νέοι φυλάττοντες τὴν πρὸς τὸν ἡκισμένον εὐνοίαν τὸ τε σῶμα ἀνείλαντο καὶ λαμπρῶς ἐκήδευσαν. οὕτως ἢ τῆς εὐεργεσίας φύσις, ἴδιόν τι φίλτρον ἔχουσα πρὸς τοὺς εὖ πεποιηκότας, ἀμετάθετον διαφυλάττει τὴν εἰς αὐτοὺς εὐνοίαν.* Επίσης, βλ. Badian 2002, 442.

αρχαιοελληνική αντίληψη, δεν άξιζε η κατάσταση της μη ταφής, δηλαδή της απαγόρευσης της ασφαλούς καθόδου προς τον Άδη.⁶⁵

Ο Περδίκκας, ακόμη, προέβη σε μαζικές σφαγές στην πόλη των Λαρανδέων, όπου σκότωσε μονάχα τούς ήβωντας, δηλαδή τους νεαρούς άνδρες.⁶⁶ Μία τέτοιου είδους εκτέλεση κλονίζει την κοινωνική ισορροπία και δημιουργεί προβλήματα βιολογικής συνέχισης των κατοίκων, ενώ, συγχρόνως, επηρεάζει τη συλλογική μνήμη. Από τη μία, επιβιώνει η ανάμνηση της φρικαλεότητας στην κοινότητα, από την άλλη, οι γυναίκες νυμφεύονται πολίτες άλλων περιοχών, εντάσσοντας εαυτούς σε ένα νέο κοινωνικό πλαίσιο, με διαφορετικές μνήμες και συλλογικούς μηχανισμούς.

Ο θάνατος του Αλεξάνδρου Γ΄ συγκλόνισε την Ολυμπιάδα, η οποία αναζητούσε δικαίωση. Θεωρώντας πως ο Ιόλαος, ο υιός του Αντιπάτρου, δηλητηρίασε τον υιό της, μερίμνησε, μετά τον θάνατό του, για να τον εκδικηθεί. Συγκεκριμένα, κατέστρεψε τον τάφο του.⁶⁷ Από την άλλη, κατά τον Πλούταρχο, η Ολυμπιάδα δεν προέβη ακριβώς σε αυτήν την κίνηση, αλλά, αφού δολοφόνησε πολλούς άνδρες, απέκρυψε τα οστά του. Ο Πλούταρχος χρησιμοποιεί διαφορετική πηγή (τον Ιερώνυμο) από τον Διόδωρο, εξ ου και προκύπτει αυτή η διαφορά. Οι πληροφορίες του τελευταίου έχουν θεωρηθεί περισσότερο αξιόπιστες.⁶⁸ Η παρέμβαση της Ολυμπιάδος δείχνει την οργή και το μίσος της για τον νεκρό πολεμιστή, επιδιώκοντας και πετυχαίνοντας να τον τιμωρήσει, ενώ είχε ήδη πεθάνει. Το τέλος, όμως, της βασίλισσας επρόκειτο να είναι εξίσου ατιμωτικό, αφού ο Κάσσανδρος, κατόπιν της δολοφονίας της, απαγόρευσε την ταφή της.⁶⁹

Η δολοφονία του νεαρού Αλεξάνδρου Δ΄ και της Ρωξάνης έδωσε το τελειωτικό χτύπημα στη δυναστεία των Αργεαδών. Ο Κάσσανδρος, ανησυχώντας για τη δημοτικότητα και την ισχύ των δύο προσώπων, διέταξε την εκτέλεση και την

---

⁶⁵ Pritchett 1985, 235-241.

⁶⁶ Διοδ., 18.22.2: *τὴν μὲν οὖν τῶν Λαρανδέων πόλιν ἐξ ἐφόδου χειρωσάμενοι καὶ τοὺς ἡβῶντας κατασφάζαντες, τοὺς δ' ἄλλους ἐξανδραποδισάμενοι κατέσκαψαν.*

⁶⁷ Διοδ., 19.11.8: *Ὀλυμπιάς δὲ τούτων διαφθαρέντων ἀνεῖλε μὲν τὸν Νικάνορα τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κασάνδρου, κατέστρεψε δὲ τὸν Ἰόλλου τάφον, μετερχομένη, καθάπερ ἔφησε, τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον, ἐπέλεξε δὲ καὶ τῶν Κασάνδρου φίλων τοὺς ἐπιφανεστάτους ἑκατὸν Μακεδόνας, οὓς ἅπαντας ἀπέσφαξεν.* Επίσης, βλ. Badian 2005, 903.

Για την εκδοχή του Πλουτ., Αλεξ., 77.1: *φαρμακείας δὲ ὑποψίαν παραυτίκα μὲν οὐδεὶς ἔσχεν, ἔκτω δὲ ἔτει φασὶ μὴνύσεως γενομένης τὴν Ὀλυμπιάδα πολλοὺς μὲν ἀνελεῖν, ἐκρίψαι δὲ τὰ λείψανα τοῦ Ἰόλα τεθνηκότος, ὡς τούτου τὸ φάρμακον ἐγγέαντος.*

⁶⁸ Hamilton 1969, 215· Hammond 1993, 145-147.

⁶⁹ Διοδ. 17.118.2: *φανερὸν δὲ γεγονέναι Κάσσανδρον δι' αὐτῶν τῶν πράξεων ἄλλοτριώτατα διακείμενον τοῖς Ἀλεξάνδρου πράγμασι: τὴν τε γὰρ Ὀλυμπιάδα φονεύσαντα ἄταφον ῥῖψαι.*

απόκρυψη των σωμάτων τους, ώστε να μην ταφούν.⁷⁰ Ο Αντίγονος Μονόφθαλμος κατηγορήσε τον Κάσσανδρο, πως αποπειράθηκε να αμαυρώσει τη μνήμη της Αργεαδικής Δυναστείας, και δη του Φιλίππου Β΄ και του Αλεξάνδρου Γ΄. Η ολιγόχρονη δυναστεία των Αντιπατριδών δεν μακροημέρευσε εξαιτίας και της στάσης του Κασσάνδρου, αλλά και των αντιπάλων του. Φαίνεται πως, μάλλον, επιθυμούσε να διαγράψει τους προκατόχους του και όλο το παρελθόν τους, ώστε να εδραιωθεί δίχως αποτέλεσμα ο ίδιος· έτσι ερμηνεύεται και η απαγόρευση της ταφής της Ρωξάνης και του υιού της. Ωστόσο, στη συλλογική μνήμη της ελληνιστικής Μακεδονίας, οι Αντιπατρίδες συνδέθηκαν με θλιβερά και σκοτεινά γεγονότα της ιστορίας του βασιλείου.⁷¹ Και ιστοριογραφικά διαφαίνεται το μένος κατά της δυναστείας, ακόμη και κατά της οικογένειας του Κασσάνδρου. Ίσως έγινε, λοιπόν, μία απόπειρα διαγραφής των Αντιπατριδών και καταδίκης της μνήμης αυτών ως υπευθύνων για το τέλος της δυναστείας των Αργεαδών.⁷² Πάντως, η βασιλεία του Κασσάνδρου δεν θα ήταν συνετό να χρωματιστεί αποκλειστικά με μελανά χρώματα, καθώς, κατά τα χρόνια της εξουσίας του, επετεύχθησαν σημαντικές καινοτομίες στον ελλαδικό κορμό σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, όπως, ενδεικτικά, συνέβη στην Ακαρνανία με την αστικοποίηση των τοπικών πληθυσμών.

Η εισβολή του Πύρρου στη Μακεδονία (274/3 π.Χ.) οδήγησε στην διεύρυνση της σφαίρας επιρροής του Μολοσσού βασιλέα. Οι Γαλάτες, ωστόσο, οι οποίοι στρατολογήθηκαν επικουρικά, προέβησαν σε μία βέβηλη πράξη, προχωρώντας σε σύληση των βασιλικών τάφων.⁷³ Η κίνηση αυτή αντιβαίνει πλήρως στις εθιμικές πρακτικές, ωστόσο, οι Γαλάτες, έχοντας τη λεηλασία ως βασικό μέσο επιβίωσης και αγνοώντας τον ελληνικό τρόπο σκέψης, δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν τον

---

⁷⁰ Διοδ., 19.105.2: *Κάσσανδρος δὲ ὄρων Ἀλεξάνδρον τὸν ἐκ Ρωξάνης ἀζόμενον καὶ κατὰ τὴν Μακεδονίαν λόγους ὑπὸ τινων διαδιδόμενους ὅτι καθήκει προάγειν ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν παῖδα καὶ τὴν πατρῶαν βασιλείαν παραδοῦναι, φοβηθεὶς ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσέταξε Γλαυκία τῷ προεστηκότῳ τῆς τοῦ παιδὸς φυλακῆς τὴν μὲν Ρωξάνην καὶ τὸν βασιλέα κατασφάζει καὶ κρύπτει τὰ σώματα, τὸ δὲ γεγονός μὴδενὶ τῶν ἄλλων ἀπαγγεῖλαι.*

⁷¹ Μικρογιαννάκης 1977, 233-234· Carney 1999, 213-216.

⁷² Landucci 2017, 276-277.

⁷³ Διοδ., 22.12: *Ὅτι τὰς Αἰγέας διαρπάσας ὁ Πύρρος, ἣτις ἦν ἐστία τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, τοὺς Γαλάτας ἐκεῖσε κατέλιπεν. οἱ δὲ πυθόμενοι τινων ὅτι κατὰ τοὺς βασιλικοὺς τάφους τοῖς τετελευτηκόσι συγκατωρύχθη χρήματα πολλὰ κατὰ τινα παλαιὰν συνήθειαν, ἅπαντας ἀνέσκαψαν καὶ τυμβωρυχίσαντες τὰ μὲν χρήματα διεΐλαντο, τὰ δὲ ὅσα τῶν τετελευτηκότων διέρριψαν. Πλουτ., Πυρ., 26.6: *μετὰ δὲ τὴν μάχην εὐθὺς ἀνέλαμβανε τὰς πόλεις. τῶν δ' Αἰγαίων κρατήσας, τὰ τ' ἄλλα χαλεπῶς ἐχρήσατο τοῖς ἀνθρώποις, καὶ φρουρὰν Γαλατικὴν ἐν τῇ πόλει κατέλιπε τῶν μετ' αὐτοῦ στρατευομένων. οἱ δὲ Γαλάται, γένος ἀπληστότατον χρημάτων ὄντες, ἐπέθεντο τῶν βασιλέων αὐτόθι κεκηδευμένων τοὺς τάφους ὀρύττειν, καὶ τὰ μὲν χρήματα διήρπασαν, τὰ δ' ὅσα πρὸς ὕβριν διέρριψαν.* Επίσης, βλ. Andronikos, Fotiadis 1978, 3· Κοτταρίδη 2009, 147· Adams 2010, 219-220.*

αντίκτυπο της πράξης τους. Δεν θεωρείται, όμως, μία απόπειρα διαγραφής της μνήμης των προηγούμενων βασιλέων της Μακεδονίας, διότι τα κίνητρά τους ήταν καθαρά ωφελμιστικά και όχι ιδεολογικά.

1.2 Τρόπαια: Η απτή απόδειξη μίας νίκης

Το τρόπαιο υπήρξε ένα μνημείο, το οποίο τοποθετείτο στο πεδίο της μάχης, και είχε ως στόχο την προβολή της μίας εκ των δύο αντιπάλων πλευρών ως νικητήριας.⁷⁴ Συνήθως, ήταν μία απλή κατασκευή, έφερε στοιχεία του οπλισμού του ηττημένου και είχε βραχύβιο χαρακτήρα, ενώ δεν επισκευάζονταν, σε περίπτωση φθοράς.⁷⁵

Η πρώτη αναφορά σε ανέγερση τροπαίου, μάλλον, γίνεται στον Όμηρο, στη ραψωδία Κ της Ιλιάδος. Συγκεκριμένα, αν και δεν προσδιορίζεται με τη λέξη *τρόπαιον*, λέγεται πως ο Οδυσσεύς και ο Διομήδης συγκέντρωσαν μέρος των λαφύρων, ενόσω Αχαιοί και Τρώες ακόμη πολεμούσαν, και τα τοποθέτησαν πάνω σε ένα δένδρο.⁷⁶ Το ξύλο, λοιπόν, υπήρξε βασικό υλικό για τη δημιουργία αυτού του πρώτου τροπαίου. Σε πρωιμότερες κοινωνίες, χρησιμοποιείτο το κεφάλι του αρχηγού των ηττημένων, ενώ, κατόπιν γινόταν χρήση του οπλισμού τους. Με αυτόν τον τρόπο, δηλωνόταν εμφανικά ο νικητής της αναμέτρησης.⁷⁷ Η συμβολική αξία του ήταν υψηλή, όπως αποδεικνύεται από τη διακαή επιθυμία των αντιμαχόμενων -κάθε περιόδου-, ώστε να αφήσουν το στίγμα της επιτυχίας τους τοιούτοτρόπως. Η πρακτική ήταν εξαιρετικά δημοφιλής, είχε αντίκρισμα σε πολιτικό επίπεδο και είχε σημασία για την (αυτο)προβολή των νικητών.

Οι περιπτώσεις ανέγερσης τροπαίου στη Μακεδονία είναι περιορισμένες και δεν απαντάται συχνά.

Η πρώτη καταγεγραμμένη μαρτυρία για ανέγερση τροπαίου από τους Μακεδόνες συνδέεται με τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και τις συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στη βόρεια Ελλάδα. Το Μακεδονικό Βασίλειο, μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Α΄, βρισκόταν σε δυναστική κρίση, καθώς προέκυψαν έριδες μεταξύ των

---

⁷⁴ Για τη σύνδεση του τροπαίου, της τροπής και της νίκης στην ελληνική σκέψη, βλ. Κικ., *De Invent.*, 69: *cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent et fere mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, trophaeum aliquod in finibus statuerunt victoriae modo in praesentiam declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aeneum statuerunt trophaeum.*

⁷⁵ Pritchett 1974, 246-249 και 253-254.

⁷⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 465-468: *ὥς ἄρ' ἐφώνησεν, καὶ ἀπὸ ἔθεν ὑψὸς' αἰείρας θῆκεν ἀνὰ μυρικήν. δέελον δ' ἐπὶ σῆμά τ' ἔθηκε συμμάργας δόνακας μυρικής τ' ἐριθηλέας ὄζους, μὴ λάθοι αὐτίς ἰόντε θοὴν διὰ νύκτα μέλαιναν.*

⁷⁷ Finley 1954, 150· Pritchett 1974, 249.

υιών του για τη διαδοχή στον θρόνο. Πρωταγωνιστές των γεγονότων ήταν ο Περδίκκας Β΄, ο οποίος και εν τέλει επικράτησε, ο Αρραβαίος και ο Δέρδας. Η πολιτική αστάθεια επηρέασε καθοριστικά τη στάση του βασιλείου, κατά τους παραγμένους τούτους χρόνους.⁷⁸ Ο Αργεάδης μονάρχης, λοιπόν, αναζητούσε τον τρόπο, ώστε να εδραιωθεί επί των άλλων διεκδικητών. Η δίνη της περιόδου τον οδήγησε σε μία τακτική μεταπήδησης από το ένα στρατόπεδο στο άλλο, προσκολλώντας άλλοτε στην αθηναϊκή και άλλοτε στην σπαρτιατική πλευρά.

Εντός αυτού του κλίματος, συνασπίστηκε με τον Σπαρτιάτη στρατηγό Βρασίδα, ο οποίος μετέβη στον Βορρά, για να διαφυλάξει τα πελοποννησιακά συμφέροντα στην περιοχή. Ο Αρραβαίος, τοπικός βασιλεύς της Λυγκηστίδος, υπήρξε ο βασικός κίνδυνος για την πολιτική σταθερότητα του Μακεδονικού Βασιλείου. Έτσι, ο Περδίκκας Β΄ συνεργάστηκε με τον Βρασίδα και βάδισαν προς την Άνω Μακεδονία, προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντα του θρόνου. Αν και τα πράγματα έλαβαν διαφορετική τροπή⁷⁹, αρχικά, Λακεδαιμόνιοι και Μακεδόνες επέτυχαν μία σημαντική νίκη και προχώρησαν στην ανέγερση τροπαιού.⁸⁰ Η πληροφορία για το μνημείο περιορίζεται στην στερεότυπη φράση *τροπαῖον στήσαντες*. Δεν γνωρίζουμε περισσότερα σχετικά με αυτό, αλλά, μάλλον, επρόκειτο για μία απλή, ξύλινη κατασκευή, χωρίς ιδιαίτερο μνημειακό χαρακτήρα, όπως η συντριπτική πλειοψηφία. εξ αυτών.

Κατόπιν, ο Διόδωρος Σικελιώτης παραθέτει την κατασκευή τροπαίων από τον Φίλιππο Β΄, τα οποία συνδέονται με δύο εκστρατείες: πρώτα, κατά των Ιλλυριών και των Παιόνων, κατόπιν, κατά του συνασπισμού των Ελλήνων στη Χαιρώνεια.⁸¹ Και πάλι στα χωρία δεν αναφέρονται συγκεκριμένες πληροφορίες. Στην πρώτη περίπτωση, η νίκη κατά των φύλων της βορειότερης Βαλκανικής συνετέλεσε καθοριστικά στην εδραίωση του Μακεδονικού Βασιλείου ως ρυθμιστού των πραγμάτων σε αυτή τη μεριά της χερσονήσου. Επρόκειτο για μία νίκη μεγίστης σημασίας, η οποία επέτρεψε στον Φίλιππο Β΄ να συνεχίσει τα μεγαλόπνοα σχέδιά του προς την πολιτική εξάπλωση του

⁷⁸ Chambers 1986, 139-140· Roisman 2010, 146-147.

⁷⁹ Για περιγραφή των γεγονότων της περιόδου, βλ. Chambers 1986, 140-144· King 2020, 121-136.

⁸⁰ Θουκ., 4.124.3-4: *ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Βρασίδης καὶ ὁ Περδίκκας, προελθόντων προτέρων ἀπὸ τοῦ λόφου μετὰ τῶν ἰπέων τῶν Λυγκηστῶν ὀπλιτῶν καὶ ἐτοίμων ὄντων μάχεσθαι, ἀντεπαγαγόντες καὶ αὐτοὶ ξυμβάλον καὶ ἔτρεψαν τοὺς Λυγκηστᾶς, καὶ πολλοὺς μὲν διέφθειραν, οἱ δὲ λοιποὶ διαφυγόντες πρὸς τὰ μετέωρα ἠσύχαζον. μετὰ δὲ τοῦτο τροπαῖον στήσαντες*. Επίσης, βλ. Pritchett 1974, 265· Hammond 1981, 211· Hammond 1991, 23-25· Hornblower 2006, 280-283· Harrold 2021, 118.

⁸¹ Διοδ., 16.4.7: *γενομένης δὲ τῆς διώξεως ἐπὶ πολὺν τόπον καὶ πολλῶν κατὰ τὴν φυγὴν ἀναιρεθέντων ὁ μὲν Φίλιππος ἀνακαλεσάμενος τῇ σάλπιγγι τοὺς Μακεδόνας καὶ στήσας τρόπαιον ἔθαψεν τῶν ἰδίων τοὺς τετελευτηκότας*. Διοδ., 16.86.6: *μετὰ δὲ τὴν μάχην ὁ Φίλιππος τρόπαιον στήσας*.

βασιλείου.⁸² Αποκορύφωμα των επεκτατικών κινήσεών του υπήρξε η λαμπρή νίκη στη Χαιρώνεια, οπότε και κατέστη κυρίαρχος στον ελλαδικό χώρο. Μεταξύ άλλων, ίσως στήθηκε και ένα τρόπαιο, χωρίς να είναι απολύτως βέβαιο, καθώς δεν επιβεβαιώνονται σε άλλες σχετικές μαρτυρίες.⁸³ Αντίθετα, ο Πausanίας υποστηρίζει, πως ο Φίλιππος Β΄ δεν έστησε τρόπαιο σε καμία πολεμική σύγκρουση.⁸⁴ Πιθανότατα, τρόπαια να στήθηκαν, αλλά το υλικό της κατασκευής τους να μην επέτρεψε τη διατήρησή τους επί μακρόν.

Κατά την περίοδο των πολέμων των Διαδόχων, ο Ευμένης στήσας τρόπαιον στην Καππαδοκία, όταν κατατρόπωσε τις δυνάμεις του Κρατερού και του Νεοπτολέμου, δίχως να γνωρίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες για αυτή την κατασκευή.⁸⁵ Στην ελληνιστική εποχή, συγκεκριμένα επί Φιλίππου Ε΄, φαίνεται πως οι Μακεδόνες κατασκευάζουν και πάλι ένα τρόπαιο στην Πελοπόννησο. Εστήθη στην πόλη Λα και σηματοδοτούσε την επιτυχή πορεία των στρατευμάτων στην περιοχή της Λακωνίας. Η Λαζ ήταν αρχαιότατη και αναφέρεται ήδη από τον Όμηρο. Για το μνημείο δεν υπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες.⁸⁶ Παρ' όλα αυτά, το γεγονός, πως, στην εποχή του Πausanία, το τρόπαιο είναι ακόμη ορατό, μάλλον υποδηλώνει πως δεν ήταν κατασκευασμένο από ξύλο, άλλα ίσως είχε μνημειακό χαρακτήρα (π.χ. μαρμάρينو). Εντύπωση, πάντως, θα προκαλούσε κάτι τέτοιο, δεδομένης της περιορισμένης -ως φαίνεται- επιλογής του τροπαίου ως φορέα μνήμης από τους Μακεδόνες, αλλά και επειδή δεν επρόκειτο για κάποια νίκη μεγάλης σημασίας, ώστε να επιδιώξει ο μονάρχης να διατηρήσει ζωντανή τη μνήμη της.

Περί του ζητήματος της υιοθέτησης των τροπαίων ως φορέα μνήμης από τους Μακεδόνες βασιλείς ανακύπτουν ορισμένα προβλήματα. Παρατίθεται από τον Πausanία μία μυθική παράδοση από τη δράση του Καράνου, σύμφωνα με την οποία, όταν ο τελευταίος, μετά από μία νικηφόρα μάχη, προχώρησε στο στήσιμο τροπαίου, τότε ένας λέων κατέβηκε από τον Όλυμπο και το κατέστρεψε. Έτσι, στο εξής,

---

⁸² Müller 2010, 167-168· Waterfield 2019, 473.

⁸³ Waterfield 2019, 489.

⁸⁴ Πaus., 9.40.7: *Φίλιππος δὲ οὐκ ἀνέθηκεν ὁ Ἀμύντου τρόπαιον οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ὀπόσας μάχας ἄλλας βαρβάρους ἢ καὶ Ἑλλήνας ἐνίκησεν.*

⁸⁵ Διοδ., 18.32.2: *στήσας δὲ τρόπαιον καὶ τοὺς νεκροὺς θάψας διεπέμψατο πρὸς τὴν τῶν ἡττημένων φάλαγγα, παρακαλῶν ἑαυτῶ προσθέσθαι καὶ διδοὺς ἐξουσίαν ἐκάστοις ὅποι βούλονται τὴν ἀποχώρησιν ποιήσασθαι.*

⁸⁶ Πaus., 3.24.6: *καὶ νῦν ἔτι τῆς πόλεως ἔστι τῆς ἀρχαίας ἐρείπια καὶ πρὸ τῶν τειχῶν ἄγαλμα Ἡρακλέους καὶ ἀπὸ τῶν Μακεδόνων τρόπαιον, οἳ μοῖρα τῆς Φιλίππου στρατιᾶς ἦσαν, ἠνίκα ἐς τὴν Λακωνικὴν ἐσέβαλεν, ἀποτραπόμενοι δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων τὰ παραθαλάσσια ἐλεηλάτουν τῆς χώρας.* Επίσης, βλ. Frazer 1965, 392-393· Παπαχατζής 1976, 431-433.

απαγορεύτηκε η πρακτική αυτή για τον ίδιο και τους διαδόχους του. Με αυτόν τον τρόπο, ο περιηγητής αιτιολογεί και την απόφαση του Αλεξάνδρου Γ', να μην προβεί σε αντίστοιχες κινήσεις.⁸⁷ Η πληροφορία αυτή είναι ιδιαίτερη και δικαιολογεί ίσως την υιοθέτηση διαφορετικών φορέων μνήμης. Ωστόσο, θα μπορούσε ο μύθος να συσχετίζεται μονάχα με τη δυναστεία των Αργεαδών, διότι ο Κάρανος δεν ήταν πρόγονος μήτε των Αντιπατριδών μήτε των Αντιγονιδών· επομένως, η όποια απαγόρευση -εάν και εφόσον υφίστατο- πιθανώς να μην είχε εφαρμογή κατά την ελληνιστική περίοδο.

Υπό το παραπάνω πρίσμα, θα μπορούσε να ερμηνευθεί και μία από τις τοιχογραφίες στον τάφο Μπέλλα II (εικόνα 3). Στην πρόσοψη του μνημείου εικονίζονται τρεις μορφές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανδρική μορφή, η οποία κάθεται επάνω σε ασπίδες. Αν και έχουν διατυπωθεί αρκετές απόψεις για την ταυτότητα της μορφής, η σύνδεσή της με το *τρόπαιον* είναι εξαιρετικά σημαίνουσα. Έχει υποστηριχθεί, λοιπόν, πως εικονίζεται η μορφή του Αλεξάνδρου Γ', καθισμένη σε γαλατικές ασπίδες, οι οποίες παραπέμπουν σε τρόπαιο. Το γαλατικό τρόπαιο δηλώνει πως ο νεκρός διακρίθηκε στον πόλεμο κατά της απειλής, που κατέφθασε από τον Βορρά (περί το 279/8 π.Χ.), και στεφανώνεται για τα ανδραγαθήματά του από την Αρετή ή τη Μακεδονία. Ο Αλέξανδρος Γ' είναι παρών στην τοιχογραφία, για να υπερτονιστεί η γενναιότητα του νεκρού. Αντίστοιχη απεικόνιση τροπαιού, και μάλιστα παράλληλη χρονικά, συναντάται στα αιτωλικά νομίσματα, στα οποία εικονίζεται η προσωποποιημένη Αιτωλία, καθισμένη επάνω σε τέσσερις γαλατικές ή τρεις γαλατικές και μία μακεδονική ασπίδα (η μακεδονική ασπίδα σχετίζεται με την έχθρα Αιτωλών και Μακεδόνων, η οποία συνεχώς αύξανε, κατά την ελληνιστική εποχή, και εντοπίζεται και στο πεδίο της μάχης, αλλά και σε εκφάνσεις της πολιτικής και πολιτιστικής ζωής).⁸⁸

Συνεπώς, γίνεται ορατό, πως το *τρόπαιον* δεν υπήρξε, μάλλον, από τα αγαπητά μνημεία πολέμου των Μακεδόνων μοναρχών. Η χρήση του είναι περιορισμένη και χρονικά σποραδική, ενώ δεν εντοπίζεται κάποια ιδιαίτερη κατασκευαστική επιλογή.

---

⁸⁷ Πaus., 9.40.8-9: *λέγεται δὲ ὑπὸ Μακεδόνων Καρανὸν βασιλεύοντα ἐν Μακεδονίᾳ κρατῆσαι μάχη Κισσέως, ὃς ἐδυνάστευεν ἐν χώρᾳ τῇ ὁμόρῳ. καὶ ὁ μὲν Τρόπαιον ὁ Καρανὸς κατὰ νόμους τοῦς Ἀργείων ἔστησεν ἐπὶ τῇ νίκῃ. ἐπελθόντα δὲ φασιν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου λέοντα ἀνατρέψαι τε τὸ Τρόπαιον καὶ ἀφανισθῆναι, συνεῖναι τε γνώμῃ Καρανὸν δὲ οὐκ εὖ βουλευσασθαι βαρβάροις τοῖς περιοικοῦσιν ἐς ἔχθραν ἐλθόντα ἀδιάλλακτον, καταστήναί τε χρῆναι γὰρ μήτε ὑπὸ αὐτοῦ Καρανοῦ μήτε ὑπὸ τῶν ὕστερον βασιλευσόντων Μακεδονίας Τρόπαια ἴστασθαι, εἰ ἐς εὐνοϊάν ποτε τοῦς προσχώρους ὑπάζονται. μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ καὶ Ἀλέξανδρος, οὐκ ἀναστήσας οὔτε ἐπὶ Δαρείῳ Τρόπαια οὔτε ἐπὶ ταῖς Ἰνδικαῖς νίκαις.* Επίσης, βλ. Frazer 1965b, 209· Παπαχατζής 1981, 262-263.

⁸⁸ Δαμίγος 2016, 120-121· Σταμάτης 2018, 607-608· Palagia 2021, 670-672.

Το στήσιμο τροπαίων απαντάται, μάλλον, κατά κύριο λόγο, επί Αντιγονιδών. Επί Αργεαδών, η κατασκευή τους δεν γίνεται μεμονωμένα από τους Μακεδόνες, αλλά σε συνεργασία με κάποιον άλλον (π.χ. Σπαρτιάτες), πράγμα που, ίσως, συνδυάζεται με ορισμένες δοξασίες του δυναστικού οίκου τους (π.χ. μύθος Καράνου). Η αναφορά του Διοδώρου στα τρόπαια του Φιλίππου Β΄ δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές και η απουσία σχετικών μαρτυριών για άλλους Αργεάδες βασιλείς στο έργο του, ενδεχομένως, συνδέεται με την αποφυγή χρήσης του τροπαίου, κατά αυτή την εποχή. Πάντως, στα ελληνιστικά χρόνια, σαφώς το *τρόπαιον* λαμβάνει γενικότερα νέες καλλιτεχνικές προεκτάσεις, όπως η ζωγραφική απόδοσή του σε ταφικά μνημεία ή νομίσματα.

1.3 Αναθήματα: Μνήμη και θεοί

Το ανάθημα είναι μία προσφορά του πιστού προς τον θεό, ώστε να αιτηθεί την ικανοποίηση ενός αιτήματος ή να τον ευχαριστήσει. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μία πρακτική ανταπόδοσης. Οι απαρχές των αναθέσεων πρέπει να αναζητηθούν σε πανάρχαιες κοινωνίες, όταν οι άνθρωποι συνήθιζαν να αφήνουν σε ιερούς χώρους οστά, λίθους ή και κρανία ζώων. Κατά την ιστορική περίοδο, προσφέρονται ποικίλα αντικείμενα προς ανάθεση, καθώς ο θεός, σύμφωνα με τον αρχαιοελληνικό τρόπο σκέψης, έχει βιολογικές ανάγκες (για αυτό, παραδείγματος χάριν, χρειάζεται και τον ναό, για να κατοικεί εκεί κ.ο.κ.). Οι ιερείς είναι αυτοί που αποφασίζουν σε ποιο σημείο θα τοποθετηθεί η εκάστοτε προσφορά. Τα αναθήματα άλλοτε ήταν ταπεινότερα και άλλοτε επρόκειτο για ολόκληρα οικοδομήματα. Στις πηγές απαντώνται διάφοροι όροι, όπως *δεκάτη* ή *άκροθίνιον*, γεγονός που δηλώνει διαφοροποιήσεις ως προς το είδος της εκάστοτε αφιέρωσης. Η ανάθεση σε ένα μεγάλο ιερό, πιο συγκεκριμένα, μετά από μία πολεμική νίκη, ήταν ο ευκολότερος τρόπος, για να διαφημίσει κανείς την επιτυχία του και να δείξει την ισχύ του.⁸⁹

Η πρώτη ανάθεση σε θεό, σχετικά με μία πολεμική νίκη, από Μακεδόνα μονάρχη ανάγεται στα χρόνια του μυθικού βασιλέως Αργαίου Α΄. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, δέχθηκε εισβολή από τα στρατεύματα των Ταυλαντίων υπό την ηγεσία του Γαλαύρου. Την περίοδο εκείνη, ωστόσο, καθώς το βασίλειο μαστιζόταν από ολιγανθρωπία, ο Τημενίδης έδωσε εντολή στις γυναίκες να μεταμφιεστούν σε άνδρες και να κατέβουν με ορμή από τα όρη, προσποιούμενες τους στρατιώτες. Με

---

⁸⁹ Pritchett 1979, 240-241· Burkert 1993, 210-214· Bowden 2017, 164-166.

αυτό το τέχνασμα, οι Ταυλάντιοι υποχώρησαν και ο Αργαίος επέτυχε να διαφυλάξει το κράτος του, δίχως να δώσει μάχη. Η επιτυχία αποδόθηκε στον Διόνυσο Ψευδάνορα, για τον οποίο χτίστηκε ναός. Η παράδοση σχετίζεται περισσότερο με την εισαγωγή της λατρείας του θεού στη Μακεδονία και με ένα συγκεκριμένο, πανάρχαιο, βακχικό τελετουργικό, παρά, μάλλον, με κάποιο ιστορικό γεγονός. Πάντως, η λατρεία του πρέπει να σχετίζεται με την ασφάλεια του βασιλείου και την προστασία των συνόρων.⁹⁰

Οι Μακεδόνες μονάρχες πρωτοεμφανίζονται στα μεγάλα ιερά με δικά τους αναθήματα, άμα τη εμφανίσει του βασιλείου στα πράγματα των Ελλήνων.

Ο Αλέξανδρος Α΄ είναι αυτός που προχωρά για πρώτη φορά σε ανάθεση σε πανελλήνιο ιερό, σε αυτό των Δελφών. Κατόπιν μίας νίκης του, περί το 478/7 π.Χ., στον Στρυμόνα ποταμό, κατά των Περσών, ο Αργεάδης επιλέγει να αφιερώσει ένα ανάθημα στον δελφικό Απόλλωνα. Ένας χρυσός άνδριάς στήθηκε πλησίον των αναθημάτων των πόλεων-κρατών μετά τη νίκη τους στους Περσικούς Πολέμους. Η τοποθέτησή του δίπλα στο μνημείο της Σαλαμίνας ενέχει έναν πολύ συγκεκριμένο πολιτικό συμβολισμό, να υπερτονίσει τη συμβολή των Μακεδόνων στον αγώνα εναντίον των Περσών. Σε αυτό το σημείο συνάντησης όλων των Ελλήνων, ο βασιλεύς επιλέγει, μέσω του μνημείου του, να προπαγανδίσει τη συμβολή του στον πόλεμο, αλλά και την ελληνική καταγωγή του. Σχετικά με τον ανδριάντα, είναι γνωστό μονάχα πως ήταν χρυσός. Ο έλεγχος του Παγγαίου, μάλλον, επέτρεψε τη δημιουργία ενός τέτοιου έργου. Έχει υποστηριχθεί, πως, ίσως, η μορφή του αγάλματος έφερε ορισμένα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του Αλέξανδρου Α΄, μα η σιωπή των πηγών επ' αυτού δεν επιτρέπει την ασφαλή εξαγωγή ενός τέτοιου συμπεράσματος.⁹¹ Πριν την άνοδο του Φιλίππου Β΄, οι Μακεδόνες εμφανίζονται στα ιερά, αλλά η παρουσία τους ήταν, μάλλον, περιορισμένη και σποραδική. Εκτός των βασιλέων, ως αναθέτες, εμφανίζονται και οι Αιγές, δίνοντας το στίγμα μίας ευρύτερης εκπροσώπησης των Μακεδόνων στα

⁹⁰ Πολύαιν., 4.1: *Αργαῖος βασιλεὺς Μακεδόνων, Ταυλαντίων Γάλαυρος· Ταυλάντιοι στρατεύουσιν ἐπὶ Μακεδόνας. Αργαῖος, ἦν γὰρ αὐτῷ χεῖρ ὀλίγη, κελεύει τὰς παρθένους τῶν Μακεδόνων, ἐπειδὴν οἱ πολέμοι προσάγωσι τὴν φάλαγγα, αὐτοῖς ἐκ τοῦ ὄρους τῆς Ἑρεβοίας ἐπιφανῆναι. οἱ μὲν δὴ προσῆγον· αἱ δὲ ἐπεφάνησαν καὶ κατήεσαν ἀπὸ τοῦ ὄρους παρθένοι πολλὰ θύρσους ἀντὶ δοράτων πάλλουσαι καὶ στεφάνοις τὰ πρόσωπα σκιάζουσαι. Γάλαυρος ἐξεπλάγη ἄνδρας εἶναι τὰς παρθένους ἀπὸ μακροῦ νομίζων καὶ τὸ ἀνακλητικὸν ὑπεσήμηνεν· Ταυλάντιοι δὲ ἔφευγον τὰ τε ὄπλα ἀποβαλόντες καὶ τὰ σκευοφόρα καταλιπόντες. Αργαῖος ἀμαχεῖ κρατήσας ἱερὸν ἰδρύεται Διονύσω Ψευδάνορι καὶ τὰς παρθένους, ἅς πάλοι Κλώδωνας ἐκλήζον οἱ Μακεδόνες, αὐτὸς κλήζειν ἔταξε διὰ τὴν μίμησιν τῶν ἀνδρῶν Μιμαλλόνας.* Επίσης, βλ. Hatzopoulos 1994, 72· Μάλλιος 2011, 256-260· Τσιάφης 2017, 146· Koulakitiotis 2020, 191.

⁹¹ Δημοσθ., 12.21: *Ἀλεξάνδρου τοῦ προγόνου πρώτου κατασχόντος τὸν τόπον, ὅθεν καὶ τῶν αἰχμαλώτων Μήδων ἀπαρχὴν ἀνδριάντα χρυσοῦν ἀνέστησεν εἰς Δελφοὺς.* Ηροδ., 8.121.2: *ἔστηκε δὲ οὗτος τῆ περ ὁ Μακεδῶν Ἀλέξανδρος ὁ χρύσεος.* Επίσης, βλ. Hammond 1991, 17· Jacquemin 1999, 251· Miller 2000, 264-266· Mari 2002, 37-44· Saatsoglou-Paliadeli 2007, 347-349.

θηρσκευτικά κέντρα των Ελλήνων.⁹² Σταδιακά, οι Δελφοί και τα άλλα μεγάλα ιερά της Ελλάδος, ειδικά από τη βασιλεία του νικητή της Χαιρώνειας και εξής, θα αποτελέσουν χώρο επίδειξης του μακεδονικού πλούτου και της ισχύος των βασιλείων.⁹³ Άγαλμα και του Αλεξάνδρου Γ' φαίνεται πως είχε τοποθετηθεί στον δελφικό περίβολο, ενώ και η Ολυμπιάδα πρέπει να υπήρξε αναθέτρια των νικών του υιού της (μάλλον, μετά την Ισσό).⁹⁴

Από τον Αλέξανδρο Γ' και εξής, φαίνεται πως παγιώνεται η συστηματική ανάθεση, κυρίως, πολεμικής εξάρτυσης τόσο στα πανελλήνια ιερά όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Καταφθάνοντας στην Τρωάδα, ο Μακεδόνας στρατηλάτης επισκέφθηκε τον ναό της Αθηνάς, όπου, αφού προέβη σε θυσίες υπέρ αυτής, του Διός και του Ηρακλέους, ανέθεσε την ασπίδα του. Οι ιερείς τού δώρισαν μία άλλη πανοπλία από αυτές που φυλάσσονταν στο ιερό. Μάλιστα, θεωρούνταν μέρος του οπλισμού αυτών που είχαν πολεμήσει στον Τρωικό Πόλεμο.⁹⁵ Ο βωμός και το ιερό της Αθηνάς στο Ίλιον ήταν ένα θρησκευτικό σημείο ευρέως γνωστό στον ελλαδικό κόσμο, το οποίο, μάλιστα, είχε επισκεφθεί και ο Ξέρξης.⁹⁶ Η στάση του Αλεξάνδρου συνάδει με το θρησκευτικό αίσθημα, το οποίο τον διακατείχε, και με το μυκηναϊκό παρελθόν και λειτουργεί άψογα στο παιχνίδι της προπαγάνδας, υποδηλώνοντας πως ο πόλεμος γίνεται με την προστασία των θεών και αφορά τους ίδιους τους θεούς. Συνάμα, ανάλογη ανάθεση όπλων εντοπίζεται στο ιερό του Ασκληπιού στη Γόρτυνα, όπου ο Αλέξανδρος Γ' αφιέρωσε το δόρυ και τον θώρακά του.⁹⁷

---

⁹² Mari 2002, 36-39.

⁹³ Stamatopoulou 2007, 341.

⁹⁴ Για το άγαλμα του Αλεξάνδρου Γ', βλ. Πλουτ., *Αλεξ.*, 74.4: *τὸ δὲ ὄλον οὕτω φασὶ δεινὸν ἐνδῶναι καὶ δευσοποιὸν ἐγγενέσθαι τῇ ψυχῇ τοῦ Κασάνδρου τὸ δέος, ὥστε ὕστερον χρόνοις πολλοῖς, ἤδη Μακεδόνων βασιλεύοντα καὶ κρατοῦντα τῆς Ἑλλάδος, ἐν Δελφοῖς περιπατοῦντα καὶ θεώμενον τοὺς ἀνδριάντας, εἰκόνας Ἀλεξάνδρου φανείσης, ἄφνω πληγέντα φριζαὶ καὶ κραδανθῆναι τὸ σῶμα καὶ μόλις ἀναλαβεῖν ἑαυτόν, ἰλιγγιάσαντα πρὸς τὴν ὄψιν.* Για τις αναθέσεις της Ολυμπιάδος, βλ. Hammond and Walbank 1988, 90-91.

⁹⁵ *App., Αναβ.*, 1.11.7-12.4: *ἀνελθόντα δὲ ἐς Ἴλιον τῇ τε Ἀθηνᾷ θῦσαι τῇ Ἰλιάδι, καὶ τὴν πανοπλίαν τὴν αὐτοῦ ἀναθεῖναι ἐς τὸν νεῶν, καὶ καθελεῖν ἀντὶ ταύτης τῶν ἱερῶν τινα ὄπλων ἔτι ἐκ τοῦ Τρωικοῦ ἔργου σωζόμενα.* Διοδ., 17.18.1: *ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἀποδεξάμενος τὴν τοῦ μάντεως πρόρρησιν τῇ μὲν Ἀθηνᾷ λαμπρὰν ἐπέτελεσε θυσίαν καὶ τὸ μὲν ἴδιον ὄπλον ἀνέθηκε τῇ θεῷ, τῶν δ' ἐν τῷ νεῷ κειμένων ὄπλων τὸ κράτιστον ἀναλαβὼν καὶ τούτῳ καθοπλισθεὶς ἐχρήσατο κατὰ τὴν πρώτην μάχην, ἣν διὰ τῆς ἰδίας ἀνδραγαθίας κρίνας περιβόητον ἔσχε τὴν νίκην.*

⁹⁶ Pritchett 1979, 271· Bosworth 1980, 102· King 2020, 396-397.

⁹⁷ Πανσ., 8.28.1: *λέγουσι δὲ οἱ ἐπιχώριοι καὶ τάδε, ὡς Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου τὸν θώρακα καὶ δόρυ ἀναθεῖναι τῷ Ἀσκληπιῷ· καὶ ἐς ἐμέ γε ἔτι ὁ θώραξ καὶ τοῦ δόρατος ἦν ἡ αἰχμή.* Επίσης, βλ. Pritchett 1979, 271· Σμιτ-Δούνα 1999, 1049.

Μετά την πρώτη νίκη σε ασιατικό έδαφος, στον Γρανικό ποταμό, ο Αλέξανδρος ανέθεσε στο ιερό της Αθηνάς στην Αθήνα μία ομάδα τριακοσίων ασπίδων, φέρουσα ένα συμβολικό επίγραμμα. Το ανάθημα αφιερώθηκε σε έναν ναό, ο οποίος επλήγη από τους Πέρσες, όταν είχαν εισβάλει στον ελλαδικό χώρο. Ακόμα, το επίγραμμα, από τη μία, δηλώνει φανερά την άρνηση των Σπαρτιατών, να συμμετάσχουν στο Συνέδριο της Κορίνθου και να ακολουθήσουν τον Μακεδόνα βασιλέα, και, από την άλλη, διατρανώνει το μήνυμα και το μέγεθος της νίκης του Αλεξάνδρου, εντάσσοντάς την στο δίπολο Ελλήνων και βαρβάρων, τονίζοντας και την ευρύτερη σημασία της εκστρατείας. Ο βασιλεύς παρουσιάζεται ως ο ηγέτης των Ελλήνων και κάθε πολεμική επιτυχία είναι ένα ακόμα επίτευγμα προς την εκδίκηση των βαρβάρων για τα δεινά, που είχαν προκαλέσει.⁹⁸ Το τέλος της εκστρατείας του σηματοδότησε ο Αλέξανδρος Γ' χτίζοντας βωμούς και θυσιάζοντας στους θεούς, όπως είχε πράξει αντίστοιχα και ο Ηρακλής στο Γιβραλτάρ⁹⁹, και ρίχνοντας στον Ινδικό Ωκεανό κρατήρες, μία φιάλη και *έκπώματα*, δηλαδή συμποσιακά ποτήρια.¹⁰⁰ Μάλιστα, κάτι ανάλογο, έπραξε και όταν ο Νέαρχος επέστρεψε από τη θαλάσσια εξερεύνηση, αφήνοντας δώρα στον Ινδό ποταμό.¹⁰¹ Αργότερα, ο Φίλιππος Ε' θα οριοθετήσει την κατεκτημένη θρακική επικράτειά του, κατασκευάζοντας βωμούς του Διός και του Ηλίου στο όρος Αίμος.¹⁰²

Με κάποια πολεμική νίκη του Δημητρίου Πολιορκητού έχει συνδεθεί μία μακεδονική χάλκινη ασπίδα, που έχει ανατεθεί στο Δίον, φέρουσα επιγραφή

---

⁹⁸ App., *Αναβ.*, 1.16.7: *ἀποπέμπει δὲ καὶ εἰς Ἀθήνας τριακοσίας πανοπλίας Περσικὰς ἀνάθημα εἶναι τῇ Ἀθηνᾷ ἐν πόλει· καὶ ἐπίγραμμα ἐπιγραφῆναι ἐκέλευσε τόδε: Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντων.* Πλουτ., *Αλεξ.*, 16.8: *κοινούμενος δὲ τὴν νίκην τοῖς Ἕλλησιν ἰδίᾳ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις ἔπεμψε τῶν αἰχμαλώτων τριακοσίας ἀσπίδας, κοινῇ δὲ τοῖς ἄλλοις λαφύροις ἐκέλευσεν ἐπιγράψαι φιλοτιμοτάτην ἐπιγραφὴν 'Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντων' ἐκπώματα δὲ καὶ πορφύρας, καὶ ὅσα τοιαῦτα τῶν Περσικῶν ἔλαβε, πάντα τῇ μητρὶ πλὴν ὀλίγων ἔπεμψεν.* Επίσης, βλ. Pritchett 1979, 288· Bosworth 1980, 127· Hammond and Walbank 1988, 69· Flower 1999, 423· Themelis 2003, 163.

⁹⁹ Διοδ., 4.18.4-5: *Ἡρακλῆς γὰρ παραβαλὼν εἰς τὰς ἄκρας τῶν ἡπείρων τὰς παρὰ τὸν ὠκεανὸν κειμένας τῆς τε Λιβύης καὶ τῆς Εὐρώπης ἔγνω τῆς στρατείας θέσθαι στήλας ταύτας. βουλόμενος δ' ἀείμνηστον ἔργον ἐπ' αὐτῷ συντελέσαι.* Επίσης, βλ. Hammond 1991, 127.

¹⁰⁰ App., *Αναβ.*, 6.19.5: *ἐνταῦθα ταύρους τε σφάζας τῷ Ποσειδῶνι ἀφῆκεν ἐς τὴν θάλασσαν καὶ σπείσας ἐπὶ τῇ θυσίᾳ τὴν τε φιάλην χρυσοῦν οὖσαν καὶ κρατήρας χρυσοῦς ἐπέβαλεν ἐς τὸν πόντον χαριστήρια, εὐχόμενος σῶν οἱ παραπέμψαι τὸν στρατὸν τὸν ναυτικόν, ὄντινα ζῶν Νεάρχῳ ἐπενόει στέλλειν ὡς ἐπὶ τὸν κόλπον τὸν Περσικόν καὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ τε Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος.* Διοδ., 17.104.1: *αὐτὸς δὲ καταπλεύσας εἰς τὸν Ὠκεανὸν μετὰ τῶν φίλων καὶ δύο νήσους ἐνταῦθα κατιδὼν ἔθυσεν ἐν αὐταῖς τοῖς θεοῖς μεγαλοπρεπῶς καὶ πολλὰ μὲν ἐκπώματα καὶ μεγάλην χρυσᾶν κατεπόντισε ταῖς σπονδαῖς συναφίει, βωμοὺς δὲ Τηθύος καὶ Ὠκεανοῦ κατασκευάσας ὑπέλαβεν τετελετηκέναι τὴν προκεχειρισμένην στρατείαν.*

¹⁰¹ App., *Ινδ.*, 20.10: *πολλὸν δὲ δὴ συνεπιλαβέσθαι ἐς εὐθυμίην τῇ στρατιῇ τὸ δὴ αὐτὸν Ἀλέξανδρον ὀρμηθέντα κατὰ τοῦ Ἰνδοῦ τὰ στόματα ἀμφοτέρω ἐκπλῶσαι ἐς τὸν πόντον, σφάγια τε Ποσειδῶνι ἐντεμεῖν καὶ ὅσοι ἄλλοι θεοὶ θαλάσσιοι, καὶ δῶρα μεγαλοπρεπέα τῇ θαλάσῃ χαρίσασθαι.*

¹⁰² Walbank 1940, 248-249· Hammond and Walbank 1988, 485-486.

ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ ΔΗΜΗΤΡ]ΙΟΥ. Το ανάθημα έφερε έκτυπη διακόσμηση δωδεκάκτινου άστρου, το οποίο ομοιάζει με το άστρο, ως επίσημα, των ασπίδων στα νομίσματα του Αλεξάνδρου Γ' και με την ασπίδα της Βεγοράς, και κύκλους. Έχει προταθεί η χρονολόγησή της περί το 294 π.Χ., όταν, δηλαδή, είχε αναγορευτεί ο Δημήτριος Πολιορκητής βασιλεύς Μακεδόνων.¹⁰³ Η αντίστοιχη χάλκινη ασπίδα της Βεγοράς φέρει επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ ----]Υ και εντάσσεται στην κατηγορία των μικρών ασπίδων των Μακεδόνων και βρίσκεται παράλληλό της στη Δωδώνη το ανάθημα του Πύρρου, μετά τη νίκη του, το 274 π.Χ.¹⁰⁴ Αναφορικά με την ασπίδα της Βεγοράς, βρέθηκε σε διάβαση στην περιοχή της βόρειας Εορδαίας και η χρήση της δεν είναι σαφής. Μάλλον, σχετίζεται με κάποια σύγκρουση του Αντιγόνου Γονατά κατά του Πύρρου ή ενός βορειότερου φύλου.¹⁰⁵ Γενικά, πάντως, η μακεδονική ασπίδα δεν απηχούσε απλώς την ανάμνηση των πολεμικών επιτυχιών, αλλά, ταυτόχρονα, τα σύμβολα, τα οποία επιλέγονταν για τη διακόσμησή της, είχαν προπαγανδιστικό ρόλο και μετέφεραν πολιτικά μηνύματα, που επιθυμούσε έκαστος μονάρχης να διαδώσει στον λοιπό ελληνικό κόσμο.¹⁰⁶

Ανάθεση του Δημητρίου Πολιορκητού μαρτυρείται και στην Ακρόπολη των Αθηνών, περί το 305 π.Χ., όταν, μετά τη νίκη του στη Σαλαμίνα της Κύπρου, προχώρησε στην αφιέρωση 1.200 ασπίδων. Έχει υποστηριχθεί πως οι ασπίδες στην Αθήνα αφιερώθηκαν, με σκοπό να ενισχύσουν εντός της πόλεως το αίσθημα κατά του Κασσάνδρου.¹⁰⁷ Στην Αθηνά Νίκη αφιέρωσε και την αναχαίτηση της γαλατικής απειλής ο Αντίγονος Γονατάς, αναθέτοντας πίνακες, οι οποίοι έφεραν ως εικονογράφηση τα γεγονότα της Λυσιμαχείας.¹⁰⁸ Δύο εξαιρετικά σημαίνουσες μακεδονικές επιτυχίες, λοιπόν, προβλήθηκαν στην Αθήνα και συνδέθηκαν με την πολιάδα θεότητα.

Η πολεμική ασπίδα, εκτός από ανάθημα και εικονογραφικό στοιχείο νομισμάτων, έλαβε και μνημειακές διαστάσεις. Το μνημείο με τις ασπίδες από τη Βέροια, πιθανώς, αποτέλεσε μία αυτόνομη κατασκευή ή μία βάση για την τοποθέτηση

---

¹⁰³ Adam-Veleni 2004, 55· Παντερμαλής 2009, 263-264.

¹⁰⁴ Hammond and Walbank 1988, 261-262.

¹⁰⁵ Αδάμ-Βελένη 1993, 18-24.

¹⁰⁶ Liampi 1998, 41.

¹⁰⁷ Πλουτ., *Δημ.*, 17.1: *Αθηναίοις δὲ χιλίας καὶ διακοσίας ἀπὸ τῶν λαφύρων ἔδωρήσατο πανοπλίας*. Περαιτέρω, βλ. Pritchett 1979, 287· Ameling and Bringmann et al. 1995, 31· Θέμελης 2003, 163· Wheatley and Dunn 2020, 146.

¹⁰⁸ Χανιώτης 2021, 87-88.

αγάλματος έφιππου Αλεξάνδρου. Η κατασκευή αποτελείται από μακεδονικές και οπλικές ασπίδες, χρονολογείται μετά το 300 π.Χ. και θεωρείται ότι τοποθετήθηκε στη μακεδονική πόλη, όταν ανακηρύχθηκε ο Πύρρος βασιλεύς των Μακεδόνων, για να καταδειχθεί η προτίμηση των κατοίκων της Βέροιας προς το πρόσωπό του και να «εξοστρακιστεί» πολιτικά ο Πολιορκητής.¹⁰⁹

Το ιερό της Αθηνάς Λινδίας, το οποίο ήταν αγαπητό και από τον Αλέξανδρο Γ΄ και τους Διαδόχους, επέλεξε ο Φίλιππος Ε΄, ώστε να αφιερώσει τις επιτυχίες του κατά των Δαρδάνων και τη σταθεροποίηση των βορείων συνόρων του βασιλείου, κατά το πρώτο τέταρτο του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Προέβη στην ανάθεση δέκα πελτών, δέκα σαρισσών και δέκα περικεφαλαίων. Στον αντίποδα, ο Περσεύς, κατά τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής του, ανέθεσε στο ιερό της Αρτέμιδος Ταυροπόλου, κάνοντας μία σαφή πολιτική επιλογή, στρεφόμενος σε έναν ναό εντός της μακεδονικής επικράτειας, δείχνοντας μία απόπειρα «επιστροφής στις ρίζες» του βασιλείου του.¹¹⁰ Σαφώς, η παρουσία των Μακεδόνων συνεχίστηκε στα πανελλήνια ιερά, με την ανάθεση μίας βάσης, μάλλον, αγάλματος ιππέως και κίωνων, οι οποίοι επαναχρησιμοποιήθηκαν από τον Αιμίλιο Παύλο, μεταβάλλοντας την ταυτότητα του μνημείου.¹¹¹ Ο νέος κυρίαρχος του ιερού, οι Ρωμαίοι, επιδεικνύουν με κάθε τρόπο την επιβολή τους επί της Ελλάδος.

Ως αναθήματα αφιερώθηκαν και άλλα όπλα. Μετά την κατάληψη της Τύρου, ο Αλέξανδρος Γ΄ ανέθεσε στον Ηρακλή την πολιορκητική μηχανή και το πλοίο, με τα οποία αλώθηκε η πόλη. Τα δύο αυτά πολεμικά μέσα μαρτυρούσαν τον τρόπο με τον οποίο η Τύρος έπεσε στα μακεδονικά χέρια.¹¹² Ακόμη, θυσίασε στον Ηρακλή, τον πρόγονο της δυναστείας, αλλά και στον Απόλλωνα, ο οποίος, παρότι προστάτης του τόπου, φαίνεται να αποδόθηκε και σε αυτόν η νίκη, καθώς είχε εγκαταλείψει τους

---

¹⁰⁹ Markle 1999, 251-253.

¹¹⁰ Voutiras 1986, 349-352· Ameling and Bringmann et al. 1995, 177 και 235-236· Σμιτ-Δούνα 1999, 1049-1050.

¹¹¹ Πολ., 30.10.2: *κίονας γάρ κατεσκεύαζε Περσεύς, και ταύτας καταλαβών άτελείς Λεύκιος Αίμιλιος έτελείωσε και τας ιδίας εικόνας επέστησεν*. Περαιτέρω, βλ. Kähler 1965, 8-23· Walbank 1979, 432· Jacquemin 1999, 74 και 239.

¹¹² Αρρ., Αναβ., 2.24.6: *Αλέξανδρος δέ τῷ Ἡρακλεῖ ἔθυσέ τε και πομπήν ἔστειλε ζῶν τῇ δυνάμει ὀπλισμένη: και αἱ νῆες ζυνεπόμπευσαν τῷ Ἡρακλεῖ, και ἀγῶνα γυμνικὸν ἐν τῷ ἱερῷ και λαμπάδα ἐποίησε. και τὴν μηχανήν, ἣ τὸ τεῖχος κατεσείσθη, ἀνέθηκεν ἐς τὸν νεῶν και τὴν ναῦν τὴν Τυρίαν τὴν ἱερὰν τοῦ Ἡρακλέους, ἦντινα ἐν τῷ ἐπίπλῳ ἔλαβε, και ταύτην τῷ Ἡρακλεῖ ἀνέθηκεν και ἐπίγραμμα ἐπ' αὐτῇ, ἣ αὐτὸς ποιήσας ἦ ὅτου δὴ ἄλλου ποιήσαντος, οὐκ ἄξιον μνήμης τὸ ἐπίγραμμα. διὰ τοῦτο και ἐγὼ αὐτὸ ἀναγράψαι ἀπηξίωσα, Τύρος μὲν δὴ οὕτως ἐάλω ἐπὶ ἄρχοντος Νικήτου Ἀθήνησι μὴνὸς Ἑκατομβαιῶνος. Επίσης, βλ. King 2020, 430-432.*

Τύριους.¹¹³ Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Αντίγονος Γονατάς, κατόπιν μίας νίκης του, στα ανοιχτά της Κω, εναντίον του Πτολεμαίου Β΄, κατά τη διάρκεια του Β΄ Συριακού Πολέμου, ανέθεσε στη Δήλο το πλοίο, με το οποίο επέτυχε τη νίκη του. Μάλιστα, οι παρεμβάσεις και οι αναθέσεις του Γονατά στην ιερή νήσο ήταν εξαιρετικά σημαντικές και στόχευαν στην ανάδειξη των Μακεδόνων επί του ιερού, παρότι δεν είναι σίγουρο, εάν, πράγματι, ο Αντίγονος είχε επιβληθεί πολιτικά στην ουδέτερη Δήλο.¹¹⁴ Στους ναούς του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος, όπως μαρτυρείται και επιγραφικά, ανέθεσαν για τις θαλάσσιες νίκες του ο Δημήτριος Πολιορκητής, αλλά και ο Αντίγονος Δώσων *κα[ῖ] Μακεδόνες] καὶ οἱ σύμμαχοι*, μετά τη νίκη στη Σελλασία (222 π.Χ.).¹¹⁵ Με αφορμή τη μάχη της Σελλασίας, ο Φίλιππος Ε΄ φαίνεται πως προέβη σε θυσία στην περιοχή της Λακωνίας, γεγονός που φανερώνει πως η Σελλασία μετατράπηκε σε χώρο μνημειακότητας και απέκτησε σημαντικές διαστάσεις στη συλλογική μνήμη των Μακεδόνων, και ειδικότερα των Αντιγονιδών βασιλέων.¹¹⁶ Αργότερα, και ο Φίλιππος Ε΄ εμφανίζεται να ευχαριστεί τον Δήλιο Απόλλωνα, ενώ και οι Μακεδόνες, ως πολιτική οντότητα, εμφανίζονται ως αναθέτες, ώστε, κυρίως, να τιμήσουν τον Φίλιππο Ε΄ για τη δράση του.¹¹⁷

Τα αγάλματα, οι αδριάντες και τα συμπλέγματα υπήρξαν δημοφιλή αναθήματα και μνημεία νίκης. Χρυσό άγαλμα του Φιλίππου Β΄, μάλλον, είχε τοποθετηθεί στους Δελφούς και έχει συσχετιστεί με αναθηματική επιγραφή των Αμφισσέων. Πιθανώς, προέρχεται από τη φιλομακεδονική παράταξη της πόλεως, λόγω των παρεμβάσεων του

¹¹³ Διοδ., 17.46.4-6: *ὁ δὲ βασιλεὺς τοῦ μὲν Απόλλωνος τὰς χρυσοῦς σειρὰς καὶ τὰ δεσμὰ περιελάμβανος παρήγγειλεν ὀνομάζειν τὸν θεὸν τοῦτον Ἀπολλῶν φιλαλέξανδρον, τῷ δὲ Ἡρακλεῖ μεγαλοπρεπεῖς θυσίας συντελέσας καὶ τοὺς ἀνδραγαθήσαντας τιμήσας, ἔτι δὲ τοὺς τετελετηκότας μεγαλοπρεπῶς θάψας.* Περαιτέρω, βλ. Bosworth 1980, 255· Lipka 2022, 149

¹¹⁴ Αθην., 5.209Ε: *παρέλιπον δ' ἐκὼν ἐγὼ τὴν Ἀντιγόνοῦ ἱερὰν τριήρη, ἣ ἐνίκησε τοὺς Πτολεμαίου στρατηγούς περὶ Λεύκολλαν τῆς Κώας, ὅπου δὴ καὶ τῷ Απόλλωνι αὐτὴν ἀνέθηκεν.* Πανσ., 1.29.1: *τὸ δὲ ἐν Δήλῳ πλοῖον οὐδένα πω νικήσαντα οἶδα, καθῆκον ἐς ἑννέα ἑρέτας ἀπὸ τῶν καταστροφμάτων.* Περαιτέρω, βλ. Tarn 1910, 215-217· Gabbert 1997, 52-53· Waterfield 2021, 174-176.

¹¹⁵ Για το ανάθημα του Δημητρίου, IG XI. 2. 161, στ. 57: *στέφανος χρυσοῦς δάφνης, Δημητρίου βασιλέως* [— —] *ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαῖ·*

Για το ανάθημα του Αντιγόνοῦ, IG XI. 4. 1097: *βασιλεὺς Ἀντίγο[νος βασιλέως] Δημητρίου κα[ῖ] Μακεδόνες] καὶ οἱ σύμμαχοι [ἀπὸ τῆς περὶ]*

Σελλασίαν μά[χης Απόλλωνι]. Επίσης, βλ. Walbank 1981, 83-84

¹¹⁶ Hammond and Walbank 1988, 380.

¹¹⁷ IG XI. 4. 1101: *τὸ κοινὸν Μ[ακε]δόν[ων]*

βασιλέα Φί[λιππον βασιλέως]

Δημητρίου ἀ[ρετῆς ἔνεκα]

καὶ εὐνοία[ς Απόλλωνι?]. Επίσης, βλ. Hammond and Walbank 1988, 486-487· Ameling and Bringmann et al. 1995, 189-190 καὶ 193-194 καὶ 196-197 καὶ 201-202.

βασιλέως, κατά τον Γ΄ Ιερό Πόλεμο και εξής.¹¹⁸ Ο Δάοχος από τη Φάρσαλο, σύμμαχος των Μακεδόνων, ανέθεσε στους Δελφούς, αφού έλαβαν χώρα τα γεγονότα της Χαιρώνειας και κυριάρχησε ο Φίλιππος Β΄.¹¹⁹ Όταν ο Αλέξανδρος Γ΄, στα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής του, επέτυχε μία νίκη, στον Δούναβη, κατά των Γετών, τότε, μάλλον, κατασκεύασε άγαλμα του Ηρακλέους (ίσως, να προϋπήρχε, πάντως, και από τον Φίλιππο Β΄).¹²⁰ Ακόμη, αγάλματα όλων των Μακεδόνων βασιλέων είχαν ανατεθεί στο Δίον, την ιερή τους πόλη.¹²¹

Εκ των εκλεκτών αναθημάτων υπήρξε η κατασκευή και αφιέρωση χάλκινων αδριάντων των πεσόντων του Γρανικού στο Δίον. Το έργο ανέλαβε να περατώσει ο Λύσιππος. Ο Αλέξανδρος και οι έφιπποι αποδόθηκαν ιδεαλιστικά και αδιαμφησβήτητα υπήρξε ένα μνημείο, το οποίο έφερε συγκίνηση και μαρτυρούσε με άμεσο τρόπο στους οικείους των νεκρών και τους λοιπούς Μακεδόνες τα όσα έλαβαν χώρα στη μάχη.¹²² Εξ ου, κατά τη γνώμη μου, δεν είναι μία συνηθισμένη ανάθεση στο Δίον, αλλά ένα μνημείο ταφικού χαρακτήρα, το οποίο συνέβαλε καταλυτικά στη διαδικασία του πένθους, καθώς και ένα μνημείο, που στοχεύει στη μίμηση, ώστε να παρακινήσει τους υπηκόους να ακολουθήσουν ένα συγκεκριμένο πρότυπο συμπεριφοράς.

Δύο σημαντικά αναθήματα αγαλμάτων από την Ολυμπία επιβεβαιώνουν τη συνεχή παρουσία των Μακεδόνων βασιλέων στο ιερό από την εποχή του Φιλίππου Β΄ και εξής. Στο πρώτο, απαντώνται έφιππες οι μορφές του Φιλίππου Β΄, του Αλεξάνδρου Γ΄ και του Σελεύκου Α΄ και σε όρθια στάση του Αντιγόνου Μονοφθάλμου. Προβληματισμό προκαλεί η επιλογή αυτή των Ηλείων, καθώς οι σχέσεις των δύο διαδόχων δεν ήταν καλές. Το ανάθημα τοποθετείται χρονικά μετά το 311 π.Χ., όταν η Ήλιδα συμμάχησε με τον Αντίγονο, μετά την αναγόρευσή του με τον βασιλικό τίτλο και σίγουρα πριν τη μάχη της Ιψού (301 π.Χ.). Έχει υποστηριχθεί, πως τουλάχιστον το ένα εκ των δύο αγαλμάτων των διεκδικητών της αχανούς αυτοκρατορίας πρέπει να είναι κατοπινή προσθήκη, ενώ έχει λεχθεί πως, ίσως, η προσθήκη είναι αποτέλεσμα της

¹¹⁸ Arena 2007, 307-311· Paspalas 2011, 190.

¹¹⁹ Grzesik 2018, 33-34.

¹²⁰ Arr., Αναβ., 1.4.5: *αὐτὸς δὲ κατασκάψας τὴν πόλιν θύει τε ἐπὶ τῇ ὄχθῃ τοῦ Ἰστρου Διὶ Σωτῆρι καὶ Ἡρακλεῖ καὶ αὐτῷ τῷ Ἰστρῷ ὅτι οὐκ ἄπορος αὐτῷ ἐγένετο*. Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 582-583.

¹²¹ Διοδ., 30.11: *Ὅτι ὁ αὐτὸς τοὺς χρυσοῦς ἀνδριάντας ἀνασπάσας ἐκ Δίου*.

¹²² Arr., Αναβ., 1.16.4: *Μακεδόνων δὲ τῶν μὲν ἑταίρων ἀμφὶ τοὺς εἴκοσι καὶ πέντε ἐν τῇ πρώτῃ προσβολῇ ἀπέθανον· καὶ τούτων χαλκαῖ εἰκόνες ἐν Δίῳ ἐστάσιν, Αλεξάνδρου κελεύσαντος Λύσιππον ποιῆσαι, ὅσπερ καὶ Αλεξάνδρον μόνος προκριθεὶς ἐποίει*. Πλουτ., Αλεξ., 16.7-8: *τούτων μὲν οὖν ἐκέλευσεν εἰκόνας ἀνασταθῆναι χαλκᾶς, ἃς Λύσιππος εἰργάσατο*. Επίσης, βλ. Hammond and Walbank 1988, 68-69· Stewart 2003, 38· Paspalas 2011, 190-191.

πολιτικής του Πτολεμαίου, σε μία απόπειρα συνάψεως νέων συμμαχιών.¹²³ Στο δεύτερο ανάθημα, παρουσιάζεται η Ελλάς να στεφανώνει τον Φίλιππο Ε΄ και τον Αντίγονο Δώσωνα και η Ήλις τον Δημήτριο Πολιορκητή και τον Πτολεμαίο Α΄. Η έρευνα απορρίπτει το τελευταίο πρόσωπο, λόγω των σχέσεων Αντιγονιδών και Πτολεμαίων. Θεωρείται πλέον πιθανό ο Πτολεμαίος να ήταν κάποιος στρατηγός και συγγενής των Αντιγονιδών ή ο Πολεμαίος. Πρώτα, πρέπει να τοποθετήθηκε η Ήλις, ο Δημήτριος και ο Π(τ)ολεμαίος, μετά το 311 π.Χ. και πριν το 290 π.Χ., και πιθανώς σχετίζεται και με τις εξεγέρσεις και τις παρεμβάσεις των Αντιγονιδών στην περιοχή. Η Ελλάς, ο Φίλιππος Ε΄ και ο Αντίγονος Δώσων, μάλλον, τοποθετήθηκαν δίπλα μετά το 224 π.Χ., είτε ως μνημεία της μάχης της Σελλασίας είτε λόγω της δημιουργίας της νέας Συμμαχίας.¹²⁴ Πάντως, μέσα από αυτά τα μεγαλοπρεπή αναθήματα καθίσταται εναργής η συνεχής και αδιάλειπτη παρουσία των Αντιγονιδών στην Ολυμπία, η καθοριστική συμβολή τους στη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή, και κατ' επέκταση στην τέλεση των Αγώνων, αλλά και οι καλές σχέσεις Ήλιδος και Μακεδονίας.

Τα λαμπρά οικοδομήματα, ως φορείς μνήμης και αναθήματα στους θεούς, υπήρξαν ένας αποτελεσματικός τρόπος υπερπροβολής μίας νίκης, αλλά και ισχύος.

Η κατασκευή του μεγαλειώδους Φιλιπείου στην Ολυμπία σχετίζεται με τη Χαιρώνεια (εικόνα 4).¹²⁵ Το κτίσμα ξεκίνησε να κατασκευάζεται από τον Φίλιππο Β΄, αλλά, μάλλον, ολοκληρώθηκε από τον Αλέξανδρο Γ΄. Επρόκειτο για κυκλικό οικοδόμημα, διαμέτρου 15,25 μέτρων, το οποίο περιστοιχίζονταν από 18 κίονες ιωνικού ρυθμού. Εσωτερικά του σηκού, υπήρχαν άλλοι 12 ημικίονες κορινθιακού τύπου. Ο γλύπτης Λεωχάρης είχε φιλοτεχνήσει τις μορφές του Φιλίππου Β΄, του Αλεξάνδρου Γ΄, του Αμύντα Γ΄, της Ευρυδίκης και της Ολυμπιάδας. Τα αγάλματα, μάλλον, ήταν χρυσελεφάντινα, αν και έχει υποστηριχθεί πως ήταν ίσως μαρμάρινα,

¹²³ Πανσ., 6.11.1: *ἔφεξῆς τούτων ἀναθήματά ἐστιν Ἡλείων, Φίλιππος ὁ Ἀμύντου καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου καὶ Σέλευκος τε καὶ Αντίγονος· τοῖς μὲν δὴ ἐφ' ἵππων, Αντιγόνῳ δὲ ἀνὴρ πεζός ἐστιν ἢ εἰκόν.* Περαιτέρω, βλ. Stewart 1993, 279· Wallace 2014, 241· Keesling 2017, 98· Barringer 2021, 194-195.

¹²⁴ Πανσ., 6.16.3: *Τίμωνος δὲ οὐ πόρρω τῆς εἰκόνος Ἑλλάς τε δὴ καὶ Ἡλις παρὰ τὴν Ἑλλάδα, ἢ μὲν Αντίγονον τὸν ἐπιτροπεύσαντα Φιλίππου τοῦ Δημητρίου, τῆ δὲ ἑτέρα τῶν χειρῶν τὸν Φίλιππον στεφανοῦσα αὐτόν, ἢ δὲ Ἡλις Δημήτριον τὸν στρατεύσαντα ἐπὶ Σέλευκον καὶ Πτολεμαῖον τὸν Λάγου στεφανοῦσα ἐστίν.* Επίσης, βλ. Stewart 1993, 279-281· Wallace 2014, 241-243· Keesling 2017, 98· Barringer 2021, 175-176.

¹²⁵ Πανσ., 5.20.9-10: *ἔστι δὲ ἐντὸς τῆς Ἄλτεως τό τε Μητρῶον καὶ οἶκημα περιφερὲς ὀνομαζόμενον Φιλιπτεῖον. ἐπὶ κορυφῇ δὲ ἐστὶ τοῦ Φιλιπτείου μῆκων χαλκῆ σύνδεσμος ταῖς δοκοῖς. τοῦτο τὸ οἶκημα ἔστι μὲν κατὰ τὴν ἐξοδὸν τὴν κατὰ τὸ πρυτανεῖον ἐν ἀριστερᾷ, πεποιήται δὲ ὀπτῆς πλίνθου, κίονες δὲ περὶ αὐτὸ ἐστήκασι. Φιλίππῳ δὲ ἐποιήθη μετὰ τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ τὴν Ἑλλάδα ὀλισθεῖν. κείνται δὲ αὐτόθι Φιλίππος τε καὶ Ἀλέξανδρος, σὺν δὲ αὐτοῖς Ἀμύντας ὁ Φιλίππου πατὴρ. ἔργα δὲ ἐστὶ καὶ ταῦτα Λεωχάρους ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, καθὰ καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ Εὐρυδίκης εἰσὶν αἱ εἰκόνες.*

λόγω και των μαρμάρινων βάσεων τους. Η επιλογή των προσώπων, κατά πάσα πιθανότητα, αποσκοπεί στην καθιέρωση ενός δυναστικού κύκλου, ενώ η παρουσία της μητέρας και της συζύγου του Φιλίππου Β΄ αποτελεί τεκμήριο και της σημαντικής θέσης των γυναικών στη μακεδονική αυλή. Δεν είναι σίγουρο, εάν επρόκειτο για μία απόπειρα αποθέωσης των βασιλέων, αλλά η επιλογή των υλικών πρέπει να έχει κάποιον συμβολισμό. Η τοποθέτηση των αγαλμάτων, ακόμα, εντός θόλου, σαφώς, διαχωρίζει τα συγκεκριμένα γλυπτά από τα λοιπά της άλτεως. Το αρχιτεκτονικό περιβάλλον τους διακρίνει τους Αργεάδες ως αναθέτες και τονίζει την κυριαρχία των Μακεδόνων στο ιερό.¹²⁶ Η κατασκευή ενός τέτοιου οικοδομήματος έχει πολιτικές προεκτάσεις. Ο Φίλιππος Β΄, ως απόγονος του Ηρακλή, ελέγχει πλέον το ιερό και τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Στον χώρο αυτό, που έχει ιδιαίτερη σημασία για όλους τους Έλληνες, μέσω των αναθημάτων, ο μονάρχης παρουσιάζει εαυτόν ως νικητή, αλλά και ως ενοποιητικό παράγοντα όλων των Ελλήνων υπό την αιγίδα, μάλιστα, του Διός.¹²⁷

Με στρατιωτικές νίκες, συνδέονται οι κατασκευές και οι παρεμβάσεις σε ναούς. Η λατρεία είναι μία πανίσχυρη μέθοδος επιβολής του ισχυρού, καθώς μεταφέρει πολιτισμικά και πολιτικά μηνύματα και επηρεάζει την σκέψη των ανθρώπων. Ο νικητής δύναται να επιβληθεί ελέγχοντας και ρυθμίζοντας τις κατά τόπους λατρείες. Στις Σάρδεις, ο Αλέξανδρος Γ΄ αποφασίζει τη δημιουργία ναού του Ολυπίου Διός. Η επιλογή αυτή δεν δείχνει τυχαία, καθώς τοποθετεί τη λατρεία μίας μακεδονικής θεότητας στον χώρο του Αχούρα Μάζδα και επί των άλλοτε κραταιών λυδικών ανακτόρων.¹²⁸ Πρόκειται για μία απόπειρα συνύπαρξης, αλλά και επιβολής, ενώ, συγχρόνως, παρουσιάζεται μία συνέχεια στη διακυβέρνηση του τόπου (Λυδοί-Πέρσες-Μακεδόνες). Η πληροφορία, πως ο Αλέξανδρος Γ΄ επισκέυασε τους βαβυλωνιακούς ναούς, από την άλλη, είναι, μάλλον, ανακριβής.¹²⁹ Πιθανότατα, ήταν στα σχέδιά του, σεβόμενος τα τοπικά ιερατεία και επιθυμώντας την στήριξή τους, ώστε να διευκολυνθεί η εδραίωση των Μακεδόνων. Ωστόσο, το γεγονός, πως, σε ύστερο χρόνο, ο Αντίοχος

---

¹²⁶ Παπαχατζής 1981, 303-304· Ginouvès 1991, 194-196· Baynham 1994, 38· Schultz 2009, 155· Hardiman 2010, 507-509· Müller 2010, 181· Paspalas 2011, 189· Saatsoglou-Paliadeli 2011, 279-280· Palagia 2022, 42-43.

¹²⁷ Kertész 2007, 331-332· Χατζή 2012, 403.

¹²⁸ App., *Αναβ.*, 1.17.5: *αὐτὸς δὲ ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ ναὸν τε οἰκοδομήσῃσι Διὸς Ὀλυμπίου ἐπενόει καὶ βωμὸν ἰδρύσασθαι*. Επίσης, βλ., Bosworth 1980, 129.

¹²⁹ App., *Αναβ.*, 3.16.4: *Ἀλέξανδρος δὲ παρελθὼν εἰς τὴν Βαβυλῶνα τὰ ἱερά, ἃ Ξέρξης καθεῖλεν, ἀνοικοδομεῖν προσέταξε Βαβυλωνίοις, τὰ τε ἄλλα καὶ τοῦ Βήλου τὸ ἱερόν, ὃν μάλιστα θεῶν τιμῶσι Βαβυλώνιοι*.

Α΄ Σωτήρ φέρει την ευθύνη επισκευής των ναών, δείχνει ότι, μάλλον, δεν είχε ολοκληρωθεί το έργο νωρίτερα.¹³⁰ Ο Αρριανός, κατά πάσα πιθανότητα, αναφέρθηκε σε αυτήν κίνηση, έχοντας κατά νου τη γενικότερη στάση του Αλεξάνδρου Γ΄ απέναντι στις τοπικές λατρείες. Άλλωστε, ο ναός του Jandial, στα Τάξιλα του Πακιστάν, επιβεβαιώνει τις έντονες θρησκευτικές ζυμώσεις, οι οποίες ξεκινούν από αυτήν την περίοδο, για να κορυφωθούν στην ελληνιστική εποχή. Στο εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού αυτού, όπου λατρεύονταν οι Ολύμπιοι Θεοί και ο Αχούρα Μάζδα, παρουσιάζονται επεισόδια της πολεμικής δράσης του, μεταξύ των οποίων και η σύγκρουση του Μακεδόνα στρατηλάτη με τον Ινδό Πάρο. Το ιερό πρέπει να κατασκευάστηκε από τους Έλληνες, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή.¹³¹ Τελικά, η δημιουργία των κατά τόπους Αλεξανδρείων (π.χ. Θάσος, Πριήνη), που ιδρύονται, κυρίως, στο Αιγαίο και τα μικρασιατικά παράλια, είναι περισσότερο μία πολιτική κίνηση, για να εξασφαλιστεί η εύνοια της εξουσίας, δίχως, βέβαια, να αναιρείται το λατρευτικό στοιχείο.¹³²

1.4 Νομίσματα: Πολεμικά εικονογραφικά θέματα και προπαγάνδα

Οι Μακεδόνες μονάρχες χρησιμοποίησαν κάθε μέσο, για να προβάλουν τις επιτυχίες τους στο πεδίο της μάχης. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, έκαναν χρήση ενός πανίσχυρου εργαλείου προπαγάνδας· του νομίσματος. Το νόμισμα «ταξιδεύει» συνεχώς από άνθρωπο σε άνθρωπο, χέρι με χέρι. Η δύναμή του είναι αξεπέραστη, καθώς συνοδεύει τον πολίτη σε κάθε δραστηριότητά του. Τα εικονογραφικά θέματα, που υιοθετεί η εκάστοτε εκδούσα αρχή, δεν είναι τυχαία, αλλά προσεκτικά επιλεγμένα και αντικατοπτρίζουν τις πολιτικές και κοινωνικές θέσεις της εξουσίας. Μέσω του νομίσματος, ένα μήνυμα μπορεί να μεταδοθεί, σε πολλούς τόπους, στη διαχρονία και τη συγχρονία. Οι βασιλείς της Μακεδονίας, από νωρίς, «μετέφεραν» τις πολεμικές νίκες τους στο νόμισμα.

Η γένεση της βασιλικής μακεδονικής νομισματοκοπίας συνδέεται άρρηκτα με τον πόλεμο και την κατάκτηση. Ο Αλέξανδρος Α΄ είναι ο πρώτος μονάρχης που έκοψε νομίσματα στο όνομά του. Οι κοπές του χρονολογούνται μετά το 480 π.Χ., όταν το Μακεδονικό Βασίλειο κατάφερε να επεκταθεί προς τα ανατολικά, σε εδάφη τα οποία προηγουμένως κατείχε η Περσική Αυτοκρατορία. Ο Αλέξανδρος Α΄, στην

---

¹³⁰ Bosworth 1980, 314.

¹³¹ Σαράντης 1977, 422-425.

¹³² Blondé et al. 1990, 366-368· Kholod 2016, 499-502.

πραγματικότητα, έσπευσε να καλύψει το κενό εξουσίας, που είχε δημιουργηθεί στις όμορες περιοχές. Οι εικονογραφικοί τύποι, που υιοθετούνται, πηγάζουν από τοπικά θέματα και αντιγράφουν τον βισαλτικό νομισματικό τύπο, ο οποίος επιλέγεται, μάλλον, προπαγανδιστικά δηλώνοντας τη μεταβολή της κυρίαρχης δύναμης της περιοχής. Ο ιππέας, ως δυναστικό σύμβολο, παρουσιάζει τον Αλέξανδρο Α΄ ως τον ενάρετο ηγεμόνα, που διαδέχεται με τις κατακτήσεις του τους Πέρσες σατράπες.¹³³ Ο ίππος, η αίγα, ο τράγος, καθημερινές εικόνες για τους Μακεδόνες αποτυπώνονται στα πρώτα νομίσματα.¹³⁴ Δίχως την πρόσβαση στα ορυχεία των κατεκτημένων περιοχών αυτών, θα ήταν αδύνατη η κοπή νομίσματος.¹³⁵

Με την άνοδο του Φιλίππου Β΄ επήλθε μία γενικότερη ανανέωση στο Μακεδονικό Βασίλειο, η οποία ασφαλώς επηρέασε καταλυτικά και τη νομισματοκοπία. Ο έλεγχος του Παγγαίου και της Αμφιπόλεως προσέφερε νέες πηγές χρυσού και αργύρου.¹³⁶ Ο Φίλιππος Β΄ επιλέγει εικονογραφικά θέματα άκρως συμβολικά, τα οποία απηχούν τις πολιτικές βλέψεις και τις πολεμικές επιτυχίες του.¹³⁷ Στον εμπροσθότυπο των χρυσών στατήρων, απεικονίζεται η κεφαλή του δαφνοστεφούς Απόλλωνος. Η επιλογή αυτή έχει συσχετιστεί με δύο περιστατικά της δράσεως του βασιλέως. Από τη μία, παραπέμπει στη διάλυση του Χαλκιδικού Κοινού και την καταστροφή της Ολύνθου, από την άλλη, στην επικράτηση του μονάρχη στη Δελφική Αμφικτιονία, μετά και τη συμβολή του στη λήξη του Γ΄ Ιερού Πολέμου.¹³⁸ Έτσι, προωθεί, μέσω αυτών των θεμάτων, δύο εξαιρετικά βαρυσήμαντες νίκες του, η πρώτη εκ των οποίων τον κατέστησε ρυθμιστή των πραγμάτων στον βορειοελλαδικό χώρο και η δεύτερη υπήρξε η δίοδος για τη διεξόδυσή του στις πολιτικές υποθέσεις της νοτιότερης Ελλάδος. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι δεν μπορεί να χρονολογηθεί απόλυτα η χρονολόγηση της κοπής των πρώτων χρυσών στατήρων του.¹³⁹ Συνάμα, η απεικόνιση του δαφνοστεφούς Πανελληνίου Διός στα αργυρά τετράδραχμά του είναι μία σαφής αναφορά στην κυριαρχία του επί της Ολυμπίας και στο όραμά του, την

---

¹³³ Caltabiano 2002, 764-769.

¹³⁴ SNG Alp. Bank., pl. II, no. 19-45. Επίσης, βλ. Picard 2000, 18.

¹³⁵ Hammond and Griffith 1979, 84-87.

¹³⁶ Χατζόπουλος 2000, 80.

¹³⁷ Dahmen 2010, 51· Λιάμπη 2010, 82.

¹³⁸ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 5, pl. 26, no. 324-327· Επίσης, βλ. Thompson 1982, 113· Dahmen 2010, 52· Λιάμπη 2011, 93-94· Koulakiotis 2017, 209.

¹³⁹ Le Rider 1996, 263-265.

εφαρμογή της πανελληνίας ιδέας και τη συνένωση όλων των Ελλήνων υπό την ηγεσία του, ώστε να στραφούν από κοινού κατά των Περσών.¹⁴⁰

Αναφορικά με τους τύπους του Αλεξάνδρου Γ', δεν θα ήταν δυνατό αυτοί να μην είναι επηρεασμένοι από την κατάκτηση της Ασίας. Στους χρυσούς στατήρες του, στην εμπρόσθια όψη, εικονίζεται η κεφαλή της Αθηνάς, η οποία φορά κορινθιακό κράνος. Στην οπίσθια όψη, πτερωτή Νίκη κρατά στο δεξί χέρι της στεφάνι και στο αριστερό μία στυλίδα. Ο εμπροσθότυπος σχετίζεται με την πολεμική υπόσταση της θεάς και μαρτυρά την έντονη επιθυμία για την ελευθερία. Το κορινθιακό κράνος είναι και ένας συμβολισμός του Συνεδρίου της Κορίνθου, όπου συσπειρώθηκαν οι Έλληνες υπό τον Αλέξανδρο Γ', σύμφωνα με μία ισχυρή υπόθεση. Ο οπισθότυπος συνδέεται με μία μεγάλη ναυτική νίκη, παλαιότερα θεωρούνταν αυτή της Σαλαμίνας, η οποία πρόκειται να στεφανώσει τη νικηφόρα εκστρατεία του Μακεδόνα στρατηλάτη. Από την άλλη, η ασφαλής χρονολόγηση των κοπών επιτρέπει τη συσχέτιση με μία ναυτική επιτυχία του ίδιου του μονάρχη, και συγκεκριμένα με την κατάληψη της Τύρου, η οποία υπήρξε μεγίστης σημασίας για τη συνέχιση του πολέμου, αλλά και την ενίσχυση των μακεδονικών ταμείων.¹⁴¹ Στο αργυρό τετράδραχμο, το ισχυρότερο νόμισμα της εποχής, ο οπισθότυπος κοσμεύεται με τον ένθρονο Δία, ο οποίος κρατά στο δεξί χέρι τον αετό και στο αριστερό σκήπτρο. Το θέμα συμβολίζει την ηγεμονία του Αλεξάνδρου Γ' και αποτελεί συνέχεια του τύπου του Πανελληνίου Διός, που χρησιμοποίησε ο πατέρας του. Συνάμα, ο συγκεκριμένος τύπος του Διός ταυτίζεται με την ανατολική θεότητα, τον Βάαλ, μαρτυρώντας την πολιτική, που επρόκειτο να ακολουθήσει ο Αργεάδης, οδηγώντας τον ελληνικό τρόπο σκέψης και τα ανατολικά πρότυπα σε σύγκλιση.¹⁴² Πραγματικά, παρατηρώντας τις κοπές του Αλεξάνδρου Γ' είναι εφικτό να εντοπίσει κανείς ολόκληρο το πολιτικό πρόγραμμά του. Τόσο εύστοχα χρησιμοποίησε το νόμισμα, για να προβάλλει τις νίκες του και να προπαγανδίσει την ηγεμονία του.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επετειακές κοπές, που εξέδωσε ο Αλέξανδρος Γ', μετά τη νίκη του στον Υδάσπη κατά του Ινδού βασιλέως Πύρου. Πρόκειται για μία σειρά, αποτελούμενη από τετράδραχμα και δεκάδραχμα, τα οποία

---

¹⁴⁰ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 4, pl. IV, no. 46-61 Hammond and Griffith 1979, 665· Λιάμπη 2010, 82· Λιάμπη 2011, 93-94.

¹⁴¹ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 4, pl. VIII, no. 96-106. Περαιτέρω, βλ. Price 1991, 29-30· Λιάμπη 2011, 95-96.

¹⁴² Price 1991, 30-31· Λιάμπη 2010b, 100-102· Λιάμπη 2011, 97.

πρέπει να εδόθησαν ως βραβεία ή και ως μετάλλια μνήμης στους βετεράνους.¹⁴³ Τα τετράδραχμα έφεραν, στην εμπρόσθια όψη, έναν Ινδό τοξότη και, στην οπίσθια, έναν πολεμικό ελέφαντα. Στα δεκάδραχμα (ή σιγλούς), στον εμπροσθότυπο, εικονογραφήθηκε η φαντασιακή σύγκρουση του Αλέξανδρου Γ' και του Πώρου. Συγκεκριμένα, ο έφιππος Μακεδόνας φέρει στο αριστερό χέρι σάρισσα και καταδιώκει τον Πώρο, ο οποίος είναι επάνω σε πολεμικό ελέφαντα, μαζί με έναν σύντροφό του. Μάλιστα, η στάση του Αργεάδη έχει συνδεθεί και με την αντίληψη περί «δορικήτου χώρας».¹⁴⁴ Στον οπισθότυπο, ο Αλέξανδρος Γ' εικονίζεται αποθεώμενος ως Δίας, φορά μακεδονική πολεμική εξάρτυση και περσική τιάρα, κραδαίνει τον κεραυνό με το δεξί χέρι και στο αριστερό κρατά σκήπτρο. Μία πτερωτή Νίκη στεφανώνει τον νικητή. Ο συμβολισμός αυτού του θέματος έχει να κάνει με τη συμβολή του Διός στη νίκη (εικόνα 5). Η μάχη έλαβε χώρα την περίοδο των μουσώνων, και μάλιστα κατά τη διάρκεια μίας καταιγίδας. Η καλλιτεχνική απόδοση του στρατηγού-θεού Αλεξάνδρου είναι μία ευθεία αναφορά στο πώς ο ίδιος κατάφερε να χρησιμοποιήσει την κακοκαιρία, τις αστραπές και τους κεραυνούς υπέρ του, αφού και ο Ζευς εθεωρείτο παρών, βοηθώντας τον.¹⁴⁵

Μετά το 324 π.Χ., η αποδέσμευση πολεμιστών Μακεδόνων και Ελλήνων αντικατοπτρίζει τον πλούτο, που συσσωρεύτηκε με τις κατακτήσεις. Οι μιν έλαβαν 1 τάλαντο έκαστος ως αποζημίωση, ενώ οι δε 12.000 τάλαντα συνολικά για τη δράση τους.¹⁴⁶ Ο πλουτισμός τούτος αποδεικνύει την επιτυχή έκβαση του πολέμου και σαφώς διοχετεύτηκε από τους στρατιώτες στη Μακεδονία. Ενδεικτικό παράδειγμα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, υπήρξαν οι ελληνιστικές ταφές, αλλά και η απόδοση αγροτεμαχίων εντός της επικράτειας στους βετεράνους.

Οι τύποι του Αλεξάνδρου Γ' παραμένουν σε χρήση και μετά τον θάνατό του τόσο από τον Φίλιππο Γ' όσο και από τους Διαδόχους. Οι τελευταίοι τούς υιοθετούν, προκειμένου να επιδείξουν την προσωπική συμβολή τους στον αγώνα και τη νίκη κατά των Περσών.¹⁴⁷ Ο αγώνας για τη διαδοχή στον θρόνο δεν παρέμεινε, ασφαλώς, μονάχα στο πεδίο της μάχης, αλλά επεκτάθηκε και στην πολιτική προπαγάνδα. Χαρακτηριστικό είναι πως ο Αντίγονος Μονόφθαλμος συνεχίζει όσο κανείς άλλος να

---

¹⁴³ Holt 2003, 146-151.

¹⁴⁴ Billows 1995, 27-29.

¹⁴⁵ BMC Greek (Arabia), no. 61. Επίσης, βλ. Holt 2003, 151-153· Λιάμπη 2011, 97-99.

¹⁴⁶ Τουράτσογλου 1998, 237.

¹⁴⁷ Stewart 1993, 265· Dahmen 2010, 53.

χρησιμοποιεί αποκλειστικά τους τύπους του Αλεξάνδρου, προβάλλοντας τη συνέχιση της ύπαρξης της μίας, ενιαίας και αδιαίρετης αυτοκρατορίας.¹⁴⁸ Ο Δημήτριος Πολιορκητής, ακόμη, κόβει νομίσματα με τους τύπους του μεγάλου στρατηλάτη, προκειμένου να χρηματοδοτήσει την πολεμική εκστρατεία του στην Ασία.¹⁴⁹ Τα τετράδραχμα αυτά ήταν εξαιρετικά δημοφιλή μεταξύ των στρατιωτών, ειδικά στην περιοχή της Μικράς Ασίας, όπως τεκμαίρεται και από την κυκλοφορία τους, ενώ, συγχρόνως, στο εξής, παρατηρείται ευρέως και το φαινόμενο της ευρύτατης διασποράς των κελτικών απομιμήσεων.

Η επιλογή των θεμάτων στις χάλκινες κοπές του Κασσάνδρου, στον αντίποδα, είναι ιδιόζουσα. Σε μία σειρά χαλκών νομισμάτων, εικονογραφήθηκε, ως βασικό θέμα, στην οπίσθια όψη, μία αιχμή δόρατος. Το θέμα αυτό ως κεντρικό και αυτοτελές, μάλλον, σχετίζεται με τη δορίκτητο χώρα και έχει αμιγώς πολεμικό περιεχόμενο.¹⁵⁰ Ο Κασσάνδρος, μάλλον, μετά το 316 π.Χ. και τον γάμο του με τη Θεσσαλονίκη ανανεώνει τους τύπους στις κοπές ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Στο χάλκινο νόμισμα εισάγει στην εμπρόσθια όψη διαδηματοφόρο ανδρική κεφαλή και στην οπίσθια τον ίππο, κάνοντας μία διαφοροποίηση σε σχέση με τους Αργεάδες.¹⁵¹ Με την παρουσία του στην Ακαρνανία, από την άλλη, και τα πολεμικά σχέδια τού, μάλλον, πρέπει να συνδεθεί και το γεγονός των μαζικών επικεκομμένων ακαρνανικών νομισμάτων σε μακεδονικά, που έχουν βρεθεί στην περιοχή. Ο Κασσάνδρος ενεπλάκη στα πράγματα των Ακαρνανών, όταν ο Αντίγονος Μονόφθαλμος συνετάχθη με τους Αιτωλούς. Η έντονη στρατιωτική παρουσία στην περιοχή αιτιολογεί την αυξημένη κυκλοφορία μακεδονικών νομισμάτων. Τα νομίσματα αυτά, σε δεύτερο χρόνο, εξυπηρέτησαν την παραγωγή τοπικών κοπών, όπως μαρτυρείται από τα επικεκομμένα νομίσματα από την Αλύζια, το Θύρρειον και άλλα ακαρνανικά κέντρα.¹⁵² Η πολεμική κατάσταση, λοιπόν, που επικρατούσε στην Ακαρνανία, έδωσε το έναυσμα και τα απαραίτητα μέσα, ώστε να προκριθεί, επί Κασσάνδρου, η εγχώρια νομισματοκοπία.

Ο Δημήτριος Πολιορκητής, από πολύ νωρίς, συνέδεσε τη νομισματοκοπία με τις πολεμικές επιτυχίες του. Έχοντας υιοθετήσει τον Ποσειδώνα ως πάτρωνα θεό, προπαγάνδιζε τις ναυτικές νίκες του. Η ναυμαχία της Σαλαμίνας της Κύπρου (306 π.Χ.)

---

¹⁴⁸ Thompson 1982, 114.

¹⁴⁹ Stewart 1993, 264.

¹⁵⁰ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 7, no. 443. Επίσης, βλ. Billows 1995, 27-29.

¹⁵¹ Gatzolis 2019, 40-42.

¹⁵² Κρεμύδη 2000, 61-65.

και η ήττα του Πτολεμαίου Α΄ πρωταγωνίστησαν στα εικονογραφικά θέματα. Το ίδιο το πορτρέτο του Δημητρίου αντλεί από τη μορφή του Ποσειδώνος, καθώς εικονίζεται κερασφόρος και διαδηματοφόρος.¹⁵³ Το αργυρό τετράδραχμο του Πολιορκητού είναι μία ευθεία αναφορά στα όσα έλαβαν χώρα στα ανοιχτά της Κύπρου. Στον εμπροσθότυπο, η πτερωτή Νίκη αυλίζει επάνω σε πλώρα πλοίου και κρατά ακροστόλιο. Στον οπισθότυπο, απεικονίζεται ο Ποσειδών, σε επιθετική στάση, να κραδαίνει την τρίαινα με το δεξί χέρι του και να κρατά χλαμύδα με το αριστερό.¹⁵⁴ Περί το 290 π.Χ., ενώ έχει ανακηρυχθεί βασιλεύς Μακεδόνων, προχωρά σε κοπή μίας σειράς χρυσών στατήρων, στην εμπρόσθια όψη των οποίων εικονίζεται το πορτρέτο του και στην οπίσθια η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ και ο Μακεδόνας ιππέας, που φορά καυσία και κρατά δόρυ. Ο ιππέας επιλέγεται ως πολιτικό μήνυμα, για να προβάλλει την εξουσία του επί του μακεδονικού θρόνου. Το θέμα είναι από τα πλέον συνηθισμένα στα μακεδονικά νομίσματα και πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Αλέξανδρο Α΄. Με αυτόν τον τρόπο, επιβάλλεται στη συλλογική συνείδηση ως νόμιμος διάδοχος, ενώ οι καιροί είναι ταραγμένοι και το βασίλειο διεκδικείται από άλλους βασιλείς, και κυρίως από τον Πύρρο.¹⁵⁵

Ο Αντίγονος Γονατάς ανέλαβε τη διακυβέρνηση του βασιλείου, κατόπιν μίας εξαιρετικά ασταθούς πολιτικά περιόδου. Η άνοδός του στον θρόνο είναι αλληλένδετη με την εκδίωξη των Γαλατών, μετά τη μάχη της Λυσιμαχείας (277 π.Χ.). Η νίκη αποδόθηκε στον θεό Πάνα, ο οποίος υπήρξε και πάτρωνας θεός του μονάρχη. Το πορτρέτο του, το οποίο εντοπίζεται σε μία σειρά κοπών, στην οποία περιμετρικά της ασπίδος απαντάται η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ, φέρει τα κέρατα του τράγου, όπως και του θεού. Στα αργυρά τετράδραχμα, που εξέδωσε, στην εμπρόσθια όψη, εικονίζεται η κεφαλή του Πανός με κέρατα και λαγοβόλο ως επίσημα μακεδονικής ασπίδα και η Αλκίδημος Αθηνά, στην οπίσθια όψη, σε επιθετική στάση, κρατώντας, με το δεξί χέρι, τον κεραυνό και ασπίδα στο αριστερό.¹⁵⁶ Ο τύπος πρέπει να καθιερώνεται από το 271 π.Χ. και εξής, όταν, δηλαδή, ο Αντίγονος έχει εκδιώξει και τους Γαλάτες του Πύρρου, ενώ, παράλληλα, οι τύποι του Αλεξάνδρου Γ΄

¹⁵³ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 4, pl. XLVI, no. 899-905. Επίσης, βλ. Kremydi 2011, 170-171· Λιάμπη 2017, 231· Wheatley and Dunn 2020, 350.

¹⁵⁴ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 4, pl. XLVI, no. 906. Επίσης, βλ. Brett 1930, 71-72· Τσάγκαρη 2010, 150.

¹⁵⁵ Wheatley and Dunn 2020, 373-374.

¹⁵⁶ SNG Num. Mus. Athens, Gr. 4, pl. XLVII, no. 921-927. Περαιτέρω, βλ. Merker 1960, 39· Liampi 1998, 37· Λιάμπη 2017, 231· Waterfield 2021, 123-124.

παραμένουν με ασφάλεια σε χρήση ως και τη δεκαετία του 260 π.Χ.¹⁵⁷ Ο Μακεδόνας μονάρχης επιδιώκει, μέσω των επιλεγμένων θεμάτων, να παρουσιάσει τη δική του δράση ως καταλυτική για την οριστική αναχαίτηση των εχθρών και να αυτοπροβληθεί ως σωτήρας των Ελλήνων.¹⁵⁸ Η απεικόνιση του Πανός δηλώνει την αφοσίωση του μονάρχη στον πάτρωνα θεό του και την πεποίθηση, πως θα εξακολουθήσει να τον βοηθά, αφού οι κοπές αυτές συνεχίζονται και κατά τη διάρκεια του Χρεμωνιδείου Πολέμου. Η Αλκίδημος Αθηνά, από την άλλη, είναι μία παραδοσιακή πολεμική θεότητα της Μακεδονίας, συνδεδεμένη με την Πέλλα, η οποία συσχετίζεται με τους βασιλείς.¹⁵⁹ Συνεπώς, οι παρόντες εικονογραφικοί τύποι λειτουργούν ταυτοχρόνως ως ενθύμηση της Λυσιμαχείας και ως επίκληση προς τις θεότητες για τις πολεμικές συγκρούσεις, που έπονται, συνδυάζοντας μία εισαγόμενη και μία τοπική λατρεία.

Μία σειρά χαλκών νομισμάτων του Αντιγόνου Γόνατα αποτυπώνει με παραστατικό τρόπο την επιτυχία κατά της απειλής, που ήρθε από τον Βορρά. Ο εμπροσθότυπος φέρει την κεφαλή της Αθηνάς με περικεφαλαία και ο οπισθότυπος τον Πάνα να στήνει τροπαιο (εικόνα 6).¹⁶⁰ Για πρώτη φορά σε μακεδονικό νόμισμα επιλέγεται ως κεντρικό εικονογραφικό θέμα ένα μνημείο πολέμου! Με αυτόν τον τρόπο, ο Αντίγονος προβάλλει την εκδίωξη των Γαλατών, ενώ, επίσης, αποτελεί στοιχείο, πως οι Αντιγονίδες δεν είχαν απορρίψει την πρακτική ανέγερσης τροπαιών, όπως φαίνεται να είχαν πράξει οι Αργεάδες. Η δυναστική τούτη επιλογή, σαφώς, υπήρξε παράγοντας διαφοροποίησης ως προς τις πρακτικές μνημειακότητας Αργεαδών και Αντιγονιδών. Ασφαλώς, τα εικονογραφικά παράλληλα με τη νομισματοκοπία της Αιτωλίας μαρτυρούν τον ανταγωνισμό του βασιλείου και του κοινού, ο οποίος άγγιζε, πράγματι, κάθε έκφανση της δημόσιας, πολιτικής σφαίρας. Πάντως, οι χάλκινες κοπές του Μακεδόνα μονάρχη κατακλύζουν την Αθήνα, ειδικά μετά το 261 π.Χ. και τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο, οπότε και τοποθετήθηκαν φρουρές στην Αττική, τη Χαλκίδα και άλλα κέντρα της νοτιότερης Ελλάδος.¹⁶¹

Ένας άλλος ιδιαίτερος τύπος τετραδράχμου έχει αποδοθεί στον Αντίγονο Γονατά, αν και έχει υποστηριχθεί πως, ίσως, πρόκειται και για έκδοση του Αντιγόνου Δώσωνος. Η κεφαλή του Ποσειδώνος εικονίζεται στην εμπρόσθια όψη και ο Απόλλων,

¹⁵⁷ Panagopoulou 2020, 285.

¹⁵⁸ Mathinsen 1981, 113-114· Panagopoulou 2020, 226-227.

¹⁵⁹ Τσαγκάρη 2010, 150-152· Voutiras 2018, 404-405· Koulakiotis 2020, 190· Panagopoulou 2020, 229.

¹⁶⁰ SNG Alp. Bank, pl. XLVII-XLVIII, no. 1010-1045. Επίσης, βλ. Holt 2012, 6.

¹⁶¹ Merker 1960, 48· Γκατζόλης 2000, 116.

ο οποίος κρατά τόξο και κάθεται σε πλώρα πλοίου, που φέρει επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ, στην οπίσθια. Η αναφορά σε μία ναυτική νίκη είναι πασιφανής και η κοπή τοποθετείται χρονικά το αργότερο το 224 π.Χ. Έχει συνδεθεί με τον Αντίγονο Δώσωνα και την καρική εκστρατεία (περί το 227 π.Χ.), κατά την οποία ο βασιλεύς, εκμεταλλευόμενος τη γενικότερη αναταραχή στο Αιγαίο, προώθησε και πάλι τα μακεδονικά ενδιαφέροντα προς τη θάλασσα και τη Μικρά Ασία, μετά από μία μακρά περίοδο αδράνειας και απουσίας.¹⁶² Μία πρωιμότερη χρονολόγηση, περί το 246/5 π.Χ., και η σύνδεση με τη νικηφόρα ναυμαχία της Άνδρου και την εκδίωξη των Πτολεμαίων από το Αιγαίο, χάριν στη ναυτική πολιτική του Αντιγόνου Γονατά, θεωρείται εξίσου πιθανή. Ας μην λησμονηθεί, άλλωστε, και η ανάθεση πολεμικής τριήρους στη Δήλο, κατόπιν της νίκης. Η κεφαλή του Ποσειδώνος, ακόμα, φαίνεται πως έχει και πολεμικό περιεχόμενο, καθώς έχει συνδεθεί με τον έλεγχο της Κορίνθου από τον Αντίγονο Γονατά.¹⁶³

Οι σχέσεις, που αναπτύσσονται μεταξύ Μακεδονίας και Κρήτης, από τέλος του 3^{ου} αιώνα π.Χ. ως και τη ρωμαϊκή κατάκτηση, αποτυπώθηκαν και στους εικονογραφικούς τύπους των νομισμάτων. Ο Φίλιππος Ε΄ παρενέβη δυναμικά στα πράγματα των Κρητών, όταν οι Αιτωλοί συμμάχησαν με την Κνωσσό για τον έλεγχο της νήσου. Ο Μακεδόνας βασιλεύς συμμάχησε με τους Αρκάδες της Κρήτης και τις πόλεις Λύττος, Γόρτυνα και Πολυρρήνεια. Στα νομίσματα της τελευταίας, στην εμπρόσθια όψη, αποτυπώνεται η κεφαλή του Απόλλωνος, η οποία, ωστόσο, παραπέμπει σε πορτρέτο και έχει ταυτιστεί με την κεφαλή του Φιλίππου Ε΄.¹⁶⁴ Στο εξής, Κρήτες μισθοφόροι εντάσσονται στα μακεδονικά στρατεύματα ως απότοκο των καλών σχέσεων, που είχαν δημιουργηθεί.¹⁶⁵ Στις παραμονές του Γ΄ Μακεδονικού Πολέμου, ο Περσεύς καλεί εκ νέου στρατιώτες από την Κρήτη, για να αντιμετωπίσει τη ρωμαϊκή απειλή. Την περίοδο αυτή, ο βασιλεύς αντιγράφει τους ροδιακούς

¹⁶² TC, p.106.1.AntI· The Alpha Bank Numismatic Collection, no. 180. Επίσης, βλ. Merker 1960, 50-51· Panagoroulou 2020, 209-214.

Για την καρική εκστρατεία, βλ. Walbank 2002, 116-117.

¹⁶³ Buraselis 1982, 173-174· Πασχίδης 1995, 252-252· Thonemann 2015, 159· Waterfield 2021, 175-176.

¹⁶⁴ BMC Greek (Crete), pl. XVII, no. 1. Πιθανώς, με αυτό σχετίζεται και η απονομή του τίτλου του προστάτη στον βασιλέα, Πολ., 7.11.9: *ἐκφανέστατον δὲ καὶ μέγιστον δαῖγμα περὶ τοῦ τί δύναται προαίρεσις καλοκάγαθική καὶ πίστις, τὸ πάντας Κρηταιεῖς συμφρονήσαντας καὶ τῆς αὐτῆς μετασχόντας συμμαχίας ἕνα προστάτην ἐλέσθαι τῆς νήσου Φίλιππον, καὶ ταῦτα συντελεσθῆναι χωρὶς ὄπλων καὶ κινδύνων, ὃ πρότερον οὐ ῥαδίως ἂν εὔροι τις γεγονός*. Επίσης, βλ. Wroth 1884, 53-54· Walbank 1940, 33-34· Walbank 1967, 58-59.

¹⁶⁵ Πολ., 4.55.5: *ἐξαπέστειλαν Πολυρρήνιοι μὲν καὶ μετὰ τούτων οἱ σύμμαχοι Φιλίππῳ καὶ τοῖς Ἀχαιοῖς πεντακοσίους Κρήτας*. Περαιτέρω, βλ. Walbank 1957, 510-511.

εικονογραφικούς τύπους σε μία σειρά νομισμάτων του, αποτυπώνοντας στον εμπροσθότυπο την κεφαλή του Ηλίου σε $\frac{3}{4}$ και στον οπισθότυπο το ρόδον, το λαλούν σύμβολο της πόλεως. Τα νομίσματα αυτά εκόπησαν σε νομισματοκοπεία μακεδονικού ελέγχου και διείσδυσαν στη νήσο, επειδή οι μισθοφόροι επιθυμούσαν η πληρωμή τους να καταβάλλεται με το -πλέον δημοφιλές- ροδιακό νόμισμα. Την περίοδο τούτη, ροδιακοί τύποι κυριαρχούν στην Κρήτη, την Ακαρνανία και άλλες περιοχές ροδιακού ελέγχου, επιβεβαιώνοντας την επιρροή της Ρόδου και επί των κρητικών πόλεων.¹⁶⁶ Πρόκειται, λοιπόν, για μία νομισματική σειρά κοπών, η οποία ολοφάνερα καθορίστηκε από τις ανάγκες του πολέμου και μαρτυρά τη μεταβολή στα οικονομικά πράγματα, καθώς, μερικά χρόνια νωρίτερα, οι Κρήτες μισθοφόροι του Αντιγόνου Δώσωνος αμείβονταν με δραχμές του τύπου του Αλεξάνδρου.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Ashton 1987, 33· Mørkholm 1991, 173-174· Weir 2011, 141· Στεφανάκης και Στεφανάκη 2019, 134-135.

¹⁶⁷ Reger 2019, 374.

Μέρος Β΄: Μνήμη του πολέμου

Στη δεύτερη ενότητα θα παρουσιαστούν όψεις της συλλογικής πολεμικής μνήμης, οι οποίες συσχετίζονται με εκφάνσεις του άυλου πολιτισμού μίας κοινωνίας. Πέραν των μνημείων, οι εορτές και οι αγώνες, η πολιτική ιστορία ενός τόπου και τα ειδικά αξιώματα, που αποδίδονται στους ηγεμόνες, η θεοποίηση των βασιλέων, η ομηρία και οι πολιτικοί γάμοι είναι κομμάτια της ευρύτερης μνήμης μία κοινωνικής ομάδας, που διαμορφώνουν συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές. Η νικήτρια δύναμη είναι ικανή να επιβληθεί μετουσιώνοντας τον πυρήνα της δημόσιας ζωής των ανθρώπων σε μέσο πολιτικού ελέγχου.

2.1 Εορτές και αγώνες: Βιωματικές πρακτικές μνήμης

Η διοργάνωση αγώνων και εορτών, στον αρχαίο κόσμο, υπήρξε κεντρικός άξονας της θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής των ανθρώπων. Οι εορτές συνδέονται με κάποια θεότητα και η συμμετοχή της κοινωνίας συνολικά κρίνεται απαραίτητη. Βασικό συστατικό στοιχείο κάθε αγώνος είναι η θυσία προς τους θεούς. Για τα τελετουργικά υπάρχουν συγκεκριμένοι ιερείς, επιφορτισμένοι με μία σειρά αρμοδιοτήτων για την ασφαλή διεξαγωγή τους. Απαντώνται διάφορες κατηγορίες εορτών, οι οποίες σχετίζονται με την αφορμή καθιέρωσής τους (π.χ. νικητήριες, σωτήριες κ.ά.).¹⁶⁸ Στο Μακεδονικό βασίλειο, ο μονάρχης είναι ο απόλυτος ρυθμιστής αυτών των δημοσίων τελετών.

Όταν στο Μακεδονικό Βασίλειο επήλθε μία ορισμένη οικονομική και πολιτική σταθερότητα επί Αρχελάου, διαμορφώθηκε ένα ακμαιότατο θρησκευτικό κέντρο, το οποίο υπήρξε σημείο συνάντησης όλων των υπηκόων, το Δίον (εικόνα 7). Σε αυτό το μέρος, εντοπίζονται ιερά, θέατρο και *στάδιον*, αποκαλύπτοντας μία πολιτισμική κοιτίδα στην καρδιά της Μακεδονίας.¹⁶⁹ Η μεγαλύτερη εορτή ήταν τα Ολύμπια, τα οποία πρωτοθεσπίστηκαν από τον Αρχέλαο. Επρόκειτο για αθλητικούς, δραματικούς και μουσικούς αγώνες, αφιερωμένους στον Δία και τις Μούσες. Οι αγώνες είχαν διαμορφωθεί με βάση τα πρότυπα των Ολυμπιακών Αγώνων και πρέπει να ενταχθούν στο πλαίσιο ενός κοινωνικού «ανοίγματος» προς τη νοτιότερη Ελλάδα, υιοθετώντας συνήθειες των λοιπών Ελλήνων.¹⁷⁰

---

¹⁶⁸ Pritchett 1979, 154-156.

¹⁶⁹ Borza 1993, 240-241· Pownall 2017, 220-221· Hatzopoulos 2020, 90.

¹⁷⁰ Αλμπανίδης et al. 2008, 5-7· Pingiatoglou 2010, 180-181· Mari 2011b, 456.

Το Δίον υπήρξε ένας χώρος εμβληματικός για την προβολή των στρατιωτικών επιτυχιών των μοναρχών της Μακεδονίας διαχρονικά. Μετά την άλωση της Ολύμπου και τη διάλυση του Χαλκιδικού Κοινού, ο Φίλιππος Β΄ διοργάνωσε εκεί τα Ολύμπια ως επινίκιο εορτασμό. Αγώνες, θυσίες και συμπόσιο έλαβαν χώρα, για να εορταστεί η λαμπρή νίκη των Μακεδόνων. Η κατάλυση του συνασπισμού των Χαλκιδέων θεωρείται μείζονος σημασίας, διότι η προσάρτηση της χερσονήσου επέτρεψε την απαλλοτρίωση νέων εδαφών και προσέφερε νέες πλουτοπαραγωγικές πηγές στο βασίλειο των Αργεαδών.¹⁷¹ Ο Αλέξανδρος Γ΄, ακόμα, αφού ήλεγξε τα βόρεια σύνορα και τακτοποίησε τα πράγματα στη νότια Ελλάδα, πριν αναχωρήσει για την Ασία, συγκέντρωσε τους στρατηγούς και διοργάνωσε κι αυτός τα Ολύμπια στο Δίον. Η πληροφορία του Αρριανού, πως ο εορτασμός διοργανώθηκε στις Αιγές, μάλλον, είναι λανθασμένη, εκτός αν πρόκειται για παράλληλους αγώνες. Τα Ολύμπια με ασφάλεια τοποθετούνται στο Δίον.¹⁷² Κατά την ελληνιστική εποχή, ο Περσεύς σύνηψε συμμαχία με τον Ιλλυριό Γένθιο κατά των Ρωμαίων. Οι δύο βασιλείς συναντήθηκαν στο Δίον, όπου έγινε ανταλλαγή όρκων και πομπή του μακεδονικού ιππικού.¹⁷³ Και τα Εταιρίδια πρέπει να εορτάζονταν στο Δίον υπό την προστασία του Διός Εταιριδίου, ο οποίος προστάτευε τις σχέσεις του βασιλέως και των εταίρων.¹⁷⁴

Τα Ξανδικά και τα Δαΐσια ήταν δύο αμιγώς μακεδονικοί εορτασμοί. Τα Ξανδικά διοργανώνονταν κάθε άνοιξη και σηματοδοτούσαν την έναρξη της νέας πολεμικής περιόδου.¹⁷⁵ Επρόκειτο για ένα τελετουργικό εξαγνισμού του στρατεύματος, το οποίο πρέπει να πηγάζει από πανάρχαιες πρακτικές. Στο πλαίσιο τους, πραγματοποιούνταν προσομοιώσεις πολεμικών μαχών, ενώ, μάλλον,

---

¹⁷¹ Διοδ., 16.55.1-2: *μετά δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Ὀλύμπου Ὀλύμπια ποιήσας τοῖς θεοῖς ἐπινίκια μεγαλοπρεπεῖς θυσίας συνετέλεσεν. πανήγυριν δὲ μεγάλην συστησάμενος καὶ λαμπροὺς ἀγῶνας ποιήσας πολλοὺς τῶν ἐπιδημούντων ξένων ἐπὶ τὰς ἐστιάσεις παρελάμβανε. παρὰ δὲ τοὺς πότους πολλὰς ὀμιλίαις χρώμενος καὶ πολλοῖς μὲν ποτήρια διδοὺς κατὰ τὰς προπόσεις, οὐκ ὀλίγοις δὲ δωρεὰς ἀπονέμων, πᾶσι δὲ μεγάλας ἀπαγγελίας εὐχαρίστως ποιούμενος πολλοὺς ἔσχεν ἐπιθυμητὰς τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας·* επίσης, βλ. Hammond and Griffith 1979, 327-38· Παπαθανάση-Μουσιοπούλου 1993, 1219· Psoma 2011, 134-135.

¹⁷² Αρρ., Αναβ., 1.11.1: *καὶ τῶ τε Διὶ τῶ Ὀλυμπίῳ τὴν θυσίαν τὴν ἀπ' Ἀρχελάου ἔτι καθεστῶσαν ἔθυσεν καὶ τὸν ἀγῶνα ἐν Αἰγαῖς διέθηκε τὰ Ὀλύμπια· οἱ δὲ καὶ ταῖς Μούσαις λέγουσιν ὅτι ἀγῶνα ἐποίησε·* Διοδ., 17.16.3-4: *διδάξας οὖν αὐτοὺς περὶ τοῦ συμφέροντος καὶ παρορμήσας διὰ τῶν λόγων πρὸς τοὺς ἀγῶνας θυσίας μεγαλοπρεπεῖς τοῖς θεοῖς συνετέλεσεν ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας καὶ σκηνηκοὺς ἀγῶνας Διὶ καὶ Μούσαις, οὓς Ἀρχελάος ὁ προβασιλεύσας πρῶτος κατέδειξε. τὴν δὲ πανήγυριν ἐφ' ἡμέρας ἑννέα συνετέλεσεν, ἐκάστη τῶν Μουσῶν ἐπώνυμον ἡμέραν ἀναδείξας. σκηνην δὲ κατασκευασάμενος ἑκατοντάκλινον τοὺς τε φίλους καὶ τοὺς ἡγεμόνας, ἔτι δὲ τὸς ἀπὸ τῶν πόλεων πρέσβεις παρέλαβεν ἐπὶ τὴν εὐωχίαν. λαμπραῖς δὲ παρασκευαῖς χρησάμενος καὶ πολλοὺς μὲν ἐστιάσας, πάση δὲ τῇ δυνάμει διαδοὺς ἱερεῖα καὶ τᾶλλα τὰ πρὸς τὴν εὐωχίαν ἀνήκοντα προσανέλαβε τὸ στρατόπεδον.* Επίσης, βλ. Bosworth 1980, 97· Αλμπανίδης et al. 2008, 7-8.

¹⁷³ Hammond and Walbank 1988, 530 και 535.

¹⁷⁴ Mari 2011b, 456.

¹⁷⁵ Πολ., 23.10.17: *ἐναγίζουσιν οὖν τῶ Ξανθῶ Μακεδόνες καὶ καθαρμὸν ποιοῦσι σὺν ἵπποις ὠπλισμένοις.*

θυσιάζονταν κι ένας σκύλος από τον βασιλέα. Ο μονάρχης ήταν υπεύθυνος για τις διαδικασίες και συγκέντρωνε, κατά την τέλεσή τους, κοντά του το σύνολο των διοικητών και των κατά τόπους ηγεμόνων. Τα Ξανδικά πρέπει να εορτάστηκαν και εκτός της μακεδονικής επικράτειας, όταν ο Αλέξανδρος Γ΄ εκστράτευε στην Ασία.¹⁷⁶ Από την άλλη, ο εορτασμός των Δαισίων ήταν ευθύνη κάθε κοινότητας ή πόλης, η οποία μεριμνούσε για τη διεξαγωγή τους. Τα συμπόσια πρέπει να ήταν βασικό στοιχείο του εορτασμού αυτού. Μάλλον, το 323 π.Χ., λίγο πριν πεθάνει, ο Αλέξανδρος Γ΄ τέλεσε τα Δαίσια στη Βαβυλώνα μαζί με τους στρατιώτες του.¹⁷⁷ Αξίζει να σημειωθεί, πως, καθώς αυτές οι γιορτές ήταν μακεδονικές, καθορίζονταν με βάση το μακεδονικό ημερολόγιο. Επομένως, στις πόλεις, τις οποίες απαντώνται, δηλώνεται μία μεταβολή του τρόπου μέτρησης του χρόνου. Η εκάστοτε κυρίαρχη δύναμη «ελέγχει» τον χρόνο για πρακτικούς και συμβολικούς λόγους, επισημαίνοντας έμπρακτα τη μετάβαση σε ένα νέο διοικητικό καθεστώς.¹⁷⁸

Ο Αλέξανδρος Γ΄, καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, διοργάνωνε επινίκιους εορτασμούς. Σε γενικές γραμμές, από την εικόνα, που σχηματίζεται αναφορικά με τις εορτές και τους αγώνες της εκστρατείας στην Ασία, εξάγεται το συμπέρασμα, πως ο επίσημος μηχανισμός διατήρησε τις ελληνικές πρακτικές και δεν υιοθέτησε περσικά εθιμοτυπικά και τελετουργικά.¹⁷⁹ Κάθε νίκη επισφραγιζόταν με λαμπρά συμπόσια και διοργανώσεις ευχαρίστησης των θεών και ψυχαγωγίας του στρατεύματος. Στους Σόλους της Κιλικίας, διοργανώθηκαν λαμπαδηδρομία, γυμνικοί και μουσικοί αγώνες προς τιμήν του Ασκληπιού¹⁸⁰, ενώ αντίστοιχους αγώνες διοργάνωσε και στη Μέμφιδα της Αιγύπτου.¹⁸¹ Γυμνικοί αγώνες έλαβαν χώρα και στην Τύρο, στο λεγόμενο Ηρακλείον. Μάλιστα, όταν, την άνοιξη του 331 π.Χ., επέστρεψε από την Αίγυπτο στην περιοχή της Φοινίκης, επανέλαβε τις θυσίες και τους εορταστικούς αγώνες.¹⁸² Η νίκη

¹⁷⁶ Pritchett 1979, 198-199· Hammond 2000b, 150· Christesen and Murray 2010, 440-441· Mari 2011b, 455· Mari 2017, 149.

¹⁷⁷ Mari 2017, 149-151.

¹⁷⁸ Mari 2011b, 460· Mari 2018, 181-182.

¹⁷⁹ Brosius 2003, 180-181.

¹⁸⁰ App., *Αναβ.*, 2.5.8: *Ἀλέξανδρος δὲ ἐν Σόλοις θύσας τε τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ πομπεύσας αὐτὸς τε καὶ ἡ στρατιὰ πᾶσα καὶ λαμπάδα ἐπιτελέσας καὶ ἀγῶνα διαθείς γυμνικὸν καὶ μουσικὸν Σολεῦσι μὲν δημοκρατεῖσθαι ἔδωκεν.*

¹⁸¹ App., *Αναβ.*, 3.5.2: *ἐνταῦθα θύει τῷ Διὶ τῷ βασιλεῖ καὶ πομπέει ζῆν τῇ στρατιᾷ ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ ἀγῶνα ποιεῖ γυμνικὸν καὶ μουσικόν.*

¹⁸² Για τους αγώνες μετά την άλωση της Τύρου, βλ. App., *Αναβ.*, 2.24.6: *Ἀλέξανδρος δὲ τῷ Ἡρακλεῖ ἔθυσε τε καὶ πομπὴν ἔστειλε ζῆν τῇ δυνάμει ὀπλισμένη: καὶ αἱ νῆες ζυνεπόμπευσαν τῷ Ἡρακλεῖ, καὶ ἀγῶνα γυμνικὸν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ λαμπάδα ἐποίησε.* Για τους αγώνες στην Τύρο, μετά την επιστροφή από την Αίγυπτο, βλ. App., *Αναβ.*, 3.6.1: *ἐν Τύρῳ δὲ αὐθις θύει τῷ Ἡρακλεῖ καὶ ἀγῶνα ποιεῖ γυμνικόν τε καὶ μουσικόν.* Πλουτ., *Αλεξ.*, 29.1: *εἰς δὲ Φοινίκην ἐπανελθὼν ἐξ Αἰγύπτου θυσίας τοῖς θεοῖς καὶ πομπὰς*

στην Τύρο ήταν μεγίστης σημασίας για την κατοπινή συνέχεια της εκστρατείας, αφού επρόκειτο για ένα κομβικό σημείο, αλλά και για μία εξαιρετικά πλούσια πόλη. Με λαμπρούς αγώνες και ένα συμπόσιο επισφραγίστηκε και η άλωση της Περσεπόλεως¹⁸³, ενώ στα Εκβάτανα διοργανώθηκαν δραματικοί αγώνες. Ιππικοί και γυμνικοί αγώνες, μάλλον, ως επινίκια προς τον Ήλιο, διοργανώθηκαν και στον Υδάσπη, κατόπιν της συγκρούσεως με τον Ινδό βασιλέα, Πάρο.¹⁸⁴ Ομοίως, ο τερματισμός της εξερεύνησης του Ωκεανού εορτάστηκε πανηγυρικά και αφιερώθηκαν τα επινίκια στον Δία Σωτήρα, τον Ηρακλή, τον Απόλλωνα και τον Ποσειδώνα, με τον Νέαρχο να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην πομπή των στρατευμάτων.¹⁸⁵

Πριν τα Γαυγάμηλα, ο στρατηλάτης μαζί με τον μάντη του ετέλεσαν μία *ιερουργία* προς τον Φόβο. Επρόκειτο για ιδιωτική τελετή και τη μοναδική περίπτωση τελετουργικού προς τιμήν αυτού του θεού, κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο Φόβος λατρεύτηκε ως θεός στην Σπάρτη, άρα, ίσως, πρόκειται για δωρικής προέλευσης θεότητα, εξ ου και ο Αλέξανδρος τον λατρεύει, αντλώντας την καταγωγή του από το Άργος. Ο θεός έχει διττή φύση, επιφέροντας, από τη μία, την ομόνοια στο στράτευμα και κατακλύζοντας, από την άλλη, τον εχθρό με τρόμο, ώστε να οπισθοχωρήσει.¹⁸⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ακόμα, προκαλούν όσα συνέβησαν στην Ινδία, πλησίον της Νύσας, συγκεκριμένα στο όρος Μηρός. Εκεί λατρευόταν ο θεός Διόνυσος και ο Αλέξανδρος Γ' προέβη σε θυσία και διοργάνωση συμποσίου. Ο Αρριανός παραθέτει ένα πολύ συγκεκριμένο τελετουργικό, κατά το οποίο οι Μακεδόνες έψαλαν τον διθύραμβο και επικαλούνταν τον θεό, φωνάζοντας λατρευτικά επίθετα. Λέγεται πως η ψυχή τους κατέληφθη από τον Διόνυσο και ορισμένοι περιήλθαν στην κατάσταση των βακχιασμού (*βακχεῦσαι*). Γενικά, η συνθήκη αυτή απαντάται περισσότερο σε γυναίκες παρά σε άνδρες, επομένως, είναι ιδιαίτερο που αναφέρεται σε σχέση με το

ἐπετέλει καὶ χορῶν κυκλίων καὶ τραγικῶν ἀγῶνας, οὐ μόνον ταῖς παρασκευαῖς, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἀμίλλαις λαμπροῦς γενομένους. Επίσης, βλ. Hamilton 1969, 75· Pritchett 1979, 188· Hammond 1991, 118.

¹⁸³ Διοδ., 17.72.1: *ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἐπινίκια τῶν κατορθωμάτων ἐπιτελῶν θυσίας τε μεγαλοπρεπεῖς τοῖς θεοῖς συνετέλεσεν καὶ τῶν φίλων λαμπρὰς ἐστίασεις ἐποίησατο.*

¹⁸⁴ Διοδ., 17.110.7: *ἐνθα δὴ χρόνον τινὰ τὴν δύναμιν ἀναλαβῶν ἀγῶνάς τε θυμελικοὺς ἐποίηε καὶ πότους συνεχεῖς τῶν φίλων.* Περαιτέρω, βλ. Bosworth 1995, 316.

¹⁸⁵ Αρρ., *Ινδ.*, 36.3: *Ἀλέξανδρος δὲ σωτήρια τοῦ στρατοῦ ἔθνε Διὶ Σωτήρι καὶ Ἡρακλεῖ καὶ Ἀπόλλωνι Ἀλεξικάκῳ καὶ Ποσειδῶνι τε καὶ ὅσοι ἄλλοι θαλάσσιοι θεοὶ, καὶ ἀγῶνα ἐποίηε γυμνικόν τε καὶ μουσικόν, καὶ πομπὴν ἔπεμπε· καὶ Νέαρχος ἐν πρώτοισιν ἐπόμπευε, ταινίησί τε καὶ ἄνθεσι πρὸς τῆς στρατιῆς βαλλόμενος.* Επίσης, βλ. Hammond and Atkinson 2013, 332.

¹⁸⁶ Πλουτ., *Αλεξ.*, 31.4: *Ἀλέξανδρος δὲ τῶν Μακεδόνων ἀναπανομένων αὐτὸς πρὸ τῆς σκηνῆς μετὰ τοῦ μάντεως Ἀριστάνδρου διέτριβεν, ἱερουργίας τινὰς ἀπορρήτους ἱερουργούμενος καὶ τῷ Φόβῳ σφραγισόμενος.* Περαιτέρω, βλ. Hamilton 1969, 81-82· Pritchett 1979, 162· Richer 2009, 98-99.

στράτευμα.¹⁸⁷ Η σχέση του Αλεξάνδρου Γ΄ με τον Διόνυσο ανιχνεύεται και σε άλλα χωρία του έργου του Αρριανού. Παρατίθεται ένα περιστατικό στην Καρμανία, το οποίο ο ιστορικός του Μακεδόνα μονάρχη δεν αποδέχεται ως πραγματικό. *Πρὸς μίμησιν τῆς Διονύσου βακχείας*, ο βασιλεύς πέρασε από όλη την Καρμανία ξαπλωμένος μαζί με τους εταίρους επάνω στις άμαξές του, ενώ το στεφανωμένο στράτευμα ακολουθούσε γεμάτο χαρά, απολαμβάνοντας πλούσια εδέσματα. Επρόκειτο για έναν «διονυσιακό θρίαμβο», αφού κι ο θεός είχε πράξει αναλόγως, όταν περιδιέβη την Ασία. Ο εορτασμός ήταν επταήμερος και φανερώει την απόπειρα ταύτισης του Μακεδόνα με τον θεό της αμπέλου. Επρόκειτο για μία ευχαριστήρια τελετή για την επιτυχία των στρατευμάτων, αλλά και της εξερεύνησης του Νεάρχου. Παρ' όλα αυτά, μέσω των σχετικών αφηγήσεων διαφαίνεται και η μεταστροφή του μονάρχη, ο οποίος πλέον αναμφίβολα διεκδικεί ισόθεες τιμές, ενώ είναι ορατή η απόπειρα σύνδεσής του και με τον θεό Διόνυσο.¹⁸⁸

Αναφορικά με τα μεγάλα πανελλήνια ιερά και τους θρησκευτικούς εορτασμούς σε αυτά, τα πράγματα άλλαξαν άρδην από την εποχή του Φιλίππου Β΄ και εξής. Ο ίδιος γνώριζε να κινεί τα νήματα της πολιτικής προπαγάνδας, αντιλαμβανόμενος πως τα ιερά, ένας χώρος συνάντησης όλων των Ελλήνων, ήταν το ιδανικό μέρος, για να αυτοπροβληθεί ως κραταιός μονάρχης.¹⁸⁹ Οι Δελφοί, η Νεμέα, η Δήλος, η Ολυμπία ήταν κομβικά σημεία ελέγχου και επιβολής επί των Ελλήνων, στο πλαίσιο έκφρασης και της πανελληνίας ιδέας.

Μετά την παρέμβασή του, κατά τον Γ΄ Ιερό Πόλεμο, περί το 346 π.Χ., ο Μακεδόνας βασιλεύς κυριαρχεί πλέον στη Δελφική Αμφικτιονία. Οι Φωκείς χάνουν τις δύο ψήφους τους, οι οποίες μεταβιβάζονται στον Φίλιππο Β΄. Ο τελευταίος είχε εμφανιστεί ως εκδικητής του Απόλλωνος και οι σύνεδροι τον ετίμησαν ορίζοντάς τον

---

¹⁸⁷ Arr., *Αναβ.*, 5.2.6-7: *καὶ τοὺς Μακεδόνας ἠδέεωσ τὸν κισσὸν ἰδόντας, οἷα δὴ διὰ μακροῦ ὄφθέντα ὄν γὰρ εἶναι ἐν τῇ Ἰνδοῶν χώρα κισσόν, οὐδὲ ἴναπερ αὐτοῖς ἄμπελοι ἦσαν στεφάνους σπουδῆ ἀπ' αὐτοῦ ποιεῖσθαι, ὡς καὶ στεφανώσασθαι εἶχον, ἐφρυνονῶντας τὸν Διόνυσόν τε καὶ τὰς ἐπωνυμίας τοῦ θεοῦ ἀνακαλοῦντας. θῦσαι τε αὐτοῦ Ἀλέξανδρον τῷ Διονύσῳ καὶ εὐωχηθῆναι ὁμοῦ τοῖς ἐταίροις. οἱ δὲ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, εἰ δὴ τῷ πιστὰ καὶ ταῦτα, πολλοὺς τῶν ἀμφ' αὐτὸν τῶν οὐκ ἡμελημένων Μακεδόνων τῷ τε κισσῷ στεφανωσαμένους καὶ ὑπὸ τῇ κατακλίσει τοῦ θεοῦ κατασχεθῆναι τε πρὸς τοῦ Διονύσου καὶ ἀνεύασαι τὸν θεὸν καὶ βακχεῦσαι.* Περαιτέρω βλ. Hamilton 1969, 5-6· Bosworth 1995, 211-213· Christesen and Murray 2010, 432· Strassler and Room 2012, 199.

¹⁸⁸ Arr., *Αναβ.*, 6.28.1: *ἤδη δὲ τινες καὶ τοιαῦτα ἀνέγραψαν, οὐ πιστὰ ἐμοὶ λέγοντες, ὡς συζεύζας δύο ἄρμαμάζας κατακείμενος ζῆν τοῖς ἐταίροις καταλούμενος τὴν διὰ Καρμανίας ἦγεν, ἢ στρατιὰ δὲ αὐτῷ ἐστεφανωμένη τε καὶ παίζουσα εἶπετο, προῦκειτο δὲ αὐτῇ σῖτά τε καὶ ὄσα ἄλλα ἐς τρωφὴν παρὰ τὰς ὁδοὺς συγκεκομισμένα πρὸς τῶν Καρμανίων, καὶ ταῦτα πρὸς μίμησιν τῆς Διονύσου βακχείας ἀπεικάσθη Ἀλεξάνδρῳ.* Επίσης, βλ. Hammond and Atkinson 2013, 316· Koulakiotis 2017b, 228.

¹⁸⁹ Badian 1982, 38· Bowden 2017, 164-165.

ήγεμόνα και υπεύθυνο για τη διοργάνωση των αγώνων.¹⁹⁰ Οι περιοχές της Μακεδονίας απουσιάζουν από τα πανελλήνια ιερά, όπως και από τους Δελφούς, και εκπροσωπούνται από τον Φίλιππο Β΄. Ο έλεγχος της Αμφικτιονίας ήταν ένα εξαιρετικό μέσο προβολής και κυριαρχίας της ισχυρότερης δύναμης στον ελλαδικό κόσμο. Πρόκειται για έναν θρησκευτικό σχηματισμό, με έντονες πολιτικές προεκτάσεις και επιρροή. Ο πυρήνας της Αμφικτιονίας αποτελούνταν από γειτονικά έθνη ως τη σαρωτική ανατροπή, που επέφεραν οι Μακεδόνες στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁹¹ Μία ιδιομορφία της συμμετοχής των Μακεδόνων παρουσιάζεται γύρω από το εθνικό των *ιερομνημόνων*. Αν και το Μακεδονικό Βασίλειο εκπροσωπείτο από τον μονάρχη, το συνέδριο, έχοντας τις ρίζες τους στην περίοδο προ της ακμής των πόλεων-κρατών, διατηρούσε μία αρχαϊκή δομή, με βάση το έθνος. Οι *ιερομνήμονες*, έτσι, της Μακεδονίας δεν έφεραν τον προσδιορισμό *Μακεδόνων*, αλλά *παρά Φιλίππου*. Η επιλογή αυτή, σαφώς, πηγάζει από τον βασιλέα και είναι συμβολική. Με αυτόν τον τρόπο, τονίζεται η προσωπική συμβολή του στη διάσωση του ιερού των Δελφών και επιβάλλεται στη συλλογική μνήμη ως ξεχωριστή προσωπικότητα για τη λειτουργία της Αμφικτιονίας.¹⁹² Μάλιστα, αυτή η επιλογή συνεχίζεται και από τον Αλέξανδρο Γ΄, ενισχύοντας τη θέση, πως το άτομο είναι αυτό που υπερπροβάλλεται τοιούτοτρόπως και όχι το βασίλειο.

Η προεδρεία των Πυθικών Αγώνων ήταν ένας τρόπος, για να καταδειχθεί με άμεσο τρόπο η πολιτική επιρροή και ισχύς ενός ανδρός. Έτσι, και ο Δημήτριος Πολιορκητής, περί το 290 π.Χ., αναλαμβάνει τη διοργάνωσή τους, αντί για τους Αιτωλούς.¹⁹³ Η κίνηση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί παρατηρώντας την έκρυθμη κατάσταση της περιόδου, με τη συμμαχία Αιτωλών και Ηπειρωτών να έχει στραφεί κατά των Μακεδόνων. Πάντως, οι Αιτωλοί κυριαρχούν εκ νέου στο ιερό, μετά την εκδίωξη της γαλατικής απειλής (279 π.Χ.) και εξής. Έτσι, ξεκινά μία μακρά περίοδος άτυπου ανταγωνισμού Μακεδόνων και Αιτωλών επί των Δελφών.

Μετά τον Χρεμωνίδιο Πόλεμο, και ειδικά με την ναυμαχία της Κω, ο Αντίγονος Γονατάς φαίνεται να ενισχύει εκ νέου τη θέση του στους Δελφούς (αν και το ιερό

---

¹⁹⁰ Δημοσθ., 5.22: *τὰ Πύθια θεῖναι δι' αὐτοῦ*· 16.60.2: *τιθέναι δὲ καὶ τὸν ἀγῶνα τῶν Πυθίων Φιλίππου μετὰ Βοιωτῶν καὶ Θετταλῶν διὰ τὸ Κορινθίους μετεσχηκέναι τοῖς Φωκεῦσι τῆς εἰς τὸ θεῖον παρανομίας*. Επίσης, βλ. Hammond 1991, 82· Borza 1992, 223-224· Consolo-Langher 1999, 349-350· Bowden 2017, 172-173.

¹⁹¹ Hammond and Griffith 1979, 449-456· Mari 2002, 37-39.

¹⁹² Londey 1994, 25-30· Hatzopoulos 2011, 63-64.

¹⁹³ Hammond and Walbank 1988, 223-224.

παρέμεινε ουδέτερο), μέσω του πολιτικού ελέγχου άλλων πόλεων. Η ναυτική επιτυχία στο Αιγαίο είχε συμπαρασύρει τις ευβοϊκές πόλεις, οι οποίες φαίνεται να συνασπίστηκαν με τους Μακεδόνες, κρίνοντας από την απουσία *ιερομνημόνων* από αυτές.¹⁹⁴ Ως την εποχή του Αντιγόνου Δώσωνος, ωστόσο, οι Αιτωλοί παραμένουν κυρίαρχοι. Στα τέλη του 3^{ου} αιώνας π.Χ., ενδιαφέρον παρουσιάζει η έντονη παρουσία μακεδονικών πόλεων στους δελφικούς καταλόγους. Η νέα αυτή κατάσταση δεν θα ήταν ορθό να θεωρηθεί απότοκο μίας διευρυμένης αυτονομίας, αλλά ως έναν νέο τρόπο έκφρασης και επικοινωνίας των πολιτικών κοινοτήτων υπό τον απόλυτο έλεγχο των μοναρχών.¹⁹⁵ Η σταδιακή εμφάνιση των Ρωμαίων στον ελλαδικό χώρο κλυδωνίζει τα πράγματα, με αποκορύφωμα το δελφικό διάγγελμα, το 182 π.Χ., όταν το ιερό τάχθηκε ανοιχτά κατά του Φιλίππου Ε΄, λόγω της επικίνδυνης διείσδυσης των ρωμαϊκών συμφερόντων.¹⁹⁶ Λίγο πριν το «κύκνειο άσμα» του βασιλείου, ο Περσεύς, περί το 178 π.Χ., συμμετέχει με δύο ψήφους στο συνέδριο, κατόπιν της εξωστρεφούς πολιτικής, που άσκησε.¹⁹⁷ Παραμονές, όμως, του Γ΄ Μακεδονικού Πολέμου, οι Ρωμαίοι επέτυχαν την εκδίωξη του Περσέως από τους Δελφούς και την απαγόρευση της συμμετοχής του στις δελφικές τελετές, σε μία απόπειρα μεταστροφής του καλού κλίματος, που είχε διαμορφωθεί στην Ελλάδα.¹⁹⁸

Η κατάσταση στην Πελοπόννησο ήταν, πράγματι, ιδιόζουσα. Ξεκινώντας από τα Νέμεα, οι λίστες των θεωροδόκων, που διασώζονται μεταξύ 323-316 π.Χ., αναφέρονται σε τρεις μακεδονικές πόλεις: την Αμφίπολη, τη Λητή και την Αλάντη. Έχει υποστηριχθεί, πως αυτό συμβαίνει εξαιτίας της εμπόλεμης περιόδου. Ο θάνατος του Αλεξάνδρου Γ΄ και οι δυναστικές έριδες πιθανώς έδιναν την εντύπωση μίας εύθραυστης μοναρχίας, εξ ου και επιλέγονται ορισμένα μακεδονικά κέντρα.¹⁹⁹ Πάντως, οι αγώνες της Νεμέας και η τέλεσή τους δήλωναν εξίσου τη σταθερότητα της περιοχής, υπό τον άνδρα που εγγυάτο για την εκεχειρία και την ασφαλή διεξαγωγή τους. Όταν ο Πολυπέρχων και ο Κάσσανδρος βρίσκονταν σε σύγκρουση στην Πελοπόννησο, αφού ο τελευταίος διέβη πλήθος πόλεων και διασφάλισε την εξουσία του σε αυτές, διοργάνωσε τους αγώνες, μάλλον το 315 π.Χ., επιδεικνύοντας έμπρακτα την επιθυμία

---

¹⁹⁴ Hammond and Walbank 1988, 271-272.

¹⁹⁵ Raynor 2016, 229-230 και 247-250.

¹⁹⁶ Walbank 1940, 248.

¹⁹⁷ Walbank 1940, 255· Hammond and Walbank 1988, 494.

¹⁹⁸ Hammond and Walbank 1988, 501-502.

¹⁹⁹ Raynor 2016, 234-236 και 243-245.

του να ελέγξει αυτή την περιοχή και διαφημίζοντας τις έως τότε νίκες του.²⁰⁰ Ο Αντίγονος Δώσων, μάλλον έναν χρόνο μετά τη μάχη της Σελλασίας (222 π.Χ.), διοργάνωσε τα Νέμεα του 223 π.Χ., που είχαν ακυρωθεί, λόγω του πολέμου.²⁰¹ Λίγα χρόνια αργότερα, περί το 209 π.Χ., και έχοντας περιπλεύσει το Ιόνιο και πολιορκήσει την Κέρκυρα ανεπιτυχώς, ο Φίλιππος Ε΄ προεδρεύει επί των Νεμέων, αλλά, αυτή τη φορά, διοργανώθηκαν κατ' εξαίρεση στο Άργος.²⁰² Η παρουσία των Μακεδόνων βασιλέων στους Αγώνες της Νεμέας φανερώνει τη σημασία των συγκεκριμένων εορτασμών για τον έλεγχο της Πελοποννήσου και επιβεβαιώνει την ισότιμη θέση τους με τους λοιπούς πανελλήνιους αγώνες ως μέσο επιβολής επί των Ελλήνων και προβολής των επιτυχιών τους.

Τους Ολυμπιακούς Αγώνες επέλεξε ο Αλέξανδρος Γ΄, το 324 π.Χ., για να γίνουν μεγάλες ανακοινώσεις σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο. Ο μονάρχης έδωσε εντολή να επιτραπεί η επιστροφή των εξορίστων στις πόλεις τους. Η απόφαση αυτή δεν στόχευε στον εντυπωσιασμό, αλλά επρόκειτο για μέτρο-σταθμό στην πολιτική του. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται φανερό, πως ο βασιλεύς καθίσταται πλέον ηγέτης όλων των ανθρώπων, που κατοικούν στις κατεκτημένες περιοχές, ακόμη και όσων είχαν αντισταθεί στην ισχύ του.²⁰³ Μάλλον, αντιλαμβανόταν πως είχε δημιουργήσει μία «κοσμοκρατορία» και καλούσε τους πάντες να γίνουν κοινωνοί αυτού του μεγαλειώδους οικοδομήματος.

Στις Κυκλάδες, και ειδικότερα στη Δήλο, οι Μακεδόνες μονάρχες άφησαν έντονο το στίγμα τους, όχι μόνο μέσω των αναθέσεων και των αρχιτεκτονικών παρεμβάσεων, αλλά και της διοργάνωσης λαμπρών αγώνων και εορτασμών, κατόπιν σημαντικών νικών. Η Δήλος, το κέντρο του νησιωτικού ελληνισμού, ειδικά κατά την ελληνιστική εποχή, υπήρξε χώρος επίδειξης και προβολής των κατορθωμάτων των

---

²⁰⁰ Διοδ., 19.64.1: *ὁ δὲ Κάσανδρος παρελθὼν εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ καταλαβὼν φρουρουμένην ὑπὸ Πολυπέρχοντος τὴν πόλιν τὸ μὲν πολιορκεῖν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέγνω, παρελθὼν δ' εἰς Ἀρκαδίαν Δάμιν μὲν ἐπιμελητὴν τῆς Μεγάλης πόλεως ἀπέλιπεν, αὐτὸς δὲ παρελθὼν εἰς τὴν Ἀργεῖαν καὶ θεῖς τὸν τῶν Νεμέων ἀγῶνα τὴν εἰς Μακεδονίαν ἐπάνοδον ἐποιήσατο.* Περαιτέρω, βλ. Kralli 2017, 440· Meeus 2022, 416-418.

²⁰¹ Πολ., 2.70.4: *οὐ μὴν ἀλλ' ὁ γ' Αντίγονος παραγενόμενος εἰς Τεγέαν καὶ τούτοις ἀποδοῦς τὴν πάτριον πολιτείαν δευτεραῖος ἐντεῦθεν εἰς Ἀργος ἐπ' αὐτὴν ἦλθε τὴν τῶν Νεμέων πανήγυριν.* Περαιτέρω, βλ. Walbank 1957, 289· Hammond and Walbank 1988, 362.

²⁰² Πολ., 10.26.1: *ὅτι Φίλιππος ὁ βασιλεὺς Μακεδόνων μετὰ τὸ ἐκτελέσαι τὸν τῶν Νεμέων ἀγῶνα αὐθις εἰς Ἀργος ἐπανῆλθε καὶ τὸ μὲν διάδημα καὶ τὴν πορφύραν ἀπέθετο, βουλόμενος αὐτὸν ἴσον τοῖς πολλοῖς καὶ πρῶτόν τινα καὶ δημοτικὸν ὑπογράφειν.* Επίσης, βλ. Walbank 1967, 230· Adams 1993, 43.

²⁰³ Hammond and Walbank 1988, 80-81· Bowden 2017, 177-178.

βασιλέων· ένας τρόπος ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων για το ποιος θα υπερισχύει επ' αυτής και των ιερών της.

Ο Β΄ Συριακός Πόλεμος (259-253 π.Χ.)²⁰⁴ και η σύγκρουση Πτολεμαίων και Σελευκίδων φαίνεται πως έδωσε την αφορμή στον Αντίγονο Γονατά, να επέμβει στο Αιγαίο, μετά τη νίκη του στον Χρεμωνίδειο Πόλεμο. Στο πλαίσιο αυτής της έριδας, εντάσσεται και η ναυμαχία της Κω (255 π.Χ.), όταν ο Αντίγονος συνέτριψε τον Πτολεμαίο Β΄. Μετά τη νίκη του, διοργάνωσε στη Δήλο, περί το 253 π.Χ., τα *Αντιγόχεια*, προς τιμήν της ιερής τριάδας, και τα *Στρατονίχεια*.²⁰⁵ Με αυτόν τον τρόπο, διατρανώθηκε η μακεδονική επιτυχία στο Αιγαίο. Πλέον διαφαίνεται η περιορισμένη πτολεμαϊκή παρουσία στη Δήλο και προσωρινά διακόπτονται οι συγκρούσεις, φανερώνοντας την αύξηση της επιρροής του Αντιγόνου Γονατά στον θαλάσσιο χώρο.²⁰⁶ Λίγα χρόνια αργότερα, μάλλον το 245 π.Χ., κατά τη διάρκεια του Γ΄ Συριακού Πολέμου (246-241 π.Χ.),²⁰⁷ η νίκη του Αντιγόνου στην Άνδρο εναντίον του Πτολεμαίου Γ΄ επισφραγίστηκε με την τέλεση των *Πανείων* και των *Σωτηρείων* στη Δήλο. Οι εορτασμοί είχαν πολιτικό χαρακτήρα, προπαγανδίζοντας το τέλος της πτολεμαϊκής επιρροής στο Αιγαίο. Ο Δίας, η Αθηνά και ο Παν τιμήθηκαν εξαιρετικά ως οι θεοί που συνετέλεσαν στις ναυτικές επιτυχίες του Γονατά.²⁰⁸ Οι Μακεδόνες, έτσι, επεδείκνυαν με άμεσο τρόπο τη διεύρυνση της σφαίρας επιρροής τους. Ακόμα, ίσως με τη λήξη του Συμμαχικού Πολέμου (219-217 π.Χ.), σχετίζεται και η διοργάνωση των *Φιλιπείων* στη Δήλο από τον Φίλιππο Ε΄, δίχως, ωστόσο, να είναι ασφαλής η χρονολόγηση της τέλεσής τους.²⁰⁹

2.2 Πόλεις και πολεμική μνήμη

Ο πόλεμος είναι μία συνθήκη, η οποία επηρεάζει καθοριστικά τη ζωή μίας κοινότητας ανθρώπων. Συχνά, ο νικητής προχωρά σε σειρά παρεμβάσεων, που αναδιαμορφώνουν τους κανόνες συμπεριφοράς και την πολιτική ζωή. Η ίδρυση και η επανίδρυση πόλεων, οι εποικισμοί, οι παρεμβάσεις στο πολίτευμα και το καθεστώς επιτήρησης αναπλάθουν τη δημόσια ζωή και αφήνουν το στίγμα τους στη συλλογική συνείδηση και μνήμη.

---

²⁰⁴ Τζαμτζής 2014, 69.

²⁰⁵ Walbank 2002, 114-115.

²⁰⁶ Hammond and Walbank 1988, 290-292· Grainger 2010, 125-126· Waterfield 2021, 174.

²⁰⁷ Hammond and Walbank 1988, 305-307· Grainger 2010, 158-159· Τζαμτζής 2014, 69.

²⁰⁸ Tarn 1909, 271-274· Voutiras 2018, 405-406· Waterfield 2021, 193.

²⁰⁹ Walbank 1940, 269· Hammond 1991, 187.

Το Μακεδονικό Βασίλειο αποκτά μία πολιτική εξωστρέφεια, κυρίως, από την εποχή του Φιλίππου Β΄ και εξής. Σε αυτό το πλαίσιο, προκειμένου να εξασφαλιστούν συμμαχίες και να διατηρηθούν οι ισορροπίες με τους αντιπάλους, οι μονάρχες προβαίνουν στη διαδικασία ίδρυσης νέων πόλεων. Καταλυτικός παράγοντας στο εγχείρημα αυτό υπήρξαν οι αριστοκρατικές οικογένειες, οι οποίες προσέφεραν τα κατάλληλα ερείσματα για τον σχηματισμό συντηρητικών δομών λειτουργίας. Οι πόλεις, που ιδρύονται από τους Μακεδόνες, διαφοροποιούνται από τις ελληνικές, καθώς δεν χαίρουν του ίδιου καθεστώτος αυτονομίας και αυτάρκειας, ενώ οι κάτοικοί τους υπάγονται απευθείας στον βασιλέα. Πάντως, διαφαίνονται διακυμάνσεις ως προς τον βαθμό της ανεξαρτησίας τους, φανερώνοντας τις διαφορετικές σχέσεις, που αναπτύσσονταν κατά περίπτωση ανάμεσα στις πόλεις και την *ἀρχήν*.²¹⁰

Η οικιστική δραστηριότητα, η οποία, σαφώς είναι συνδεδεμένη με τον πόλεμο και την κατάκτηση, ξεκίνησε μέσα από τα όρια του ίδιου του βασιλείου. Στην περιοχή της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας, στους κόλπους της Άνω Μακεδονίας, εντοπίζονται πυρήνες αστικών δομών από την εποχή του Φιλίππου Β΄ και εξής. Η Άνω Μακεδονία υπήρξε ένας χώρος προστριβών, καθώς οι τοπικοί βασιλείς συχνά προκαλούσαν αναταραχές στη διαδοχή των Αργεαδών, ενώ και οι Ιλλυριοί αποτελούσαν ένα πρόβλημα, διότι εισέβαλαν και λεηλατούσαν την επικράτεια. Η ίδρυση πόλεων όχι μόνο συνέβαλε στην απεμπλοκή των κοινωνιών από τον αγροτικό/ημινομαδικό τρόπο ζωής, αλλά λειτούργησε ευεργετικά και στην ευταξία του βασιλείου, επιφέροντας πολιτική ηρεμία. Ταυτοχρόνως, προστατεύθηκαν τα σύνορα, ενώ ενισχύθηκε το μακεδονικό στοιχείο και κυριάρχησε επί των γειτονικών φύλων, που επιχωρίαζαν, άλλοτε σποραδικά και άλλοτε μόνιμα, σε τούτους τους τόπους.²¹¹

Προχωρώντας ανατολικότερα και ρυθμίζοντας τα πράγματα στη Θράκη, ο Φίλιππος Β΄ επιβλήθηκε με δυναμικό τρόπο.²¹² Από το 340 π.Χ. περίπου, τα θρακικά εδάφη βρίσκονται υπό τον έλεγχο του Παρμενίωνος και ο βασιλεύς προβάλλεται ως οικιστής πολλών πόλεων και πολισμάτων. Για να καταστήσει εναργή την κυριαρχία του στον χώρο και να προβάλει τις νίκες του, ιδρύει σημαντικά κέντρα, μεταξύ των

²¹⁰ Hammond and Walbank 1988, 39· Errington 2002, 275-276· Mari 2018, 180-182.

²¹¹ Prestianni-Giallombardo 1993, 1274-1275· Αδάμ-Βελένη 2000, 127.

²¹² Διοδ., 16.71.2: *βουλόμενος οὖν ἐμφράζει τῶν βαρβάρων τὴν ὀρμὴν ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτοὺς σὺν πολλῇ δυνάμει. νικήσας δὲ πλείοσι μάχαις τοὺς Θρᾶκας τοῖς μὲν καταπολεμηθεῖσι βαρβάροις προσέταξε δεκάτας τελεῖν τοῖς Μακεδόσιν, αὐτὸς δ' ἐν τοῖς ἐπικαίροις τόποις κτίσας ἀξιολόγους πόλεις ἔπαυσε τοῦ θράσου τοὺς Θρᾶκας. διόπερ αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις ἀπολυθεῖσαι τῶν φόβων εἰς τὴν συμμαχίαν τοῦ Φιλίππου προθυμότερα κατετάχθησαν.*

οποίων η Φιλιπούπολη, η Καβύλη και η *Οϊσύμη*, ενώ ανιχνεύονται και ίχνη φρουρίων, όπως αυτό της Καλύβας (εικόνα 8). Η δε *Οϊσύμη* εποίκιστηκε, μάλιστα, και μετονομάστηκε σε Ημαθία.²¹³ Σημαντική πόλη στην Θράκη ίδρυσε και ο Αλέξανδρος Γ' με το όνομά του, όταν συνέτριψε μία τοπική φυλή.²¹⁴ Η κατάλυση της εξουσίας των Θρακών βασιλέων επέτρεψε τη δραστηριότητα αυτή, καθιστώντας τις νέες πόλεις κοιτίδες του μακεδονικού τρόπου ζωής. Ανάλογη είναι και η περίπτωση των Κρηνίδων, οι οποίες έλαβαν το όνομα Φίλιπποι. Αφού πρώτα είχε τοποθετηθεί φρουρά, κατόπιν, η πόλη εποίκιστηκε και επανιδρύθηκε από τους Μακεδόνες. Η μετονομασία φανερώνει ακριβώς τη μεταβολή της εξουσίας στον χώρο, καθώς και το ίδιο το όνομα παραπέμπει στον νέο κραταίο άνδρα. Ωστόσο, ο τύπος της νέας ονομασίας παραμένει στον πληθυντικό αριθμό, όπως και της αρχικής, διατηρώντας την ανάμνηση της προηγούμενης περιόδου.²¹⁵ Οι Φίλιπποι λειτούργησαν ως μέσο άσκησης πίεσης προς τα διάφορα θρακικά φύλα. Ίσως, με αυτό το σκεπτικό, ο Φίλιππος Β' μετακίνησε και την πόλη των Αβδήρων προς το εσωτερικό της Θράκης.²¹⁶ Βέβαια, η μετεγκατάσταση αυτή, πιθανώς, σχετίζεται και με την απόπειρα απεμπλοκής από την αθηναϊκή επιρροή διά θαλάσσης, όπως είχε, αντιστοίχως, πράξει παλιότερα και ο Αρχέλαος με την Πύδνα.²¹⁷ Περί το 352 π.Χ., οι θεσσαλικοί Γόμοφοι μετονομάστηκαν σε Φιλιπούπολη από το όνομα του νέου εξουσιαστή τους.²¹⁸ Στην ελληνιστική εποχή, και ο Φίλιππος Ε' έδωσε το όνομά του στην πόλη των Φθιωτικών Θηβών, όταν την κατέλαβε.²¹⁹

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να γίνει λόγος και για την καταστροφή σειράς πόλεων στη Χαλκιδική, και ειδικά της Ολύνθου, από τους Μακεδόνες. Η ισοπέδωση της έδρας του Χαλκιδικού Κοινού υπήρξε, βέβαια, μία συμβολική κίνηση,

---

²¹³ Hammond and Griffith 1979, 557· Hammond 1991, 66· Τριαντάφυλλος 1991, 449-450· Adams 1997, 84-85· Dimitrov 1999, 375-377.

²¹⁴ Πλουτ., *Αλεξ.*, 9.1: *Φιλίππου δὲ στρατεύοντος ἐπὶ Βυζαντίου, ἦν μὲν ἐκκαιδεκέτης Ἀλέξανδρος, ἀπολειφθεὶς δὲ κύριος ἐν Μακεδονίᾳ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς σφραγίδος, Μαίδων τε τοὺς ἀφεστῶτας κατεστρέψατο, καὶ πόλιν ἐλὼν αὐτῶν τοὺς μὲν βαρβάρους ἐξήλασε, συμμίκτους δὲ κατοικίσας Ἀλεξανδρόπολιν προσηγόρευσεν.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 558· Worthington 2003, 74.

²¹⁵ Διοδ., 16.3.8: *ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις Θάσιοι μὲν ᾤκισαν τὰς ὀνομαζομένας Κρηνίδας, ἃς ὕστερον ὁ βασιλεὺς ἀφ' ἑαυτοῦ ὀνομάσας Φιλίππους ἐπλήρωσεν οἰκητόρων.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 360-361· Adams 1997, 83· Prestianni-Giallombardo 1999, 937-939.

²¹⁶ Τριαντάφυλλος 1991, 449-451· Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 721-722· Loukopoulou and Psoma 2002, 2002, 150-151.

²¹⁷ Διοδ., 13.49.2: *ὁ μὲν οὖν Αρχέλαος φιλοτιμότερον πολιορκήσας τὴν Πύδναν καὶ κρατήσας μετόκισεν αὐτὴν ἀπὸ θαλάττης ὡς εἴκοσι στάδια.* Περαιτέρω, βλ. Hatzopoulos 2011b, 237-238.

²¹⁸ Cohen 1995, 116-118· Παναγοπούλου 2004, 543-544.

²¹⁹ Πολ., 5.100.8: *γενόμενος δὲ κύριος τῶν Θηβῶν τοὺς μὲν ὑπάρχοντας οἰκήτορας ἐξηνδραποδίσατο, Μακεδόνας δ' εἰσοικίσας Φιλίππου τὴν πόλιν ἀντὶ Θηβῶν κατονόμασεν.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Walbank 1988, 386.

με την οποία επισημαινόταν η αλλαγή της διοίκησης, αλλά επρόκειτο και για μία προειδοποίηση σε όσους σκέφτονταν να αντιταχθούν στη βούληση του Φιλίππου Β'. Το Κοινό ήταν μία σοβαρή απειλή για την επεκτατική πολιτική του Αργεάδη, εξ ου και η πλήρης υποταγή και διάλυσή του υπήρξε, μάλλον, μονόδρομος. Πάντως, η ισοπέδωση της Ολύθνου αδιαμφισβήτητα έδωσε την κατάλληλη αφορμή στην αθηναϊκή αντιμακεδονική μερίδα να συσπειρωθεί και να δημιουργήσει εντονότερη αντίσταση.²²⁰ Η κατοπινή οικιστική δραστηριότητα του Κασσάνδρου στη Χαλκιδική είναι μία επιλογή, η οποία συσχετίζεται με την ιδιότυπη σύνδεση του διαδόχου με την Αργεαδική Δυναστεία. Η πολιτική του, στην πραγματικότητα, αποσκοπεί εν μέρει στον περιορισμό της εξαιρετικής δημοτικότητας των Αργεαδών εντός του βασιλείου, για να αναρριχηθεί ο ίδιος με ασφάλεια στον θρόνο, δίχως, ωστόσο, να οδηγείται σε μία τακτική αμετάκλητης ρήξης με το παρελθόν.

Ο Φίλιππος Β', ακόμη, τοποθέτησε στη Θράκη βασιλείς της αρεσκείας του, για να εξασφαλίσει την εξουσία του.²²¹ Και στην Ήπειρο, όταν ήλεγξε την περιοχή, ο βασιλεύς Αρρύβας εκδιώχθηκε και αντικαταστάθηκε από τον Αλέξανδρο Α' Μολοσσό (περ. 350-331 π.Χ.), λόγω των καλών σχέσεων, που διατηρούσε ο πρώτος με την πόλη των Αθηνών.²²² Πάντως, αδιαμφισβήτητα, από την περίοδο αυτή και εξής, οι Μακεδόνες τοποθετούν ή ενισχύουν τις κατά τόπους φιλομακεδονικές παρατάξεις, για να καταπνίγονται ευκολότερα απόπειρες ανατροπής της εξουσίας τους. Η πρακτική αυτή συνεχίζεται αμείωτη μέχρι την κατάλυση του βασιλείου και παρατηρείται έντονα ως και τις παραμονές της μάχης στις Κυνός Κεφαλές, σε μία απέλπιδα προσπάθεια δημιουργίας πολεμικών και πολιτικών αντιβάρων κατά της ρωμαϊκής ισχύος.²²³

---

²²⁰ Δημοσθ., 9.26: *καὶ τοῦτ' ἐκ βραχέος λόγου ῥάδιον δεῖξαι. Ὀλυνθον μὲν δὴ καὶ Μεθώνην καὶ Ἀπολλωνίαν καὶ δύο καὶ τριάκοντα πόλεις ἐπὶ Θράκης ἔω, ἅς ἀπάσας οὕτως ὡμῶς ἀνήρηκεν ὥστε μὴδ' εἰ πώποτ' ὤκηθησαν προσελθόντ' εἶναι ῥάδιον εἰπεῖν· καὶ τὸ Φωκέων ἔθνος τοσοῦτον ἀνηρημένον σιωπῶ. ἀλλὰ Θετταλία πῶς ἔχει; οὐχὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν παρήρηται καὶ τετραρχίας κατέστησεν, ἵνα μὴ μόνον κατὰ πόλεις ἀλλὰ καὶ κατ' ἔθνη δουλεύουσιν;* Περαιτέρω, βλ. Hammond 1991, 67-68· Harris 2018, 174.

²²¹ Δημοσθ., 1.13: *μετὰ ταῦτα Φεράς, Παγασάς, Μαγνησίαν, πάνθ' ὃν ἐβούλετ' εὐτρεπίσας τρόπον ὄχετ' εἰς Θράκην· εἴτ' ἐκεῖ τοὺς μὲν ἐκβαλὼν τοὺς δὲ καταστήσας τῶν βασιλέων ἡσθένησε· πάλιν ῥάσας οὐκ ἐπὶ τὸ ῥαθυμεῖν ἀπέκλινεν, ἀλλ' εὐθὺς Ὀλυνθίοις ἐπεχείρησεν. τὰς δ' ἐπ' Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας αὐτοῦ καὶ πρὸς Ἀρύββαν καὶ ὅποι τις ἂν εἴποι παραλείπω στρατείας.*

²²² Δημοσθ., 7.32: *τοῦτο δὲ τὸ ἐπανάρθωμα ὁμολογῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ὡς ἀκούετε, δίκαιόν τ' εἶναι καὶ δέχεσθαι, Φεραίων μὲν ἀφήρηται τὴν πόλιν καὶ φρουρὰν ἐν τῇ ἀκροπόλει κατέστησεν, ἵνα δὴ αὐτόνομοι ᾧσιν, ἐπὶ δ' Ἀμβρακίαν στρατεύεται, τὰς δ' ἐν Κασσωπία τρεῖς πόλεις, Πανδοσίαν καὶ Βούχετα καὶ Ἐλάτειαν, Ἠλείων ἀποικίας, κατακαύσας τὴν χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις βιασάμενος παρέδωκεν Ἀλεξάνδρῳ τῷ κηδεστῇ τῷ ἑαυτοῦ δουλεύειν. σφόδρα γε βούλεται τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους εἶναι καὶ αὐτόνομους, ὡς δηλοῖ τὰ ἔργα.* Περαιτέρω, βλ. Errington 1975, 43-45· Hammond and Griffith 1979, 505-506· Badian 1999, 116.

²²³ Walbank 1940, 148· Faraguna 2003, 100.

Ο Αλέξανδρος Γ', καθ' όλη τη διάρκεια της εκστρατείας του, ίδρυσε στην Ασία σειρά πόλεων, εκ των οποίων οι περισσότερες έφεραν και το όνομά του. Ο στρατηλάτης προβάλλει το μήνυμα της απελευθέρωσης των πόλεων από την περσική εξουσία.²²⁴ Οι πόλεις γίνονται κοινωνοί της πραγμάτωσης της πανελλήνιας ιδέας, ενώ συγχρόνως ενσωματώνονται στο ιμπεριαλιστικό μοντέλο διακυβέρνησης, που δημιουργείται με την κατάκτηση της Ανατολής. Το οικοδομικό πρόγραμμα του Αλεξάνδρου Γ', αν και στηρίζεται στον ελληνικό τρόπο οργάνωσης, ενσωματώνει περσικά στοιχεία, όπως το σατραπικό σύστημα και το ιδεολογικό υπόβαθρο του Μεγάλου Βασιλέως, μετουσιώνοντάς τα σε πυρήνα του νέου συστήματος εξουσίας της Ασίας.²²⁵ Χαρακτηριστικό στοιχείο των πόλεων υπήρξε η συνύπαρξη των γηγενών και των Μακεδόνων, οι οποίοι και εγκαθίστανται πλέον μόνιμα.²²⁶ Μέσω αυτής της κίνησης, μεταφέρθηκε ο ελληνικός πολιτισμός στα βάθη της Ασίας, αλλά συγχρόνως ήταν και ένας τρόπος, ώστε να εξασφαλιστεί η ηρεμία και να αποτραπούν εξεγέρσεις και αντιδράσεις. Βέβαια, αν και όψεις του μακεδονικού τρόπου ζωής και σκέψης επιβιώνουν στην Ασία ως και τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, αυτό δεν σημαίνει ότι επιβλήθηκε εξίσου παντού. Στη Βακτρία, για παράδειγμα, η σκυθική επιρροή δεν περιορίστηκε πραγματικά ποτέ δραστικά. Οι Μακεδόνες δεν επέτυχαν να προβληθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα ως κυρίαρχη πολιτική και εθνοτική ομάδα στην περιοχή, αποδεικνύοντας πως η ίδρυση της Αλεξάνδρειας Εσχάτης μόνον προσωρινά επέτυχε να καταστήσει την πόλη ως το αντίπαλο πολιτισμικό δέος των κατά τόπους πόλεων, και κυρίως της Σογδιανής.²²⁷ Άλλες σημαντικές πόλεις στην Ασία, ιδρυμένες από Μακεδόνες, ήταν η Νίκαια και η Βουκεφάλα²²⁸, οι οποίες σχετίζονταν με τη νίκη στον Υδάσπη, καθώς και η Αλεξάνδρεια στον ινδικό Καύκασο.²²⁹ Ο αστικός

²²⁴ Διοδ., 17.24.1: *μάλιστα δ' εύεργέτει τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, ποιῶν αὐτὰς αὐτονόμους καὶ ἀφορολογήτους, προσεπιλέγων ὅτι τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθέρωσης ἔνεκα τὸν πρὸς Πέρσας πόλεμον ἐπανήρηται.*

²²⁵ Leschhorn 1984, 212-216· Faraguna 2003, 109-113.

²²⁶ Brosius 2003, 174.

²²⁷ Holt 1986, 317-318· Hammond 1991, 172.

²²⁸ App., Αναβ., 5.19.4: *Ἴνα δὲ ἡ μάχη ζυνέβη καὶ ἔνθεν ὀρηθεὶς ἐπέρασε τὸν Ὑδάσπην ποταμὸν πόλεις ἔκτισεν Ἀλέξανδρος. καὶ τὴν μὲν Νίκαιαν τῆς νίκης τῆς κατ' Ἰνδῶν ἐπόνυμον ὠνόμασε, τὴν δὲ Βουκεφάλαν ἐς τοῦ ἵππου τοῦ Βουκεφάλα τὴν μνήμην, ὃς ἀπέθανεν αὐτοῦ. Διοδ., 17.95.5: τῆς δὲ ναυτικῆς παρασκευῆς συντελεσθείσης καὶ διακοσίων μὲν ἀφράκτων ἡτοιμασμένων, ὀκτακοσίων δὲ ὑπηρετικῶν τὰς μὲν παρὰ τὸν ποταμὸν κτισθείσας πόλεις ὠνόμασε τὴν μὲν διὰ τὸ τῷ πολέμῳ κρατῆσαι Νίκαιαν, τὴν δ' ἀπὸ τοῦ τελευτήσαντος ἵππου κατὰ τὴν πρὸς Πῶρον μάχην Βουκεφάλαν. Πλουτ., Αλεξ., 61.1-2: Ἐκ δὲ τῆς πρὸς Πῶρον μάχης καὶ ὁ Βουκεφάλας ἐτελεύτησεν, οὐκ εὐθύς, ἀλλ' ὕστερον, ὡς οἱ πλείστοι λέγουσιν, ἀπὸ τραυμάτων θεραπευόμενος, ὡς δ' Ὀνησίκριτος, διὰ γῆρας ὑπέρπνοος γενόμενος· τριάκοντα γὰρ ἔτων ἀποθανεῖν αὐτόν. ἐδήχθη δ' ἰσχυρῶς Ἀλέξανδρος, οὐδὲν ἄλλ' ἢ συνήθη καὶ φίλον ἀποβεβληκέναι νομίζων, καὶ πόλιν οἰκίσας ἐπ' αὐτῷ παρὰ τὸν Ὑδάσπην Βουκεφαλίαν προσηγόρευσε.*

²²⁹ App., Αναβ., 3.28.4: *Ἐν τούτῳ δὲ Ἀλέξανδρος πρὸς τὸν Καύκασον τὸ ὄρος ἦγεν, ἵνα καὶ πόλιν ἔκτισε καὶ ὠνόμασεν Ἀλεξάνδρειαν. Διοδ., 17.83.1: μετὰ δὲ ταῦτα παρελθὼν πλησίον τοῦ Καυκάσου*

τρόπος ζωής διαδόθηκε σε κάθε απόμακρο σημείο της αυτοκρατορίας, όπως στην ορεινή και δυσπρόσιτη χώρα των Κοσσαίων.²³⁰ Σημαντική κίνηση υπήρξε και η πρόκριση εγγειοβελτιωτικών έργων στους οικισμούς, με στόχο την αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων.²³¹

Η σημαντικότερη πόλις, ωστόσο, ήταν η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της Μεσογείου ως και την ύστερη αρχαιότητα. Κατά τον Αρριανό, ο Αλέξανδρος μερίμνησε προσωπικά για την οργάνωση και την κατασκευή της. Η Αλεξάνδρεια, ούσα γεωστρατηγικός κόμβος, διαδραμάτισε καίριο οικονομικό ρόλο, λόγω του σημαντικού λιμένα της. Έχει υποστηριχθεί, ωστόσο, πως η συμβολή του Μακεδόνα στη θεμελίωσή της έχει υπερεκτιμηθεί επίτηδες από τον Πτολεμαίο Α΄, προκειμένου να λάβει προβάδισμα στη διαδοχή και να διαφοροποιήσει τη δυναστεία του πολιτικά από τις προηγούμενες. Πάντως, και τα τοπικά ιερατεία της υπόλοιπης Αιγύπτου, μάλλον, αποπειράθηκαν να υπερπροβάλλουν σκόπιμα τη σύνδεσή τους με τον Αλέξανδρο Γ΄, τον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο, αλλά και τον νεαρό Αλέξανδρο Δ΄, όπως διαφαίνεται από την απόδοση σειράς έργων και παρεμβάσεων στα ναϊκά σύνολα στους τρεις αυτούς άνδρες, για να διασφαλιστεί η ευημερία τους.²³² Ασφαλώς, η σημασία της πόλεως για την ανάπτυξη της βορείας Αφρικής και η σύνδεσή της με τις πολεμικές κατακτήσεις των Μακεδόνων δεν μπορεί να παραμερισθεί.

Η βασιλεία του Αλεξάνδρου Γ΄, όμως, συνδέεται και με δύο καταστροφές πόλεων, οι οποίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν απόπειρες διαγραφής της μνήμης τους.

Η πόλη των Θηβαίων υπήρξε θύμα της οργής του Μακεδόνα στρατηλάτη. Όταν ο τελευταίος πολεμούσε κατά των Ιλλυριών, η διάδοση της φήμης, πως είχε σκοτωθεί, οδήγησε τους Θηβαίους σε εξέγερση. Αυτοί εναντιώθηκαν στη μακεδονική φρουρά, μα ο Αλέξανδρος Γ΄ κατέφθασε τάχιστα, καταστέλλοντας το κίνημα. Τότε, με απόφαση

κατεστρατοπέδευσεν, ὃ τινες Παροπάνισον ὄρος προσαγορεύουσι. τὸ δ' ὄρος τοῦτο κατὰ πλάτος διελθὼν ἐν ἡμέραις ἑκκαίδεκα πόλιν ἔκτισε κατὰ τὴν εἰσβολὴν τὴν φέρουσιν εἰς τὴν Ἰνδικήν, ἣν ὠνόμασεν Ἀλεξάνδρειαν.

²³⁰ Διοδ., 17.111.6: διὸ καὶ τὰ καθ' αὐτοὺς ἐπιτρέψαντες ἐτύγχανον εἰρήνης σὺν τῷ ποιεῖν τὸ προσταττόμενον τῷ βασιλεῖ. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἐν ἡμέραις ταῖς πάσαις τεσσαράκοντα καταπολεμήσας τὸ ἔθνος καὶ πόλεις ἀξιολόγους ἐν ταῖς δυσχωρίαις κτίσας ἀνελάμβανε τὴν δύναμιν.

²³¹ Αρρ., Αναβ., 6.18.1: αὐτὸς δὲ Ἡφαιστίωνι προστάξας τευχίζειν ἐν τοῖς Πατάλοις ἄκραν ἀποπέμπει ἐς τὴν ἄνυδρον τῆς πλησίον γῆς φρέατά τε ὀρύζοντας καὶ οἰκήσιμον τὴν χώραν κατασκευάσσοντας.

²³² Αρρ., Αναβ., 3.1.5: ἐλθὼν δὲ ἐς Κάνωβον καὶ κατὰ τὴν λίμνην τὴν Μαρίαν περιπλεύσας ἀποβαίνει, ὅτου νῦν Ἀλεξάνδρεια πόλις ᾗσκειται, Ἀλεξάνδρου ἐπώνυμος. καὶ ἔδοξεν αὐτῷ ὁ χῶρος κάλλιστος κτίσασθαι ἐν αὐτῷ πόλιν καὶ γενέσθαι ἂν εὐδαίμονα τὴν πόλιν. πόθος οὖν λαμβάνει αὐτὸν τοῦ ἔργου, καὶ αὐτὸς τὰ σημεῖα τῆ πόλει ἔθηκεν, ἵνα τε ἀγορὰν ἐν αὐτῇ δεῖμασθαι ἔδει καὶ ἱερὰ ὅσα καὶ θεῶν ὠντινων, τῶν μὲν Ἑλληνικῶν, Ἴσιδος δὲ Αἰγυπτίας, καὶ τὸ τεῖχος ἧ περιβεβλησθαι. καὶ ἐπὶ τούτοις ἐθύετο, καὶ τὰ ἱερὰ καλὰ ἐφαίνετο. Επίσης, βλ. Bosworth 1980, 263-265· Howe 2014, 79-83· Ladynin 2014, 239-240.

του Συνεδρίου της Κορίνθου, κηρύχθηκε η ισοπέδωση της πόλεως, εκτός των ναών και της οικίας του Πινδάρου, με τον οποίο η μακεδονική δυναστεία είχε διασυνδέσεις. Ως επιχείρημα προβλήθηκε και η σχέση της πόλης με τους Πέρσες, υπενθυμίζοντας τον μηδισμό της, κατά τη διάρκεια της εισβολής τους στον ελλαδικό χώρο. Η καταστροφή της Θήβας αποδεικνύει πως η ελευθερία, που είχε εορταστεί πανηγυρικά στην Κόρινθο, θα υφίστατο, μονάχα αν οι πόλεις αποδέχονταν τη μακεδονική κυριαρχία. Σαν κίνηση, λοιπόν, αντιβαίνει στους κανονισμούς του συνασπισμού και προκάλεσε πιθανότατα φόβο στα μέλη. Η Θήβα λειτούργησε ως μία νέα προειδοποίηση των Μακεδόνων προς τους λοιπούς Έλληνες, ώστε να αποδεχθούν την ισχύ των σαρισσών τους. Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο, πως ο Αλέξανδρος Γ' ορίζει πρωτεύουσα του Κοινού των Βοιωτών τον Ορχομενό, τον αιώνιο πολιτικό αντίπαλο των Θηβαίων, προσπαθώντας να εξαφανίσει από τον χάρτη τους τελευταίους.²³³

Ενώσω η εκστρατεία προχωρούσε, όταν ο Αλέξανδρος Γ' κατέλαβε την Περσέπολη, το 330 π.Χ., προέβη σε μία κίνηση, η οποία θα μπορούσε να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως. Στο πλαίσιο ενός συμποσίου (τα συμπόσια, όπως και η κατανάλωση οίνου αποτελούν, μάλλον, κοινό τόπο ιστοριογραφικά, όταν πρόκειται να λάβει χώρα κάποιο βίαιο περιστατικό, βλ. παρακάτω την άφιξη των Περσών στην αυλή του Αμύντα Α'), μία Αθηναία εταίρα παροτρύνει τον μονάρχη να πυρπολήσει την πόλη, για να εκδικηθούν τους Πέρσες για όσα είχαν πράξει στην πόλη της. Η καταστροφή αυτή, μάλλον, ενέχει έναν διπλό συμβολισμό. Από τη μία, αποτελεί ίσως την ολοκλήρωση των όσων υποσχέθηκαν οι Σύεδροι στην Κόρινθο. Διατηρώντας ζωντανή τη μνήμη των Περσικών, οι Έλληνες τώρα στην Ασία καταστρέφουν το θρησκευτικό και διοικητικό κέντρο του Μεγάλου Βασιλέως ως μία απόπειρα αποκατάστασης της τάξης για τις βίαιες συμπεριφορές, που είχαν λάβει χώρα περίπου 150 χρόνια πριν από τους άνδρες του στις πόλεις των Ελλήνων. Εκτός αυτού, όμως, η πυρπόληση στοχεύει και στην κατάδειξη της μετάβασης σε ένα νέο θρησκευτικό, κοινωνικό και πολιτικό

---

²³³ Διοδ., 17.14.2-3: *καὶ γὰρ ἐπὶ Ξέρξῳ συμμαχοῦντας τοῖς Πέρσαις ἐστρατευκέναι κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ μόνους τῶν Ἑλλήνων ὡς εὐεργέτας τιμᾶσθαι παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῶν Περσῶν καὶ πρὸ τῶν βασιλέων τοῖς πρεσβεύουσι τῶν Θηβαίων τίθεσθαι θρόνους. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τοιαῦτα διελθόντες παρῴξυναν τὰς τῶν συνέδρων ψυχὰς κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ πέρας ἐψηφίσαντο τὴν μὲν πόλιν κατασκάψαι, τοὺς δ' αἰχμαλώτους ἀποδόσθαι, τοὺς δὲ φυγάδας τῶν Θηβαίων ἀγωγίμους ὑπάρχειν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ μηδένα τῶν Ἑλλήνων ὑποδέχεσθαι Θηβαῖον. Πλουτ., *Αλεξ.*, 11.5-6: *ἢ δὲ πόλις ἤλω καὶ διαρπασθεῖσα κατεσκάφη, τὸ μὲν ὅλον προσοδοκῆσαντος αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας ἐκπλαγέντας πάθει τηλικούτῳ καὶ πηξάντας ἀτρεμήσειν, ἄλλως δὲ καὶ καλλωπισαμένου χαρίζεσθαι τοῖς τῶν συμμάχων ἐγκλήμασι· καὶ γὰρ Φωκεῖς καὶ Πλαταιεῖς τῶν Θηβαίων κατηγορήσαν, ὑπεξελόμενος δὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ξένους τῶν Μακεδόνων ἅπαντας καὶ τοὺς ἀπὸ Πινδάρου γεγονότας καὶ τοὺς ὑπεναντιωθέντας τοῖς ψηφισαμένοις τὴν ἀπόστασιν, ἀπέδοτο τοὺς ἄλλους περὶ τρισμυρίους γενομένους· οἱ δὲ ἀποθανόντες ὑπὲρ ἐξακισχιλίου ἦσαν.* Επίσης, βλ. Hammond 1991, 107-108· Fittschen 1999, 49· Faraguna 2003, 103-104.*

σύστημα, του οποίου ηγέτης είναι ο Αλέξανδρος Γ'.²³⁴ Η Περσέπολη, ούσα πυρήνας δράσης της περσικής ηγεσίας, καταστρέφεται, ώστε να διαγραφεί κάθε απομεινάρια του ισχυρότατου τούτου πολιτικού κέντρου.

Ο πόλεμος ουκ ολίγες φορές έδωσε την αφορμή και για την πρόοδο και την αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου ορισμένων περιοχών. Ο Κάσσανδρος, όταν έφτασε στην Ακαρνανία, για να στηρίξει τον τοπικό πληθυσμό στον πόλεμο εναντίον των Αιτωλών και να προβάλει σθεναρή αντίσταση στα σχέδια του Αντιγόνου Μονοφθάλμου, προέβη στον συνοικισμό της περιοχής. Οι κάτοικοι εγκατέλειψαν τις κώμες και συσπειρώθηκαν σε κέντρα, ώστε να καταστεί δυσκολότερη η πολιορκία των οικισμών τους. Έχει υποστηριχθεί, πως, σε αυτή τη φάση, προκρίθηκε ο συνοικισμός μόνο των Ακαρνάνων, που ζούσαν πλησίον των αιτωλικών ορίων.²³⁵ Σπουδαίες πόλεις ίδρυσε και στον πυρήνα του βασιλείου, όπως την Κασσάνδρεια και τη Θεσσαλονίκη, οι οποίες, ως φαίνεται, είχαν δικούς τους πολιτικούς θεσμούς, απολαμβάνοντας ένα σημαντικό καθεστώς αυτονομίας. Η πρώτη, συνάμα, εποίκιστηκε και από Ποτιδαιάτες και Ολυνθίους, των οποίων οι πόλεις καταστράφηκαν από τη Αργεαδική δυναστεία.²³⁶

---

²³⁴ Διοδ., 17.72: [...] ὅτε δὴ καὶ μία τῶν παρουσῶν γυναικῶν, ὄνομα μὲν Θαῖς, Ἀττικὴ δὲ τὸ γένος, εἶπεν κάλλιστον Ἀλεξάνδρῳ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πεπραγμένων ἔσεσθαι, ἐὰν κομιάσας μετ' αὐτῶν ἐμπρήσῃ τὰ βασιλεία καὶ τὰ Περσῶν περιβόητα γυναικῶν χεῖρες ἐν βραχεῖ καιρῷ ποιήσωσιν ἄφαντα. τούτων δὲ ῥηθέντων εἰς ἄνδρας νέους καὶ διὰ τὴν μέθην ἀλόγως μετεωριζομένους, ὡς εἰκός, ἄγειν τις ἀνεβόησε καὶ δάδας ἄπτειν καὶ τὴν εἰς τὰ τῶν Ἑλλήνων ἱερὰ παρανομίαν ἀμύνασθαι παρεκελεύετο. συνεπευφημιούτων δὲ καὶ ἄλλων καὶ λεγόντων μόνῳ τὴν πράξιν ταύτην προσήκειν Ἀλεξάνδρῳ καὶ τοῦ βασιλέως συνεξαρθέντος τοῖς λόγοις πάντες ἀνεπήδησαν ἐκ τοῦ πότου καὶ τὸν ἐπινίκιον κῶμον ἄγειν Διονύσῳ παρήγγειλαν. ταχὺ δὲ πλήθους λαμπάδων ἀθροισθέντος καὶ γυναικῶν μουσουργῶν εἰς τὸν πότον παρελημμένων μετ' ᾧδης καὶ αὐλῶν καὶ συρίγγων προήγεν ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τὸν κῶμον, καθηγουμένης τῆς πράξεως Θαΐδος τῆς ἐταίρας... Πλουτ., *Αλεξ.*, 38: ἐκ τούτου μέλλων ἐξελαύνειν ἐπὶ Δαρεῖον ἔτυχε μὲν εἰς μέθην τινὰ καὶ παιδιὰν τοῖς ἐταίροις ἑαυτὸν δεδωκώς, ὥστε καὶ γύναια συμπίνειν ἐπὶ κῶμον ἤκοντα πρὸς τοὺς ἐραστάς. ἐν δὲ τούτοις εὐδοκιμοῦσα μάλιστα Θαῖς ἢ Πτολεμαίου τοῦ βασιλεύσαντος ὕστερον ἐταῖρα, γένος Ἀττικῆ, τὰ μὲν ἐμμελῶς ἐπαινοῦσα, τὰ δὲ παίζουσα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἅμα τῇ μέθῃ λόγον εἶπεν προήχθη τῇ μὲν τῆς πατρίδος ἡθεὶ πρέποντα, μεῖζονα δὲ ἢ κατ' αὐτήν, ἔφη γάρ ὃν πεπόνθηκε πεπλανημένη τὴν Ἀσίαν ἀπολαμβάνειν χάριν ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐντροφῶσα τοῖς ὑπερηφάνοις Περσῶν βασιλείοις ἔτι δ' ἂν ἡδίων ὑποπρῆσαι κομιάσασα τὸν Ξέρξου τοῦ κατακαύσαντος τὰς Ἀθήνας οἶκον, αὐτὴ τὸ πῦρ ἄγασα τοῦ βασιλέως ὀρώντος, ὡς ἂν λόγος ἔχη πρὸς ἀνθρώπους ὅτι τῶν ναυμάχων καὶ πεζομάχων ἐκείνων στρατηγῶν τὰ μετὰ Ἀλεξάνδρου γύναια μεῖζονα δίκην ἐπέθηκε Πέρσαις ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. ἅμα δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ κρότου καὶ θορύβου γενομένου καὶ παρακελεύσεως τῶν ἐταίρων καὶ φιλοτιμίας, ἐπισπασθεὶς ὁ βασιλεὺς καὶ ἀναπηδήσας ἔχων στέφανον καὶ λαμπάδα προήγεν... Περαιτέρω, βλ. Flower 1999, 421· Faraguna 2003, 115· Fredricksmeyer 2003, 259-260· Koulakiotis 2017b, 238· Χανιώτης 2021, 32-33.

²³⁵ Διοδ., 19.67.4: συναγαγὼν δὲ τοὺς Ακαρνᾶνας εἰς κοινὴν ἐκκλησίαν καὶ διελθὼν ὅτι πόλεμον ἔχουσιν ὁμορον ἐκ παλαιῶν χρόνων, συνεβούλευεν ἐκ τῶν ἀνοχύρων καὶ μικρῶν χωρίων εἰς ὀλίγας πόλεις μετακίησαι, ὅπως μὴ διεσπαρμένης τῆς οἰκῆσεως ἀδυνατώσιν ἀλλήλοις βοηθεῖν καὶ πρὸς τὰς ἀπροσδοκίτους τῶν πολεμίων ἐπιθέσειν δυσχερῶς ἀθροίζονται. πεισθέντων δὲ τῶν Ακαρνάνων οἱ πλείστοι μὲν εἰς Στράτον πόλιν συνώκησαν, ὀχυρωτάτην οὖσαν καὶ μεγίστην, Οἰνιάδα δὲ καὶ τινες ἄλλοι συνῆλθον ἐπὶ Σαυρίαν, Δερειῖς δὲ μεθ' ἑτέρων εἰς Ἀγρίνιον. Επίσης, βλ. Κρεμύδη 2000, 67· King 2020, 558· Meeus 2022, 426-428.

²³⁶ Πανσ., 5.23.3: Ποτιδαιάτας δὲ δις μὲν ἐπέλαβεν ἀναστάτους ἐκ τῆς σφετέρας ὑπὸ Φιλίππου τε γενέσθαι τοῦ Ἀμύντου καὶ πρότερον ἔτι ὑπὸ Ἀθηναίων, χρόνῳ δὲ ὕστερον Κάσσανδρος κατήγαγε μὲν Ποτιδαιάτας

Ο Δημήτριος Πολιορκητής, από την άλλη, προχώρησε σε συνοικισμό των μικρών πολισμάτων της Μαγνησίας, ιδρύοντας τη Δημητριάδα. Η Δημητριάς λειτούργησε ως «κέντρο ελέγχου» της περιοχής, αντιστεκόμενη στις βλέψεις του Κασσάνδρου, και επρόκειτο να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο καθ' όλη την ελληνιστική εποχή, αποτελώντας την «ανακτορική έδρα» και ένα κομβικό σημείο για τις πολεμικές συγκρούσεις.²³⁷

Το εσωτερικό της Βαλκανικής, επίσης, επί Αντιγονιδών γνώρισε σημαντική οικιστική ανάπτυξη, σε μία απόπειρα επιβολής των Μακεδόνων και περιορισμού των θρακικών και παιονικών φύλων, τα οποία ολοένα και επεδίωκαν να διεισδύσουν νοτιότερα, τηρώντας επιθετική στάση κατά του βασιλείου. Στα βόρεια σύνορα, ανέκαθεν ελλόχευε η απειλή. Ειδικά επί Αργεαδών, οι Ιλλυριοί όχι μόνο ήρθαν σε συνδιαλλαγή με τους Μακεδόνες, αλλά κατέλαβαν και την εξουσία δύο φορές, εκδιώκοντας τον Αμύντα Γ'. Όταν, την πρώτη φορά, ο βασιλεύς επανήλθε με τη βοήθεια των Χαλκιδέων, παραχώρησε στο Κοινό τους εδαφικές εκτάσεις.²³⁸ Ο Αντίγονος Γονατάς, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, γνωρίζοντας εκ πείρας πόσο επικίνδυνα ήταν τα βορειότερα φύλα²³⁹, ίδρυσε την Αντιγόχεια, με σκοπό τον σχηματισμό ενός κέντρου ελέγχου της Χαονίας. Μάλλον, όμως, ιδρυτής της πόλεως θα ήταν ορθό να θεωρηθεί ο Μολοσσός βασιλεύς Πύρρος.²⁴⁰ Ομοίως, κατόπιν, έπραξε και ο Φίλιππος Ε', όταν ίδρυσε την Περσηίδα, πλησίον του Μοναστηρίου, ώστε να δημιουργήσει μία ισχυρή στρατιωτική βάση.²⁴¹ Η κατάληψη της Βυλάζωρας, η οποία υπήρξε δίοδος για τα στρατεύματα των Δαρδάνων προς το Μακεδονικό Βασίλειο, επέτρεψε τη μετατροπή της σε μακεδονικού τύπου πόλη και προπύργιο των

ἐπὶ τὰ οἰκεῖα, ὄνομα δὲ οὐ τὸ ἀρχαῖον τῆ πόλει, Κασσάνδρεια δὲ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ οἰκιστοῦ. Επίσης, βλ. Μικρογιαννάκης 1977, 228-230· Walbank 1981, 86· Στεφανίδου-Τιβεριού 1999, 1066-1068.

²³⁷ Στρ., 8.5.15: *ἔκτισε δὲ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν Δημητριάδα μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν ἐπὶ θαλάττῃ τὰς πλησίον πολίχνας εἰς αὐτὴν συνοικίσας, Νηλείαν τε καὶ Παγασὰς καὶ Ὀρμένιον, ἔτι δὲ Ριζοῦντα Σηπιάδα Ὀλιζῶνα Βοίβην Ἰωλκόν, αἱ δὴ νῦν εἰσι κῶμαι τῆς Δημητριάδος. Καὶ δὴ καὶ ναύσταθμον ἦν τοῦτο καὶ βασιλείον μέχρι πολλοῦ τοῖς βασιλεῦσι τῶν Μακεδόνων, ἐπεκράτει δὲ καὶ τῶν Τεμπῶν καὶ τῶν ὀρῶν ἀμφοῖν, ὥσπερ εἴρηται, τοῦ τε Πηλίου καὶ τῆς Ὀσσης.* Επίσης, βλ. Hammond and Walbank 1988, 222-223· Stamatopoulou 2018, 343-348.

²³⁸ Διοδ., 14.92.3-4: *κατὰ δὲ τὴν Μακεδονίαν Ἀμύντας ὁ Φιλίππου πατὴρ Ἰλλυριῶν ἐμβαλόντων εἰς Μακεδονίαν ἐξέπιπτεν ἐκ τῆς χώρας. ἀπογνοὺς δὲ τὴν ἀρχὴν Ὀλυνθίοις μὲν τὴν σύνεγγυς χώραν ἐδώρησατο, αὐτὸς δὲ τότε μὲν ἀπέβαλε τὴν βασιλείαν, μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον ὑπὸ Θετταλῶν καταχθεὶς ἀνεκτήσατο τὴν ἀρχὴν, καὶ ἐβασίλευσεν ἑτη εἴκοσι τέτταρα.*

²³⁹ Αναλυτικά για τα γεγονότα μεταξύ Μακεδόνων και Γαλατών ως και τη μάχη της Λυσιμαχίας, βλ. Tarn 1913, 139-166.

²⁴⁰ Hammond and Walbank 1988, 318· Cohen 1995, 75-76.

²⁴¹ Hammond and Walbank 1988, 459· Cohen 1995, 99.

συνόρων.²⁴² Η φρουρά, που τοποθετήθηκε στη Φιλιπούπολη, κατόπιν μακεδονικής νίκης εναντίον των Θρακών, αποσκοπούσε εξίσου στην εδαφική σταθερότητα και προστασία.²⁴³

Αναφορικά με το σύστημα των φρουρών, αυτές εγκαθίστανται ήδη από τους Αργεάδες, όταν κατανικούν τον αντίπαλο και επιθυμούν να ελέγξουν απόλυτα μία περιοχή. Στη συλλογική μνήμη, μία φρουρά παραμένει μονάχα πρόσκαιρα, για όσο διάστημα μία κατεκτημένη περιοχή ελέγχεται από αυτή. Ο Αλέξανδρος Β΄ τοποθέτησε φρουρές στις θεσσαλικές πόλεις της Λάρισας και των Φερών, κατόπιν προσκλήσεως από τους Αλευάδες, για να παρέμβει,²⁴⁴ ενώ την τακτική συνέχισε και ο Φίλιππος Β΄, τοποθετώντας άνδρες σε κέντρα, όπως οι Παγασές και οι Φερές, για να αποτραπούν πιθανές αντιδράσεις στον πολιτικό έλεγχο, που ασκούσε στην όμορη με τη Μακεδονία περιοχή.²⁴⁵ Η φρουρά, σαφώς, υπήρξε μέθοδος επιβολής, γιατί δύναται να ελέγξει οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά τις πόλεις.²⁴⁶ Σε κρίσιμες στιγμές, η φρούρηση των χερσαίων διαδρόμων εξασφάλιζε την ασφαλή διέλευση των στρατευμάτων, εξ ου και στα Τέμπη τοποθετήθηκε φρουρά από τον Φίλιππο Ε΄, κατά την έκρηξη του Α΄ Μακεδονικού Πολέμου.²⁴⁷ Η φρούρηση υπήρξε πάγια πρακτική των Μακεδόνων και παρατηρείται διαχρονικά ως μηχανισμός ελέγχου των κατεκτημένων εδαφών.

Κατά τη διάρκεια των πολέμων των Διαδόχων, οι παρεμβάσεις στις πόλεις συνεχίστηκαν δυναμικά. Το σύνθημα της «ελευθερίας και αυτονομίας», το οποίο πρωτοδιατυπώθηκε από τον Αντίγονο Μονόφθαλμο και χρησιμοποίησαν προπαγανδιστικά όλοι οι διεκδικητές του θρόνου, διαδραμάτισε καίριο ρόλο στον τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Οι Αντιγονίδες υπερασπίστηκαν σθεναρά αυτή τη δήλωση, αλλά, όπως αποδείχθηκε, «ελεύθερη» και «αυτόνομη» υπήρξε μία πόλη

---

²⁴² Πολ., 5.97.1: *κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς Φίλιππος ὁ βασιλεὺς κατελάβετο Βυλάζωρα, μεγίστην οὖσαν πόλιν τῆς Παιονίας καὶ λίαν εὐκαίρως κειμένην πρὸς τὰς εἰσβολὰς τὰς ἀπὸ τῆς Δαρδανικῆς εἰς Μακεδονίαν, ὥστε διὰ τῆς πράξεως ταύτης σχεδὸν ἀπολελύσθαι τοῦ φόβου τοῦ κατὰ Δαρδανίους.* Επίσης, βλ. Walbank 1957, 626· Hammond and Walbank 1988, 383.

²⁴³ Πολ., 23.8.6: *μετὰ δὲ ταῦτα πᾶν τὸ πεδίον ἐπίδραμῶν καὶ τοὺς μὲν ἐκπορθήσας, παρ' ὧν δὲ πίστεις λαβῶν, ἐπανήλθε, φρουρὰν καταλιπὼν ἐν τῇ Φιλίππου πόλει.* Επίσης, βλ. Walbank 1979, 226.

²⁴⁴ Διοδ., 15.61.5: *μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τε ἄκραν ἐξεπολιόρκησε καὶ Κραννῶνα πόλιν προσαγαγόμενος ὠμολόγησε μὲν τοῖς Θετταλοῖς ἀποδώσειν τὰς πόλεις, καταφρονήσας δὲ τῆς δόξης, καὶ φρουρὰς ἀξιολόγους εἰσαγαγὼν, αὐτὸς κατεῖχε τὰς πόλεις. ὁ δὲ Φεραῖος Ἀλέξανδρος καταδιωχθεὶς ἅμα καὶ καταπλαγεὶς ἐπανήλθεν εἰς τὰς Φεράς. καὶ τὰ μὲν κατὰ τὴν Θετταλίαν ἐν τούτοις ἦν.* Περαιτέρω, βλ. Stylianou 1998, 423· Greenwalt 2017, 88-89.

Ἦσως, εἶχε προηγηθεῖ τοποθέτηση φρουρᾶς στη Λάρισα και από τον Αρχέλαο, όταν εισήλθε στην πόλη (παρακάτω, βλ. ενότητα 2.4).

²⁴⁵ Hammond and Griffith 1979, 526-527· Badian 1999, 120· Sprawski 2003, 57.

²⁴⁶ Walbank 1970, 92.

²⁴⁷ Walbank 1940, 85-86.

μόνον στους τύπους, καθώς οι μακεδονικές φρουρές απαντώνται σε πολλά κέντρα του ελλαδικού χώρου αδιάλειπτα.²⁴⁸

Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Γ', οι Μακεδόνες ενεπλάκησαν εντόνως στα πολιτικά πράγματα των Αθηνών, με αφορμή τις πολεμικές συγκρούσεις τους. Η ήττα των Αθηναίων στον Λαμιακό Πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση φρουράς στη Μουνυχία και τη μεταβολή του πολιτεύματος. Ο Αντίπατρος επέβαλε τιμοκρατία, συρρικνώνοντας το σώμα των πολιτών δραστικά και αποτρέποντας την ορθή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Μάλιστα, προσέφερε δικαίωμα κτήσης στους νέους μη πολίτες σε περιοχές της Θράκης, για να μειωθεί ο πληθυσμός της Αττικής. Ο έλεγχος, συνάμα, του Πειραιώς, από τα μακεδονικά στρατεύματα ανάγκασε την αθηναϊκή αντίσταση σε αδράνεια.²⁴⁹ Ο Χρμεωνίδειος Πόλεμος ενίσχυσε σημαντικά τη μακεδονική παρουσία στην Αθήνα. Ο Αντίγονος Γονατάς ενεπλάκη εντόνως στα πολιτικά πράγματα, προωθώντας τους συμμάχους του και μέλη της φιλομακεδονικής παράταξης. Οι φρουρές αυξήθηκαν, με αυτές του Πειραιώς, της Σαλαμίνας και του Σουνίου να παραμένουν ως και το 229 π.Χ., ενώ ο λόφος του Μουσειού, η Ελευσίνα και η βόρεια Αττική, μετά το 255 π.Χ., παραμένουν αφρούρητες, σε μία απόπειρα προβολής μίας πλασματικής μετριοπάθειας του βασιλέως προς την πόλη. Ο Αντίγονος φέρθηκε αυστηρά, κατέστρεψε τον ναό του Ποσειδώνας στον Κολωνό, ενώ η διατήρηση φρουρών στα Μέγαρα και την Τροιζήνα, ουσιαστικά, αποσκοπούσε στην

---

²⁴⁸ Διοδ., 19.61.3: *συναγανακτούντων δὲ τῶν ὄχλων ἔγραψε δόγμα καθ' ὃ τὸν Κάσανδρον ἐψηφίσατο πολέμιον εἶναι, ἐὰν μὴ τὰς τε πόλεις καθέλη καὶ τὸν βασιλέα καὶ τὴν μητέρα τὴν Ῥωζάνην προαγαγῶν ἐκ τῆς φυλακῆς ἀποδῶ τοῖς Μακεδόσι καὶ τὸ σύνολον ἐὰν μὴ πειθαρχῇ τῷ καθεσταμένῳ στρατηγῷ καὶ τῆς βασιλείας παρειληφότι τὴν ἐπιμέλειαν Ἀντιγόνῳ. εἶναι δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους, αὐτονόμους. ἐπιψηφισαμένων δὲ τῶν στρατιωτῶν τὰ ρηθέντα διαπέστειλε πανταχῇ τοὺς κοιμοῦντας τὸ δόγμα.* Περαιτέρω, βλ., Simpson 1959, 389-393· Braunert 1964, 86-87· Lund 1992, 115-118· Meeus 2022, 404-405.

²⁴⁹ Διοδ., 18.18.4-5: *ὁ δὲ φιλανθρώπως αὐτοῖς προσενεχθεὶς συνεχώρησεν ἔχειν τὴν τε πόλιν καὶ τὰς κτήσεις καὶ τὰλλα πάντα: τὴν δὲ πολιτείαν μετέστησεν ἐκ τῆς δημοκρατίας καὶ προσέταξεν ἀπὸ τιμήσεως εἶναι τὸ πολίτευμα καὶ τοὺς μὲν κεκτημένους πλείω δραχμῶν δισχιλίων κυρίους εἶναι τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς χειροτονίας, τοὺς δὲ κατωτέρω τῆς τιμήσεως ἅπαντας ὡς ταραχώδεις ὄντας καὶ πολεμικοὺς ἀπήλασε τῆς πολιτείας καὶ τοῖς βουλομένοις χώραν ἔδωκεν εἰς κατοίκησιν ἐν τῇ Θράκῃ. οἱ τοὶ μὲν οὖν ὄντες πλείους τῶν δισμυρίων καὶ δισχιλίων μετεστάθησαν ἐκ τῆς πατρίδος, οἱ δὲ τὴν ὀρισμένην τιμῆσιν ἔχοντες περὶ ἑννακισχιλίους ἀπεδείχθησαν κύριοι τῆς τε πόλεως καὶ χώρας καὶ κατὰ τοὺς Σόλωνος νόμους ἐπολιτεύοντο: πάντες δὲ τὰς οὐσίας εἰάθησαν ἔχειν ἀναφαιρέτους. φρουράρχον δὲ Μένυλλον καὶ φρουρὰν ἠναγκάστησαν δέξασθαι τὴν οὐκ ἐπιτρέψουσιν οὐδενὶ νεωτερίζειν.* Πανσ. 7.10.4: *ἐπεὶ δὲ τὸ ἐν Λαμία πταῖσμα ἐγένετο Ἕλλησιν, Ἀντίπατρος μὲν, ἅτε διαβήναι ποιούμενος σπουδὴν πρὸς τὸν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεμον, ἐβούλετο εἰρήνην ἐν τάχει συντίθεσθαι, καὶ οἱ διέφερον οὐδὲν εἰ Ἀθήνας τε ἐλευθέραι καὶ τὴν πᾶσαν Ἑλλάδα ἀφῆσει. Δημάδης δὲ καὶ ὅσον προδοτῶν Ἀθηνησιν ἄλλο ἦν, ἀναπέιθουσιν Ἀντίπατρον μηδὲν ἐς Ἕλληνας φρονήσαι φιλόφρονον, ἐκφοβήσαντες δὲ Ἀθηναίων τὸν δῆμον ἐς τε Ἀθήνας καὶ πόλεων τῶν ἄλλων τὰς πολλὰς ἐγένετο αἴτιοι Μακεδόνων ἐσαχθῆναι φρουράς.* Επίσης, βλ. Hammond and Walbank 1988, 114-115· Habicht 1997, 40-41· Baynham 2003, 23-25· Oliver 2003, 50-51.

πολιτική και οικονομική απομόνωση των Αθηνών από τους συμμάχους στην Πελοπόννησο.²⁵⁰

Στην Πελοπόννησο, η παρέμβαση των Μακεδόνων σηματοδοτείται από την στάθμευση στρατευμάτων ήδη από τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Η μετακίνηση της Σικυώνας και η επανίδρυσή της από τον Δημήτριο Πολιορκητή με την ονομασία Δημητριάδα φανερώνει τον νέο άνδρα, που αποπειράθηκε να επιβληθεί μέσω των στρατιωτικών κινήσεων του στην περιοχή. Μάλιστα, απήλαυσε θεϊκών τιμών ως οικιστής.²⁵¹ Κατόπιν των όσων συνέβησαν στη Σελλασία, η Μαντινεία μετονομάστηκε σε Αντιγόχεια, αντλώντας από το όνομα του Αντιγόνου Δώσωνος, ο οποίος είχε επικρατήσει στην Πελοπόννησο και έχαιρε ξεχωριστών τιμών. Η ονομασία αυτή διατηρήθηκε ως τη ρωμαϊκή εποχή, οπότε η νέα εξουσία επανέφερε το αρχικό όνομα, αποσκοπώντας στη διαγραφή της μνήμης της κυριαρχίας των Μακεδόνων.²⁵² Πάντως, οι Αντιγονίδες παρενέβησαν έντονα, φανερώνοντας το πολιτικό και στρατιωτικό ενδιαφέρον τους για την Πελοπόννησο. Ο Αντίγονος Γονατάς αποπειράθηκε να την ελέγξει πολιτικά, τοποθετώντας τυραννίδες σε πόλεις, τακτική που ακολούθησε και ο υιός του, Δημήτριος Β'.²⁵³ Ο Αντίγονος Δώσων, ακόμα, τοποθέτησε φρουρά στον Ακροκόρινθο, ώστε να διασφαλίσει τους θαλάσσιους δρόμους, ενώ επανέφερε και το πολίτευμα της Σπάρτης, κατόπιν των μεταρρυθμιστικών μεταβολών από τους βασιλείς της.²⁵⁴

²⁵⁰ Hammond and Walbank 1988, 286-288· Habicht 2003, 52-53· Waterfield 2021, 178-182.

²⁵¹ Διοδ., 20.102.2: *ὁ δὲ Δημήτριος τοὺς Σικυωνίους εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετοικίσας τὸ μὲν τῷ λιμένι συνάπτον μέρος τῆς πόλεως κατέσκαψεν, ἀνοχύρου παντελῶς ὄντος τοῦ τόπου, τῷ δὲ πολιτικῷ πλήθει συνεπιλαβόμενος τῆς οἰκοδομίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀποκαταστήσας τιμῶν ἰσοθέων ἔτυχε παρὰ τοῖς εὖ παθοῦσι. Πλουτ., Δημ., 25.2: Σικυωνίους δὲ φήσας παρὰ τὴν πόλιν οἰκεῖν τὴν πόλιν, ἐπεισεν οὐ νῦν οἰκοῦσι μετοικίσασθαι· τῷ δὲ τόπῳ καὶ τῷ ὄνομα τὴν πόλιν συμμεταβαλοῦσαν ἀντὶ Σικυῶνος Δημητριάδα προσηγόρευσεν. Επίσης, βλ. Leschhorn 1984, 262-268· Ασλαματζίδου-Κωστούρου 2010, 94· Λώλος 2012, 112· Μπαλλά 2012, 209-213· Wheatley and Dunn 2020, 212-213.*

²⁵² Πaus., 8.8.11-12: *Ἀντιγόνου δὲ ἐν Μακεδονίᾳ Φίλιππον τὸν Περσέως πατέρα ἔτι παῖδα ἐπιτροπεύοντος καὶ Ἀχαιοῖς ἐς τὰ μάλιστα ὄντος ἐπιτηδείου, ἄλλα τε ἐς τιμὴν αὐτοῦ Μαντινεῦσιν ἐποιήθη καὶ ὄνομα τῇ πόλει μετέθεντο Ἀντιγόθειαν. [...] δέκα δὲ ὕστερον γενεαῖς ἐβασίλευσέ τε Ἀδριανὸς καὶ ἀφελὼν Μαντινεῦσι τὸ ὄνομα τὸ ἐκ Μακεδονίας ἐπακτὸν ἀπέδωκεν αὐτοῖς Μαντινεῖαν καλεῖσθαι σφισι τὴν πόλιν. Επίσης, βλ. IG V,2 299: [βασιλέα Ἀντίγονον βασιλέως Δημητρίου] ἡ πόλις Ἀντιγονέων τὸν σ]ωτήρα καὶ εὐεργέτην.*

²⁵³ Walbank 1970, 293· Walbank 1981, 95-96.

²⁵⁴ Πaus., 2.9.2: *Κλεομένους δὲ παραβάντος ἦν πρὸς Ἀντίγονον συνέθετο εἰρήνην καὶ παράσπονδα ἐκ τοῦ φανεροῦ καὶ ἄλλα δρᾶσαντος καὶ Μεγαλοπολίτας ποιήσαντος ἀναστάτους, οὕτω διαβάντος ἐς Πελοπόννησον Ἀντιγόνου συμβάλλουσιν Ἀχαιοὶ Κλεομένει περὶ Σελλασίαν. νικησάντων δὲ τῶν Ἀχαιῶν Σελλασία τε ἠνδραποδίσθη καὶ αὐτὴ Λακεδαιμίων ἐάλω. Λακεδαιμονίοις μὲν οὖν ἀπέδωκεν Ἀντίγονος καὶ Ἀχαιοὶ πολιτείαν τὴν πάτριον. Πολ., 5.9.9: αὐτὸς τ' ὦν κύριος ὁ βούλοιο χρῆσθαι καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς ἐμπολιτευόμενοις, τοσοῦτον ἀπέιχε τοῦ κακῶς ποιεῖν τοὺς γεγονότας ὑποχειρίους ὡς ἐκ τῶν ἐναντίων ἀποδοῦς τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τῶν μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος γενόμενος καὶ κοινῇ καὶ κατ' ἰδίαν Λακεδαιμονίοις, οὕτως εἰς τὴν οἰκείαν ἀπηλλάγη. Πολ., 5.8.9: αὐτὸς τ' ὦν κύριος ὁ βούλοιο*

2.3 Άνθρωποι και μνήμη

Οι άνθρωποι βιώνουν τα γεγονότα ενός πολέμου και μεταβάλλεται κάθε έκφραση της ζωής τους εξαιτίας αυτού, αλλά, συγχρόνως, είναι και οι ίδιοι που διατηρούν ζωντανή τη μνήμη όσων συνέβησαν. Μία πλευρά, λοιπόν, της πολεμικής μνήμης επηρεάζει αδιαμφισβήτητα σε προσωπικό επίπεδο τον άνθρωπο, καθώς αυτός λειτουργεί κι ως φορέας της. Έτσι, οι εποικισμοί και οι μετακινήσεις των πληθυσμών, οι ομηρίες, οι γάμοι υπήρξαν από τις πιο έκδηλες μαρτυρίες μίας σύγκρουσης διαχρονικά στην ανθρώπινη ιστορία.

Η γένεση του Μακεδονικού Βασιλείου συνοδεύεται από μία περίοδο εκτοπισμών και αλλαγών στον πολιτικό χάρτη της βόρειας Ελλάδας. Οι Αργεάδες, καταφθάνοντας στην περιοχή, επιβλήθηκαν στα φύλα, που επιχωρίαζαν σε αυτή τη μεριά της Βαλκανικής, επιφέροντας σημαντικές ανακατατάξεις. Πριν την περίοδο της διακυβέρνησης του Αλεξάνδρου Α΄, όταν οι πρώτοι βασιλείς αναζητούσαν τον δικό τους χώρο δράσης και εξουσίας, εξεδίωξαν τους Πιερείς, οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν στη Θράκη, στην περιοχή, που μετονομάστηκε Πιερίδα. Ομοίως, οι Βοττιαίοι εκτοπίστηκαν στη Χαλκιδική, σχηματίζοντας τη Βοττική, ενώ, ακόμη, εκδιώχθηκαν σειρά τοπικών φύλων, όπως οι Άλμωπες, των οποίων, όμως, η πρώτη εγκατάσταση παρέμεινε στη συλλογική μνήμη μέσω της διατήρησης του τοπωνυμίου τους από τους νέους εξουσιαστές της Αλμωπίας (εικόνα 9).²⁵⁵ Οι κάτοικοι της Βοττικής, μάλιστα, εκδιώχθηκαν εκ νέου, όταν ο Αλέξανδρος Γ΄ ίδρυσε τη μακεδονική πόλη Καλίνδοια και παραχώρησε κτήματα στους εταίρους.²⁵⁶ Στην πραγματικότητα, οι μετακινήσεις αυτές των πληθυσμών μαρτυρούν τη μετάβαση στη νέα *άρχή*, η οποία συντάραξε εκ

χρησθαι και τῆ πόλει και τοῖς ἐμπολιτευομένοις, τοσοῦτον ἀπεῖχε τοῦ κακῶς ποιεῖν τοὺς γεγονότας ὑποχειρίους ὡς ἐκ τῶν ἐναντίων ἀποδοῦς τὸ πάτριον πολίτευμα και τὴν ἐλευθερίαν, και τῶν μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος γενόμενος και κοινῆ και κατ' ἰδίαν Λακεδαιμονίοις, οὕτως εἰς τὴν οἰκείαν ἀπηλλάγη. Περαιτέρω, βλ. Walbank 1970, 294-295· Hammond and Walbank 1988, 350.

²⁵⁵ Θουκ., 2.99.3-6: *τὴν δὲ παρὰ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ και οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἀργους, πρώτοι ἐκτίσαντο και ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες μάχη ἐκ μὲν Πιερίας Πίερας, οἱ ὕστερον ὑπὸ τὸ Πάγγαιον πέραν Στρυμόνος ᾤκησαν Φάγρητα και ἄλλα χωρία (και ἔτι και νῦν Πιερικὸς κόλπος καλεῖται ἢ ὑπὸ τῷ Παγγαίῳ πρὸς θάλασσαν γῆ), ἐκ δὲ τῆς Βοττίας καλουμένης Βοττιαίους, οἱ νῦν ὄμοροι Χαλκιδῶν οἰκοῦσιν· τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενὴν τινα καθήκουσαν ἀνωθεν μέχρι Πέλλης και θαλάσσης ἐκτίσαντο, και πέραν Ἀξιῶς μέχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν καλουμένην Ἡδῶνας ἐξελάσαντες νέμονται. ἀνέστησαν δὲ και ἐκ τῆς Ἑορδίας καλουμένης Ἑορδούς, ὧν οἱ μὲν πολλοὶ ἐφθάρησαν, βραχὺ δὲ τι αὐτῶν περὶ Φύσκαν κατόκηται, και ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμωπας, ἐκράτησαν δὲ και τῶν ἄλλων ἐθνῶν οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ και νῦν ἔτι ἔχουσι, τὸν τε Ἀνθεμοῦντα και Γρηστωνίαν και Βισαλίαν και Μακεδόνα αὐτῶν πολλήν. τὸ δὲ ζύμπαν Μακεδονία καλεῖται, και Περδίκκας Ἀλεξάνδρου βασιλεὺς αὐτῶν ἦν ὅτε Σιτάκης ἐπήει.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 59· Hammond 1991, 13-14.

²⁵⁶ Βοκοποπούλου 1986, 97· Hammond 1991, 108-109· Daubner 2021, 490.

θεμελιών τις παραδοσιακές κοινωνικές και πληθυσμιακές δομές, που προϋπήρχαν, στη μακεδονική επικράτεια, αναδιαμορφώνοντάς τες και ορίζοντας ένα νέο πλαίσιο δράσης. Η παράδοση των ανθρώπων αυτών δεν χάθηκε, αλλά διατηρήθηκε μέσω της μεταφοράς των τοπωνυμίων τους στα νέα εδάφη, που εγκαταστάθηκαν.

Ο δυναστικός οίκος των Αργεαδών αντλούσε την καταγωγή του από την Πελοπόννησο. Ο Αλέξανδρος Α΄ φρόντιζε να προβάλλει την ταυτότητά του με κάθε τρόπο εντός και εκτός της επικράτειάς του. Πιθανώς, για αυτόν τον λόγο, περί το 468 π.Χ., όταν οι Μυκήνες καταστράφηκαν από τους Αργείους, οι Μακεδόνες υποδέχθηκαν τους εκδιωγμένους πολίτες στην επικράτειά τους.²⁵⁷ Μετά τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ., το βασίλειο υπό τον Περδίκκα Β΄ υποδέχεται εκ νέου νότιους Έλληνες πρόσφυγες, όταν οι Αθηναίοι, αφού εισέβαλαν στην Εύβοια, εξεδίωξαν τους Ιστιαίους. Οι κάτοικοι της Ιστιαίας παρέμειναν πιστοί στον Αργεάδη ως δείγμα ευγνωμοσύνης για την προστασία, που τους είχε προσφέρει.²⁵⁸

Εποικιστική πολιτική εφάρμοσε και ο Φίλιππος Β΄, προκειμένου να ενισχύσει το μακεδονικό στοιχείο, κατά κύριο λόγο, στα σύνορα του βασιλείου. Ήδη από το 358 π.Χ., έχοντας καταικήσει τους Ιλλυριούς και τους Παίονες και επιτυγχάνοντας να συνενώσει υπό την εξουσία του τις περιοχές της Άνω και της Κάτω Μακεδονίας, ο μονάρχης μεταφέρει ιλλυρικούς πληθυσμούς στο εσωτερικό και αποστέλλει Μακεδόνες στα σύνορα. Οι μετακινήσεις αυτές αποσκοπούσαν στην στρατιωτική εκπαίδευση των ανδρών, την υιοθέτηση του μακεδονικού τρόπου ζωής στις συνοριακές περιοχές, αλλά και στην οικονομική ενίσχυση του βασιλείου μέσω της περαιτέρω ανάπτυξης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.²⁵⁹ Και στην περιοχή της Χαλκιδικής, περί το 345 π.Χ., πρέπει να κατέφθασαν Μακεδόνες. Η διαδικασία αυτή, ίσως, είναι το απότοκο της συνεχούς μείωσης του τοπικού πληθυσμού λόγω των ισοπεδώσεων των πόλεων και της πώλησης των Ολυνθίων ως δούλων.²⁶⁰ Σαφώς, η ενίσχυση της

---

²⁵⁷ Πaus., 7.25.6: *τῶ ἐν Τίρυνθι ὑπὸ τῶν Κυκλώπων καλουμένων, κατὰ ἀνάγκην δὲ ἐκλείπουσι Μυκηναῖοι τὴν πόλιν ἐπιλειπόντων σφᾶς τῶν σιτίων, καὶ ἄλλοι μὲν τινες ἐς Κλεωνὰς ἀποχωροῦσιν ἐξ αὐτῶν, τοῦ δήμου δὲ πλέον μὲν ἤμισυ ἐς Μακεδονίαν καταφεύγουσι παρὰ Ἀλέξανδρον, ᾧ Μαρδόνιος ὁ Γωβρύου τὴν ἀγγελίαν ἐπίστευσεν ἐς Ἀθηναίους ἀπαγγεῖλαι.* Περαιτέρω, βλ. Marinatos 1970, 47· Hammond and Griffith 1979, 103· Piérart 2004, 612.

²⁵⁸ Θουκ., 1.114.3: *καὶ Ἀθηναῖοι πάλιν ἐς Εὐβοίαν διαβάντες Περικλέους στρατηγούντος κατεστρέψαντο πᾶσαν, καὶ τὴν μὲν ἄλλην ὁμολογία κατεστήσαντο, Ἑστιαῖας δὲ ἐξοικίσαντες αὐτοὶ τὴν γῆν ἔσχον.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 121-122· Hammond 1991, 51· Hornblower 2006, 228.

²⁵⁹ Ellis 1969, 14-16· Hammond 1991, 63-64· Worthington 2003, 77.

²⁶⁰ Διοδ., 16.53.3: *διαρπάσας δ' αὐτὴν καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐξανδραποδισάμενος ἐλαφυροπώλησε. τοῦτο δὲ πράξας χρημάτων τε πολλῶν εἰς τὸν πόλεμον εὐπόρησε καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τὰς ἐναντιουμένας κατεπλήξατο.* Επίσης, βλ. Hammond 1991, 67-68· Worthington 2003, 81.

χερσονήσου με Μακεδόνες κατοίκους θα βοηθούσε στην ηπιότερη μετάβαση στο νέο μοντέλο διακυβέρνησης. Εξετάζοντας, αντιστοίχως, τα ονοματολογικά δεδομένα της Αμφιπόλεως, έχει υποστηριχθεί πως και σε αυτή την πόλη κατέφθασαν άνθρωποι από τον πυρήνα του βασιλείου και εγκαταστάθηκαν μόνιμα, για να εντάξουν τους ντόπιους στη μακεδονική ιδιοσυγκρασία και να ενισχυθεί δημογραφικά ο τόπος.²⁶¹

Τα γεγονότα του Λαμιακού Πολέμου είχαν προκαλέσει έντονες αναταράξεις μεταξύ της Μακεδονίας και του λοιπού ελλαδικού χώρου. Μετά της μάχη της Κραννώνας (322 π.Χ.) και τη συντριβή του ελληνικού συνασπισμού από τον Αντίπατρο, ο τελευταίος έλαβε δραστικά μέτρα. Μερίμνησε για τη βίαιη εκδίωξη των μελών των αντιμακεδονικών παρατάξεων από όλες τις ελληνικές πόλεις, ώστε να μην υπάρχει καμία μορφή αντίστασης στη μακεδονική μοναρχία. Οι εξόριστοι μπορούσαν να βρουν άσυλο μονάχα στην Αιτωλία, η οποία επρόκειτο να έλθει σε ανοιχτή σύγκρουση με το βασίλειο του Βορρά ως και τη ρωμαϊκή κατάκτηση.²⁶² Πάντως, η εκδίωξη των πολιτικών αντιπάλων των Μακεδόνων υπήρξε μία τιμωρία και ταυτόχρονα μια ασφαλιστική δικλείδα, ώστε να αποτραπεί η πρόκληση εντάσεων, τη στιγμή, μάλιστα, που υπήρχε ένα σημαντικό κενό διαδοχής, μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Γ'.

Ανάμεσα στους πληθυσμούς που μετακινούνταν ή εκτοπίζονταν ασφαλώς υπήρχαν και στρατιώτες. Μετά τη μάχη της Γάζας (312 π.Χ.), ο νικητής Πτολεμαίος έθαψε τους νεκρούς, έλαβε τους άνδρες του ηττημένου Δημητρίου Πολιορκητού και τους τοποθέτησε στις κατά τόπους νομαρχίες της Αιγύπτου.²⁶³ Δεν είναι σαφές, αν αυτοί ασχολήθηκαν εκεί με τη γη ή εντάχθηκαν και στα πτολεμαϊκά στρατεύματα, καθώς η περίοδος χαρακτηρίζεται από έντονη πολεμική δραστηριότητα.

---

²⁶¹ Mari 2018, 184.

²⁶² Πολ., 9.29.2-4: *οὐδείς γάρ ἐστι τῶν ὄντων οὕτως ἀπράγμων ὃς οὐχὶ πέπυσται πῶς Ἀντίπατρος μὲν ἐν τῇ περὶ Λαμίαν μάχῃ νικήσας τοὺς Ἕλληνας κάκιστα μὲν ἐχρήσατο τοῖς τάλαιπύροις Ἀθηναίοις, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις, εἰς τοῦτο δ' ὕβρεως ἤλθε καὶ παρανομίας ὡς φουγαδοθήρας καταστήσας ἐξέπεμψε πρὸς τὰς πόλεις ἐπὶ τοὺς ἀντειρηκότας ἢ καθόλου λελυπηκότας τι τὴν Μακεδόνων οἰκίαν. ὧν οἱ μὲν ἐκ τῶν ἱερῶν ἀγόμενοι μετὰ βίας, οἱ δ' ἀπὸ τῶν βωμῶν ἀποσπώμενοι, μετὰ τιμωρίας ἀπέθνησκον, οἱ δὲ διαφυγόντες ἐκ πάσης ἐξενηλατοῦντο τῆς Ἑλλάδος: φύξιμον γὰρ οὐδὲν ἦν πλὴν ἐνὸς αὐτοῖς τοῦ τῶν Αἰτωλῶν ἔθνους.* Επίσης, βλ. Walbank 1967, 167-168.

²⁶³ Διοδ., 19.85.4: *ὁ δὲ Πτολεμαῖος τοὺς μὲν ἀλόντας στρατιώτας ἀποστείλας εἰς Αἴγυπτον προσέταζεν ἐπὶ διελεῖν, αὐτὸς δὲ θάψας τῶν ἰδίων τοὺς ἐν τῇ μάχῃ τελευτήσαντας ἅπαντας μεγαλοπρεπῶς μετὰ τῆς δυνάμεως ἐπήει τῶν κατὰ Φοινίκην πόλεων τὰς μὲν πολιορκῶν, τὰς δὲ πειθοῖ προσαγόμενος.* Σχετικά με τη λέξη *νομαρχίας*, σύμφωνα με εκδ. Loeb, *τὰς νομαρχίας*, ενώ, σύμφωνα με εκδ. Les Belles Lettres, *τὰς ναυαρχίας*.

Οι Μακεδονικοί Πόλεμοι δεν ήταν μονάχα ένοπλοι αγώνες, αλλά και ένα διπλωματικό παιχνίδι των δύο ισχυρότερων δυνάμεων της εποχής. Οι Μακεδόνες και οι Ρωμαίοι επεδίωκαν με κάθε τρόπο να διευρύνουν τη σφαίρα επιρροής τους, ώστε να εξουδετερώσουν τους αντιπάλους τους. Η ενέργεια της μίας είχε άμεση απάντηση από την άλλη. Στις αρχές του Α΄ Μακεδονικού Πολέμου, αφού οι Ρωμαίοι κατέστρεψαν τη Δύμη και εξεδίωξαν τον πληθυσμό της, ο βασιλεύς αποκατέστησε τους κατοίκους και μερίμνησε για την επανίδρυση της πόλης τους.²⁶⁴ Σαφώς, επρόκειτο για έναν άτυπο ανταγωνισμό επίδειξης δύναμης. Στο ίδιο μήκος κύματος, ενόσω εκτυλίσσονταν τα γεγονότα του Β΄ Μακεδονικού Πολέμου, ο Μακεδόνας μονάρχης μετακίνησε κατοίκους της Θεσσαλίας εντός της μακεδονικής επικράτειας, για να τους προστατεύσει από τη συνεχή παρουσία και δράση των Ρωμαίων και των συμμάχων τους στην περιοχή.²⁶⁵ Οι εποικισμοί, πάντως, συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό, καθώς οι απειλές από τα βόρεια σύνορα ολοένα και αύξαναν, ενώ, συγχρόνως, ελλόχευε και ο ρωμαϊκός κίνδυνος. Έτσι, ο Φίλιππος Ε΄, περί το 183 π.Χ., όσο βρισκόταν σε αναστάτωση, μετέφερε Μακεδόνες στην Παιονία και Θράκες στα σύνορα. Η μετακίνηση των Θρακών σχετίζεται με τη συνδρομή τους στα στρατεύματα ως μισθοφόροι. Επρόκειτο για εξαιρετικά ικανούς άνδρες, οι οποίοι θα μπορούσαν να διαφυλάξουν τα όρια του βασιλείου από τους Δαρδάνους.²⁶⁶

Οι ομηρίες και γάμοι υπήρξαν βασικοί μοχλοί της πολιτικής πίεσης, που ασκούσαν οι βασιλείς σε όσους είχαν υποτάξει, κατά την αρχαιότητα. Η ομηρία αποσκοπούσε στη δημιουργία και τη διατήρηση της ειρήνης και αποδείκνυε τις σχέσεις εξουσίας, οι οποίες αναπτύσσονταν ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενες μερίδες. Από την άλλη, οι πολιτικοί γάμοι πλείστες φορές λειτουργούσαν ως μία μέθοδος σύναψης συμμαχιών, καθώς δημιουργούνταν οριζόντιοι δεσμοί μεταξύ των κατά τόπους αριστοκρατικών οικογενειών. Σε αρκετές περιπτώσεις, ένας τέτοιος γάμος σηματοδοτεί και τη λήξη των εχθροπραξιών.²⁶⁷

---

²⁶⁴ Hammond and Walbank 1988, 408.

²⁶⁵ Hammond and Walbank 1988, 426-427.

²⁶⁶ Πολ., 23.10.4: *πρώτον μὲν γὰρ αὐτῶ ταύτην παρεστήσαντο τὴν ἔννοιαν ὅτι δεῖ μέλλοντα πολεμεῖν πρὸς Ῥωμαίους ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων καὶ παραθαλαττίων πόλεων τοὺς μὲν πολιτικοὺς ἄνδρας μετὰ τέκνων καὶ γυναικῶν ἀναστάτους ποιήσαντα μεταγαγεῖν εἰς τὴν νῦν μὲν Ἡμαθίαν, τὸ δὲ παλαιὸν Παιονίαν προσαγορευομένην, πληρῶσαι δὲ καὶ Θρακῶν καὶ βαρβάρων τὰς πόλεις, ὡς βεβαιότερας αὐτῶ τῆς ἐκ τούτων πίστεως ὑπαρξούσης κατὰ τὰς περιστάσεις.* Επίσης, βλ. Walbank 1940, 243-244.

²⁶⁷ Carney 2017, 143-144.

Η κόρη του Αμύντα Α΄ και αδελφή του Αλεξάνδρου Α΄, Γυγαΐη, είναι η πρώτη περίπτωση ενός τέτοιου πολιτικού γάμου στη Μακεδονία.²⁶⁸ Στην πραγματικότητα, η σύνδεσή της με τον Πέρση Βουβάρη, ο οποίος ήταν υιός του σατράπη της Θράκης, ακροβατεί πιθανότατα μεταξύ μίας πολιτικής κίνησης και μίας ομηρίας. Ο Ηρόδοτος παραθέτει πρώτα το περιστατικό της δολοφονίας των Περσών από τον Αλέξανδρο Α΄ στην αυλή του και το συνδυάζει με το γαμήλιο γεγονός.²⁶⁹ Το βασίλειο φαίνεται πως, από τα τέλη του 6^{ου} αιώνας π.Χ., ήταν υποτελές στην Περσική Αυτοκρατορία και απολάμβανε υψηλής αυτονομίας. Το συμπόσιο Μακεδόνων και Περσών έχει θεωρηθεί ως μία πλαστή αφήγηση του ιστορικού, με σκοπό την απόκρυψη των πραγματικών σχέσεων των δύο πολιτικών οντοτήτων.²⁷⁰ Δεν είναι καθόλου σίγουρο πως, πράγματι, ο Αλέξανδρος Α΄ επιθυμούσε να προβεί σε αυτό τον γάμο, ωστόσο, η Μακεδονία διευρύνθηκε, καθώς σε αντάλλαγμα παραχωρήθηκε η Μυγδονία, ενώ ευνοήθηκε και από τις καλές σχέσεις, που διατηρήθηκαν με τους Πέρσες.²⁷¹ Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι πως ο υιός τους έλαβε το όνομα Αμύντας, ενώ, σχετικά με το όνομα της Γυγαΐης, έχει υποστηριχθεί πως, μάλλον, είναι λυδικό και θα μπορούσε να είναι κόρη πριγκίπισσας της Λυδίας, τοποθετώντας τις επιγαμίες Ελλήνων και Περσών, ίσως, ακόμα πρωιμότερα.²⁷²

Αργότερα, όταν ο Σιτάλκης, ο βασιλεύς των Οδρυσών, εισέβαλε στη μακεδονική επικράτεια, ο Περδίκκας Β΄ βρέθηκε σε σύγχυση. Το σαρωτικό πέρασμα των θρακικών στρατευμάτων έθετε σε σοβαρό κίνδυνο τη σταθερότητα του βασιλείου. Έτσι, κατόπιν συνεννόησης με τον Σεύθη, νύμφευσε την αδελφή του, την Στρατονίκη, με τον Οδρύση ηγεμόνα, για να διαφυλάξει τη Μακεδονία και να επέλθει η ειρήνη.²⁷³

---

²⁶⁸ Ηροδ., 5.21.2: *μετὰ δὲ χρόνῳ οὐ πολλῶ ὕστερον ζήτησις τῶν ἀνδρῶν τούτων μεγάλη ἐκ τῶν Περσέων ἐγένετο, καὶ σφας Ἀλέξανδρος κατέλαβε σοφίη, χρήματά τε δούς πολλὰ καὶ τὴν ἑωυτοῦ ἀδελφεὴν τῇ οὐνομα ἦν Γυγαΐη· δούς δὲ ταῦτα κατέλαβε ὁ Ἀλέξανδρος Βουβάρη ἀνδρὶ Πέρσῃ, τῶν διζήμενων τοὺς ἀπολομένους τῷ στρατηγῷ. ὁ μὲν νυν τῶν Περσέων τούτων θάνατος οὕτω καταλαμφθεὶς ἐσιγήθη.* Επίσης, βλ. Hammond 1991, 14.

²⁶⁹ Ηροδ., 5.18-20: *ταῦτα εἶπας Ἀλέξανδρος παρίζει Πέρσῃ ἀνδρὶ ἄνδρα Μακεδόνα ὡς γυναῖκα τῷ λόγῳ· οἱ δέ, ἐπεὶτε σφέων οἱ Πέρσαι ψαύειν ἐπειρῶντο, διεργάζοντο αὐτούς.*

²⁷⁰ Mari 2011, 85-86· Harrison 2019, 508.

²⁷¹ Hammond and Griffith 1979, 58-59· Olbrycht 2010, 343-345.

²⁷² Για τον Αμύντα, Ηροδ., 8.136.1: *Μαρδόنيος δὲ ἐπιλεξάμενος ὃ τι δὴ λέγοντα ἦν τὰ χρηστήρια, μετὰ ταῦτα ἔπεμψε ἄγγελον ἐς Ἀθήνας Ἀλέξανδρον τὸν Ἀμύντεω ἄνδρα Μακεδόνα, ἅμα μὲν ὅτι οἱ προσκηδέες οἱ Πέρσαι ἦσαν (Ἀλεξάνδρου γὰρ ἀδελφεὴν Γυγαΐην, Ἀμύντεω δὲ θυγατέρα, Βουβάρης ἀνὴρ Πέρσης ἔσχε, ἐκ τῆς οἱ ἐγγόνες Ἀμύντης ὁ ἐν τῇ Ἀσίῃ, ἔχων τὸ οὐνομα τὸ τοῦ μητροπάτορος, τῷ δὴ ἐκ βασιλέος τῆς Φρυγίης ἐδόθη Ἀλάβανδα πόλις μεγάλη νέμεσθαι), ἅμα δὲ ὁ Μαρδόنيος πυθόμενος ὅτι πρόξεινός τε εἶη καὶ εὐεργέτης ὁ Ἀλέξανδρος ἔπεμπε.* Περαιτέρω, βλ. Carney 2017, 145-146. Για τη Γυγαΐη, βλ. Κοτταρίδη 2018, 443-444.

²⁷³ Θουκ., 2.101.5.-6: *ὁ δὲ τὴν τε Χαλκιδικὴν καὶ Βοττικὴν καὶ Μακεδονίαν ἅμα ἐπέχων ἔφθειρε, καὶ ἐπειδὴ αὐτῷ οὐδὲν ἐπράσσετο ὧν ἔνεκα ἐσέβαλε καὶ ἡ στρατιὰ σῆτόν τε οὐκ εἶχεν αὐτῷ καὶ ὑπὸ χειμῶνος*

Ο Φίλιππος Β΄ είναι αυτός που εγκαινιάζει την πρακτική, να παντρεύονται οι βασιλείς ξένες αριστοκρατίσες. Η μεταβολή αυτή δεν είναι τυχαία, αλλά προέκυψε λόγω των αντικειμενικών συνθηκών, που είχαν διαμορφωθεί, δηλαδή της εδαφικής επέκτασης και της αύξησης της πολιτικής ισχύος της Μακεδονίας.²⁷⁴ Δίνοντας το έναυσμα των καλών σχέσεων με την Ιλλυρία, κατόπιν της υποταγής της στο αργεαδικό «στέμμα», ο βασιλεύς παντρεύτηκε την Αυδάτα. Όταν ενεπλάκη στα θεσσαλικά πράγματα, πραγματοποίησε γάμο τόσο με τη Φίλινα, η οποία καταγόταν από το γένος των Αλευάδων, όσο και με τη Νικησίπολη, που ήταν συγγενής του Ιάσονος των Φερών. Η κίνηση αυτή ήταν έξυπνη, διότι τοιουτοτρόπως συνδεόταν και με τις δύο ηγετίδες οικογένειες της Θεσσαλίας, χαιρόντας πλήρους αποδοχής ως άρχοντας των Θεσσαλών.²⁷⁵ Ο Αλέξανδρος Γ΄ συνέχισε την πρακτική αυτή. Αν και νυμφεύθηκε τη Ρωξάνη, επειδή την ερωτεύτηκε, ο γάμος τους ωφέλησε το προφίλ του Αργεάδη, υπό την έννοια της σημαντικής αυξήσεως της πολιτικής επιρροής και της δημοτικότητάς του στην Ασία, καθώς η πριγκίπισσα ήταν αγαπητή και ο πατέρας της από τους σημαντικότερους βασιλείς.²⁷⁶ Οι μεικτοί γάμοι, ανάμεσα σε Μακεδόνες και Ασιάτισσες, που έλαβαν χώρα στα Σούσα, υπογραμμίζουν τις βλέψεις του Αλεξάνδρου Γ΄ περί της αχανούς αυτοκρατορίας και την επιθυμία του, να φέρει σε σύγκλιση τους δύο κόσμους, αμφοτέρων των οποίων ηγείτο ο ίδιος.²⁷⁷ Με αυτόν τον τρόπο, οι

έταλαιπώρει, ἀναπείθεται ὑπὸ Σεύθου τοῦ Σπαραδόκου, ἀδελφιδοῦ ὄντος καὶ μέγιστον μεθ' ἑαυτὸν δυναμένου, ὥστ' ἐν τάχει ἀπελθεῖν. τὸν δὲ Σεύθην κρύφα Περδίκκας ὑποσχόμενος ἀδελφὴν ἑαυτοῦ δώσειν καὶ χρήματα ἐπ' αὐτῇ προσποιεῖται. καὶ ὁ μὲν πεισθεὶς καὶ μείνας τριάκοντα τὰς πάσας ἡμέρας, τούτων δὲ ὀκτῶ ἐν Χαλκιδεῦσιν, ἀνεχώρησε τῷ στρατῷ κατὰ τάχος ἐπ' οἴκου· Περδίκκας δὲ ὕστερον Στρατονίκην τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφὴν δίδωσι Σεύθῃ, ὥσπερ ὑπέσχετο. τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν Σιτάλκου στρατείαν οὕτως ἐγένετο. Περαιτέρω, βλ. Carney 2017, 140-141.

²⁷⁴ Carney 2017, 141-142.

²⁷⁵ Αθῆν., 8.557b-557c: ὁ δὲ Φίλιππος αἰεὶ κατὰ πόλεμον ἐγάμει. 'ἐν ἔτεσι γοῦν εἴκοσι καὶ δυσὶν οἷς ἐβασίλευεν, ὡς φησι Σάτυρος ἐν τῷ περὶ τοῦ Βίου αὐτοῦ, Αὐδάταν Ἰλλυρίδα γήμας ἔσχεν ἐξ αὐτῆς θυγατέρα Κύνναν ἐγγυμὲν δὲ καὶ Φίλαν ἀδελφὴν Δέρδα καὶ Μαχάτα. οἰκείωσασθαι δὲ θέλων καὶ τὸ Θετταλῶν ἔθνος ἐπαιδοποίησατο ἐκ δύο Θετταλίδων γυναικῶν, ὧν ἡ μὲν ἦν Φεραία Νικησίπολις, ἣτις αὐτῷ ἐγέννησε Θετταλονίκην, ἡ δὲ Λαρισαία Φίλινα, ἐξ ἧς Ἀρριδαῖον ἐτέκνωσε. Επίσης, βλ. Tronson 1984, 121-122· Hammond 1991, 62· Sprawski 2003, 57.

²⁷⁶ Πλουτ., Αλεξ., 47.8: ἐθάρρησαν γὰρ οἱ βάρβαροι τῇ κοινωνίᾳ τοῦ γάμου, καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ὑπερηγάπησαν, ὅτι σωφρονέστατος περὶ ταῦτα γεγονῶς οὐδ' ἦς μόνης ἡτήθη γυναικὸς ἄνευ νόμου θιγεῖν ὑπέμεινεν.

²⁷⁷ App., Αναβ., 7.4.8: προῖκας δὲ ζυμπάσαις ἐπέδωκεν Ἀλέξανδρος. καὶ ὅσοι δὲ ἄλλοι ἡγμένοι ἦσαν Μακεδόνες τῶν Ἀσιανῶν τινὰς γυναικῶν, ἀπογραφῆναι ἐκέλευσε καὶ τούτων τὰ ὀνόματα, καὶ ἐγένοντο ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ τούτοις δωρεαὶ Ἀλεξάνδρου ἐδόθησαν ἐπὶ τοῖς γάμοις. Διοδ., 17.110.3: τῶν δὲ Μακεδόνων ἐκ τῶν αἰχμαλωτίδων γεγεννηκότων υἱοὺς τὸν ἀριθμὸν τῶν παίδων ἀκριβῶς ἐσκέψατο, ὄντων δ' αὐτῶν σχεδὸν μυρίων ἅπασι τὰς ἀρμοζούσας πρὸς τροφήν ἐλευθέριον συντάξεις ἀπομερίσας τούτοις μὲν παιδευτὰς ἐπέστησε τοὺς διδάζοντας τὴν ἀρμόζουσαν παιδείαν, αὐτὸς δὲ ἀναλαβὼν τὴν δύναμιν προήγεν ἐκ τῶν Σούσων καὶ διαβάς τὸν Τίγριν ἐν ταῖς Κάραις καλουμέναις κόμμασι κατεστρατοπέδευσεν. Πλουτ., Αλεξ., 70.3: Τῶν δ' ἐταίρων γάμον ἐν Σούσις ἐπιτελῶν, καὶ λαμβάνων μὲν αὐτὸς γυναῖκα τὴν Δαρειοῦ θυγατέρα Στάτειραν, διανέμων δὲ τὰς ἀρίστας τοῖς ἀρίστοις, κοινὸν δὲ τῶν ἤδη προγεγαμηκότων Μακεδόνων γάμον [καλὸν] ἐστήσας, ἐν ᾧ φασιν, ἐνακισχιλίων τῶν παρακεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ὄντων, ἐκάστῳ χρυσὴν φιάλην πρὸς τὰς σπονδὰς δοθῆναι, τὰ τ' ἄλλα θαυμαστῶς ἐλαμπρύνατο.

διαφορές θα παραμερίζονταν, καθιστώντας τους υπηκόους του κοινωνούς ολόκληρης της οικουμένης. Οι μεικτοί γάμοι δημιουργούσαν ακόμα μεγαλύτερα δίκτυα επικοινωνίας της μακεδονικής αριστοκρατίας με τις οικογένειες Ασιατών βασιλέων και λειτουργούσαν και ως πρότυπο συμπεριφοράς για τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Επιστρέφοντας στον Φίλιππο Β΄, αυτός υπήρξε δύο φορές όμηρος, προτού γίνεις βασιλεύς στη Μακεδονία. Όταν τη δεκαετία του 370 π.Χ., ο Αλέξανδρος Β΄ ενεπλάκη στις πολιτικές συγκρούσεις της Θεσσαλίας, ο Πελοπίδας επενέβη στρατιωτικά, φθάνοντας ως το βασίλειο των Αργεαδών και αιτούμενος ομήρους τους γόνους των σημαντικότερων οικογενειών. Μεταξύ αυτών, ήταν και ο κατοπινός μονάρχης, παρ' ότι δεν είναι απολύτως σαφές, εάν η ομηρία του συνδέεται με τη βασιλεία του Αλεξάνδρου ή του Πτολεμαίου Αλωρίτη. Ακόμα, η ομηρία του στην Ιλλυρία ήταν το αποτέλεσμα της επιθετικής πολιτικής των βορείων γειτόνων των Μακεδόνων, οι οποίοι, κατά το α΄ μισό του 4^{ου} αιώνας π.Χ., συγκλόνισαν την εξουσία των Αργεαδών.²⁷⁸ Σαφώς, τα δύο αυτά περιστατικά υπήρξαν ιδιαίτερος ευεργετικά για την εκπαίδευση του νεαρού τότε διαδόχου, διότι διδάχθηκε την πολεμική μεθοδολογία των ισχυρότερων δυνάμεων της εποχής τους.

Η εξέγερση του Άγιδος Γ΄ εναντίον της μακεδονικής ηγεμονίας υπήρξε μία από τις λίγες απόπειρες αντίστασης στη βούληση του Αλεξάνδρου Γ΄. Η Σπάρτη είχε απομονωθεί πολιτικά, αφού αρνήθηκε να συμμετάσχει στο Συνέδριο της Κορίνθου. Η δυναμική της έφθινε και σε καμία περίπτωση η ισχύς της δεν πλησίαζε την αίγλη της κλασικής περιόδου. Όταν το κίνημα κατεπνίγη, ο Αντίπατρος αιτήθηκε πενήντα ομήρους από τους ηττημένους και μία πρεσβεία οδηγήθηκε στον Αλέξανδρο Γ΄, ώστε να απολογηθεί.²⁷⁹ Με αυτόν τον τρόπο, κατέστη κατανοητό, πως οι Μακεδόνες θα τιμωρούσαν σκληρά όσους επιβουλεύονταν την εξουσία τους και οι Σπαρτιάτες

---

²⁷⁸ Διοδ., 15.67.4: *οὗτος δὲ καταντήσας εἰς Λάρισσαν, καὶ καταλαβὼν τὴν ἀκρόπολιν φρουρουμένην ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο, ταύτην μὲν παρέλαβεν, εἰς δὲ τὴν Μακεδονίαν παρελθὼν καὶ συμμαχίαν ποιησάμενος πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν τῶν Μακεδόνων βασιλέα, ὄμηρον ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν Φίλιππον, ὃν ἐξέπεμψεν εἰς τὰς Θήβας. τὰ δὲ κατὰ τὴν Θετταλίαν διοικησάμενος ὥς ποτ' ἔδοξεν αὐτῷ συμφέρειν τοῖς Βοιωτοῖς, ἐπανήλθεν εἰς τὴν οἰκείαν.* Διοδ., 16.2.2: *Ἀμύντου καταπολεμηθέντος ὑπὸ Ἰλλυριῶν καὶ φόρους τοῖς κρατήσασιν τελεῖν ἀναγκασθέντος οἱ μὲν Ἰλλυριοὶ λαβόντες εἰς ὀμηρείαν Φίλιππον τὸν νεώτατον τῶν υἱῶν παρέθεντο τοῖς Θηβαίοις. οὗτοι δὲ τῷ Ἐπαμεινώνδου πατρὶ παρέθεντο τὸν νεανίσκον καὶ προσέταζαν ἅμα τηρεῖν ἐπιμελῶς τὴν παρακαταθήκην καὶ προστατεῖν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας.* Επίσης, βλ. Hammond and Griffith 1979, 181· Stylianos 1998, 456+-457.

²⁷⁹ Διοδ., 17.73.6: *ὁ μὲν οὖν Αντίπατρος ὄμηρους ἔλαβε τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Σπαρτιατῶν πενήτηκοντα, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἄξιοῦντες αὐτοῖς δοῦναι συγγνώμην ἐπὶ τοῖς ἡγνοημένοις.* Επίσης, βλ. McQueen 1978, 53-58· Hammond and Walbank 1988, 78.

αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν με τη νέα κατάσταση, που είχε διαμορφωθεί μετά τη σαρωτική επέλαση της «λαίλαπας» από τον Βορρά.

Η απόφαση του Κασσάνδρου, να νυμφευθεί τη Θεσσαλονίκη, υπήρξε μία πολιτική επιλογή που θα μπορούσε να είχε διαταράξει σημαντικά τις ισορροπίες, αναφορικά με τη διαδοχή στον μακεδονικό θρόνο. Η Θεσσαλονίκη, ως αδελφή του Αλεξάνδρου Γ', καταγόταν από τον δυναστικό οίκο των Αργεαδών. Ο δε Κασσάνδρος, σε μία απόπειρα να ανακηρυχθεί ο ίδιος βασιλεύς και να καθιερωθεί η δυναστεία των Αντιπατριδών, συνδέεται με μία άμεση συγγενή του μεγάλου στρατηλάτη, δημιουργώντας τα κατάλληλα ερείσματα, ώστε να προκριθεί ως νόμιμος διάδοχος.²⁸⁰ Με εμφατικό τρόπο, ο γάμος αυτός φανερώνει την επιθυμία του υποψηφίου του θρόνου, να αναρριχηθεί στην κορυφή της μακεδονικής πολιτικής, διατηρώντας ορισμένα στοιχεία του ένδοξου παρελθόντος του βασιλείου, όσα τουλάχιστον δεν έρχονταν σε σύγκρουση με το πολιτικό αφήγημα, που επεδίωξε να κατασκευάσει.

Με τη λήξη του Β' Μακεδονικού Πόλεμου και την κατάσταση που διαμορφώθηκε στον ελλαδικό χώρο, μετά τη μάχη στις Κυνός Κεφαλές (197 π.Χ.), ολοένα καθίσταντο ορατό, πως οι Ρωμαίοι επρόκειτο να επιβληθούν επί των πολιτικών σχηματισμών των Ελλήνων. Η ειρήνη, η οποία κατοχυρώθηκε κατόπιν των όσων έλαβαν χώρα στη Θεσσαλία, είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της σφαίρας επιρροής των Μακεδόνων και τη μεταφορά γόνων επιφανέστατων οικογενειών ως ομήρων στη Ρώμη. Μεταξύ αυτών εβρίσκετο και ο υιός του Φιλίππου Ε', ο Δημήτριος. Αυτός κατόρθωσε να δημιουργήσει στην ιταλική χερσόνησο ισχυρούς δεσμούς με τη ρωμαϊκή ελίτ, πετυχαίνοντας, μάλιστα, να αποτελέσει το πρόσωπο, που προτάθηκε από τη Σύγκλητο, για να ανέλθει στον μακεδονικό θρόνο.²⁸¹ Η ομηρία του Δημητρίου υπήρξε καθοριστική για τον σχηματισμό της προσωπικότητας και των πολιτικών θέσεων του νεαρού ανδρός, καλλιεργώντας του, μάλιστα, φιλορωμαϊκά αισθήματα. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια της δευτέρας εικοσαετίας του 2^{ου} αιώνας π.Χ., αφού συνέτριψε τα θρακικά φύλα, ο Φίλιππος Ε' έλαβε ομήρους και προχώρησε σε γάμο του μελλοντικού

---

²⁸⁰ Landucci 2017, 272-273.

²⁸¹ Διοδ., 28.15.1: *Ὅτι πάλιν ἡ σύγκλητος διήκουσε τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πρεσβειῶν καὶ ταῦται φιλανθρώπως προσεφώνει βουλομένη προθύμους αὐτοὺς ἔχειν πρὸς τὸν Ἀντιοχικὸν πόλεμον, ὃν ταχέως προσεδόκα. τοῖς δὲ παρὰ Φιλίππου πρέσβεσιν ἀπεκρίθη διότι φυλάττοντος αὐτοῦ τὴν πίστιν τῶν τε φόρων αὐτὸν ἀπολύσει καὶ Δημήτριον τὸν υἱόν.* Περαιτέρω, βλ. Walbank 1940, 190· Hammond and Walbank 1988, 444.

βασιλέως Περσέως με την πριγκίπισσα των Βαστάρνων, για να επισφραγιστεί η ολοκλήρωση της εκστρατείας και η συνεργασία των δύο οντοτήτων κατά της Ρώμης.²⁸²

Αν και σύντομη, η βασιλεία του Περσέως υπήρξε εξαιρετικά ταραχώδης. Ο Γ΄ Μακεδονικός Πόλεμος υπήρξε η ύστατη προσπάθεια αντίστασης των Μακεδόνων στις ρωμαϊκές λεγεώνες. Η μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.) έδωσε το τελειωτικό χτύπημα κατά της Μακεδονίας. Η φάλαγγα είχε πλέον ηττηθεί οριστικά και το βασίλειο δεν επρόκειτο ποτέ ξανά να ανακτήσει τη χαμένη αίγλη του. Ο βασιλεύς αποπειράθηκε να ξεφύγει, ωστόσο, εν τέλει, αιχμαλωτίστηκε και οδηγήθηκε στη Ρώμη μαζί με τους υιούς του. Εκεί, έλαβε μέρος στον θρίαμβο, που ετέλεσε ο Αιμίλιος Παύλος ως νικητής του πολέμου, και ο Περσεύς πέθανε στις φυλακές.²⁸³

2.4 Βασιλείς και πόλεμος: Τίτλοι και τιμές

Ο βασιλεύς των Μακεδόνων είναι υπεύθυνος για την πραγματοποίηση ενός πολέμου. Η έκβαση των εχθροπραξιών υπήρξε σημαντικός παράγοντας για την παρακαταθήκη, που άφηνε πίσω του. Δεν θα ήταν δυνατό ο μονάρχης, λοιπόν, να μην συνδέεται και ο ίδιος με τη μνήμη του πολέμου, ειδικά για να προβληθεί ως νικηφόρος στρατηλάτης, αναδεικνύοντας την αρετή και τη γενναιότητά του στο πεδίο της μάχης.

Οι σχέσεις Μακεδόνων και Περσών, επί Αμύντα Α΄ και Αλεξάνδρου Α΄, δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες, όπως παρουσιάζονται μέσα από την ηροδότηα αφήγηση. Κατά τη διάρκεια ενός συμποσίου, στο οποίο οι Πέρσες αιτούνται την πλήρη παράδοση του βασιλείου στον Μεγάλο Βασιλέα, ο Αργεάδης αναφέρεται ως *άνηρ Έλλην Μακεδόνων ύπαρχος* (Ηροδ., 5.20.4). Η χρήση του όρου *ύπαρχος* δεν μπορεί να είναι τυχαία από τον Ηρόδοτο, αλλά πρέπει να δηλώνει κάτι συγκεκριμένο. Αν και το περιεχόμενό του είναι ασαφές, έχει συσχετιστεί με κάποιον τεχνικό ή και στρατιωτικό όρο, ο οποίος δηλώνει την επικυριαρχία των Περσών επί του βασιλείου. Πιθανότατα, προέρχεται από την περσική γλώσσα και σχετίζεται με τον αντίστοιχο διοικητικό μηχανισμό.²⁸⁴ Η Μακεδονία, μάλλον, πριν την έκρηξη των Περσικών Πολέμων, είχε παραδοθεί στην Αχαιμενιδική Αυτοκρατορία, απολαμβάνοντας ένα καθεστώς

²⁸² Hammond and Walbank 1988, 468-469.

²⁸³ Πaus., 1.36.6: *οί δέ σφισι δύναμιν και στρατηγόν πέμπουσιν, οί τὰ Φιλίππου και Μακεδόνων ές τοσοῦτο καθεῖλον ώς ύστερον Περσέα τόν Φιλίππου τήν τε άρχήν άποβαλεῖν και αυτόν αίχμάλωτον ές Ιταλίαν άχθήναι. Φίλιππος δέ ήν οὔτος ό Δημητρίου· πρώτος γάρ ταύτης τής οίκίας έσχε Δημήτριος τήν Μακεδόνων άρχήν άποκτείνας Αλέξανδρον τόν Κασσάνδρου παῖδα, ώς τὰ πρότερον έχει μοι τοῦ λόγου.* Επίσης, βλ. Walbank 1981, 238-239.

²⁸⁴ Tripodi 2002, 73-79.

αυτονομίας. Ο Αμύντας Α΄ χρησιμοποίησε την περσική κυριαρχία στην περιοχή της νοτίου Βαλκανικής προς όφελός του, ώστε να περιοριστεί η παιονική ισχύς, να σταθεροποιηθούν τα σύνορα και να επεκταθεί το βασίλειό του.²⁸⁵ Πάντως, οι Μακεδόνες πρέπει να μην δημιουργούσαν ιδιαίτερα προβλήματα στους Πέρσες. Μέσω της στάσης τους, επέτυχαν να διατηρήσουν την εξουσία τους και να ωφεληθούν.

Από την άλλη, είναι εξαιρετικά πετυχημένος ο τρόπος με τον οποίο ο Φίλιππος Β΄ διαχειρίζεται τη μνήμη του Αλεξάνδρου Α΄. Ο τελευταίος δεν πρέπει να τάχθηκε ανοιχτά κατά των Περσών ως τη λήξη των εχθροπραξιών, αλλά διατήρησε τις ισορροπίες, προκειμένου να διευρύνει την επιρροή του στον βορειοελλαδικό χώρο.²⁸⁶ Ο Δημοσθένης, όμως, τον κατηγορεί ευθέως για μηδισμό, λόγω του ότι εστάλη ως πρέσβης του Μεγάλου Βασιλέως στην Αθήνα.²⁸⁷ Ο Φίλιππος Β΄ πετυχαίνει να αποκρούσει τις αντιμακεδονικές θέσεις του Αθηναίου ρήτορα, προβάλλοντας τον πρόγονό του ως ευεργέτη του ελληνισμού και χρησιμοποιεί τη μνήμη του προπαγανδιστικά εντός του πλαισίου της πανελληνίας πολιτικής, που έχει υιοθετήσει. Άλλωστε, ο Αλέξανδρος Α΄ παρενέβη, όπως μαρτυρεί ο Ηρόδοτος, πριν τη μάχη των Πλαταιών, μεταφέροντας κρυφά πληροφορίες στους Έλληνες για τους πολεμικούς σχεδιασμούς των Περσών και για αυτό, αργότερα, ονομάστηκε και *Φιλέλλην*.²⁸⁸

Στην πόλη των Αθηνών, παρ' όλα αυτά, ο Αλέξανδρος Α΄ ετιμήθη ως *πρόξενος* και *εύεργέτης*. Το ενδεχόμενο, να είχε λάβει τους τίτλους αυτούς και ο Αμύντας Α΄, δεν τεκμαίρεται από τις πηγές. Ο Αργεάδης θεωρήθηκε ευεργέτης του αθηναϊκού δήμου,

²⁸⁵ Olbrycht 2010, 343-345· Χυδούπουλος 2012, 29-33.

²⁸⁶ Tripodi 2002, 82-84.

²⁸⁷ Δημοσθ., 6.11: *εὐρίσκει γάρ, οἶμαι, καὶ ἀκούει τοὺς μὲν ὑμετέρους προγόνους, ἐξὸν αὐτοῖς τῶν λοιπῶν ἄρχειν Ἑλλήνων ὥστ' αὐτοὺς ὑπακούειν βασιλεῖ, οὐ μόνον οὐκ ἀνασχομένους τὸν λόγον τοῦτον, ἠνίκ' ἦλθεν Ἀλέξανδρος οὗ τούτων πρόγονος περὶ τούτων κήρυξ, ἀλλὰ καὶ τὴν χώραν ἐκλιπεῖν προελομένους καὶ παθεῖν ὅτιοῦν ὑπομείναντας, καὶ μετὰ ταῦτα πράζοντας ταῦθ' ἅ πάντες ἀεὶ γλίχονται λέγειν, ἀξίως δ' οὐδείς εἰπεῖν δεδύνηται, διόπερ κάγῳ παραλείψω, δικαίως (ἔστι γὰρ μείζω τάκεινων ἔργα ἢ ὡς τῷ λόγῳ τις ἂν εἴποι, τοὺς δὲ Θεβαίων καὶ Ἀργείων προγόνους τοὺς μὲν συστρατεύσαντας τῷ βαρβάρῳ, τοὺς δ' οὐκ ἐναντιωθέντας.*

²⁸⁸ Ηροδ., 9.45-46: *ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παραθήκην ὑμῖν τὰ ἔπεα τάδε τίθεμαι, ἀπόρρητα ποιούμενος πρὸς μηδένα λέγειν ὑμέας ἄλλον ἢ Πανσανίην, μὴ με καὶ διαφθείρητε: οὐ γὰρ ἂν ἔλεγον, εἰ μὴ μεγάλως ἐκηδόμην συναπάσης τῆς Ἑλλάδος. αὐτός τε γὰρ Ἑλλήν γένος εἰμὶ τῶρχαῖον καὶ ἀντ' ἐλευθέρης δεδουλωμένην οὐκ ἂν ἐθέλοιμι ὄραν τὴν Ἑλλάδα. λέγω δὲ ὧν ὅτι Μαρδόνιῳ τε καὶ τῇ στρατιῇ τὰ σφάγια οὐ δύναται καταθύμια γενέσθαι· πάλαι γὰρ ἂν ἐμάχεσθε. νῦν δὲ οἱ δέδοκται τὰ μὲν σφάγια εἰάν χαιρέιν, ἅμ' ἡμέρη δὲ διαφωσκούση συμβολὴν ποιέεσθαι: καταρρώδηκε γὰρ μὴ πλεῦνες συλληχθῆτε, ὡς ἐγὼ εἰκάζω. πρὸς ταῦτα ἐτοιμάζεσθε. ἦν δὲ ἄρα ὑπερβάλλεται τὴν συμβολὴν Μαρδόνιος καὶ μὴ ποιήηται, λιπαρέετε μένοντες· ὀλιγέων γὰρ σφι ἡμερῶν λείπεται σιτία. ἦν δὲ ὑμῖν ὁ πόλεμος ὅδε κατὰ νόον τελευτήση, μνησθῆναι τινὰ χρῆ καὶ ἐμεῦ ἐλευθερώσις περὶ, ὅς Ἑλλήνων εἶνεκα οὕτω ἔργον παράβολον ἔργασμαι ὑπὸ προθυμίας, ἐθέλων ὑμῖν δηλώσω τὴν διάνοιαν τὴν Μαρδονίου, ἵνα μὴ ἐπιπέσσωσι ὑμῖν ἐξαίφνης οἱ βάρβαροι μὴ προσδεκομένοι σὶ κω. εἰμὶ δὲ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδόν... Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 101· Squillace 2017, 245-248.*

λόγω των οικονομικών συμφωνιών παροχής ξυλείας, που συνάφθηκαν ανάμεσά τους. Από τα πλούσια δάση της Μακεδονίας παρέχονταν στους Αθηναίους οι πρώτες ύλες για τη ναυπήγηση στόλου, κατά τα Περσικά και τον Πελοποννησιακό Πόλεμο.²⁸⁹ Ως φίλος και σύμμαχος των Αθηναίων τιμήθηκε και ο Περδίκκας Β΄ πιθανότατα για την πώληση κουπιών, ενόσω εκτυλίσσονταν τα γεγονότα της σύγκρουσης Αθηναίων και Λακεδαιμονίων.²⁹⁰ Η τακτική, όμως, του Μακεδόνα μονάρχη, να αλλάζει συνεχώς στρατόπεδα, οδήγησε και στην ανακήρυξή του σε εχθρό του δήμου.²⁹¹

Ο Αρχέλαος, μάλλον περί το 407/6 π.Χ., έλαβε τιμές στην Αθήνα για την ανανέωση των συμφωνιών πώλησης ξυλείας, καθώς ελάμβανε χώρα και η τρίτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου.²⁹² Για διαφορετικούς λόγους, ο βασιλεύς έγινε πολίτης της Λάρισας. Ο Αρίστιππος, μέλος της γενιάς των Αλευάδων, τον κάλεσε στη Θεσσαλία, για να παρέμβει και να επιλύσει τις εσωτερικές έριδες, που ανέκαθεν ταλάνιζαν τους γείτονες του βασιλείου. Έτσι, ο Μακεδόνας έχαιρε τιμών για την πολιτική διάσωση της περιοχής.²⁹³

Ο Φίλιππος Β΄ συγκεντρώνει όλα τα αξιώματα και τις τιμές στο πρόσωπό του, καθώς σταδιακά αναδεικνύεται η Μακεδονία σε υπέρτατη πολιτική και στρατιωτική δύναμη του ελλαδικού χώρου. Ηγείται ως επικεφαλής των Θεσσαλών, αφού πρώτα έχει δημιουργήσει ένα σταθερό δίκτυο σχέσεων με την τοπική αριστοκρατία.²⁹⁴ Στην Κόρινθο, ανακηρύσσεται ηγεμόνας όλων των Ελλήνων και οι συνέδροι δεσμεύονται να σεβαστούν και να μην αποπειραθούν να ανατρέψουν την εξουσία του.²⁹⁵ Ασφαλώς,

²⁸⁹ Ηροδ., 8.1361: ἄμα δὲ ὁ Μαρδόκιος πυθόμενος ὅτι πρόξενός τε εἶη καὶ εὐεργέτης ὁ Ἀλέξανδρος ἔπεμπε. Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 69· Borza 1987, 41-42· Hatzopoulos 2011, 58· Xydopoulos 2012, 32.

²⁹⁰ Θουκ., 1.57.2: οἱ τε γὰρ Κορίνθιοι φανερώς ἤδη διάφοροι ἦσαν, Περδίκκας τε ὁ Ἀλεξάνδρου Μακεδόνα βασιλεὺς ἐπεπολέμητο ζῆμμαχος πρότερον καὶ φίλος ὢν. Θουκ., 4.82.1: τότε δ' οὖν ἀφικομένου αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπὶ Θράκης οἱ Ἀθηναῖοι πυθόμενοι τὸν τε Περδίκκαν πολέμιον ποιοῦνται, νομίσαντες αἴτιον εἶναι τῆς παρόδου, καὶ τῶν ταύτη ζυμμάχων φυλακὴν πλέονα κατεστήσαντο. Επίσης, βλ. IG³ 89, κυρίως στ. 23-35· Hammond and Griffith 1979, 134· Borza 1987, 39.

²⁹¹ Θουκ., 4.82.1: τότε δ' οὖν ἀφικομένου αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπὶ Θράκης οἱ Ἀθηναῖοι πυθόμενοι τὸν τε Περδίκκαν πολέμιον ποιοῦνται, νομίσαντες αἴτιον εἶναι τῆς παρόδου, καὶ τῶν ταύτη ζυμμάχων φυλακὴν πλέονα κατεστήσαντο.

²⁹² IG³ 117: [...] ἔπα-
[ινέσαι Ἀρχέλαι ἠος ὄν]τι ἀνδρὶ ἀγαθοῖ
[καὶ προθύμοι ποιεῖν ἠό τ]ι δύναται ἀγαθ-
[όν, καὶ ἀνθ' ὄν εὐεργέτεκ]εν τέν τε πόλιν
[καὶ τὸν δεῖμον τὸν Ἀθηναίων]

Περαιτέρω, βλ. Hammond and Griffith 1979, 138· Borza 1987, 39· Hammond 1991, 28· Hatzopoulos 2011, 59.

²⁹³ Westlake 1935, 57· Hammond and Griffith 1979, 140-141.

²⁹⁴ Hammond and Griffith 1979, 220· Badian 1999, 15· Sprawski 2003, 59-60.

²⁹⁵ IG II² 236, στ., 11-14: οὐδὲ τ]ῆν βασιλείαν [τ]ῆν Φ-
[ιλίππου καὶ τῶν ἐκγόν]ων καταλύσω ὁδὲ τὰ-

τους τίτλους αυτούς διατήρησε και ο Αλέξανδρος Γ'.²⁹⁶ Το Συνέδριο της Κορίνθου συνέχισε να τιμά τον ηγεμόνα, καθ' όλη τη διάρκεια της εκστρατείας του. Χαρακτηριστικά, μετά τις πρώτες επιτυχίες στο ασιατικό έδαφος, το συλλογικό όργανο απεφάνθη την αποστολή πρεσβείας στην Κιλικία, ώστε να στεφανώσουν τον Αλέξανδρο Γ'.²⁹⁷ Ομοίως, τιμήθηκε και από τους κατοίκους της Αράδου και της Φασήλιδος, όταν εισήλθε στις πόλεις αυτές, ενώ πρεσβείες κατέφθασαν εκ νέου από τις ελληνικές πόλεις στη Βαβυλώνα, οι οποίες επιφορτίστηκαν και με την ευθύνη της επιστροφής των λαφύρων, που είχαν υφαρπάξει οι Πέρσες, όταν είχαν εισβάλει στον ελλαδικό χώρο.²⁹⁸

Στην ελληνιστική εποχή, οι τιμές συνεχίζονται να αποδίδονται με αμείωτο ρυθμό σε βασιλείς και στρατηγούς.

Με τη λήξη του Λαμιακού Πολέμου, ο Αντίπατρος αποφασίζει να τιμήσει τον Κρατερό για τη συμβολή του στην επιτυχή διεξαγωγή των εχθροπραξιών. Ταυτοχρόνως, οι λοιπές πόλεις στεφάνωσαν και τίμησαν τον Αντίπατρο για τον τρόπο με τον οποίο τους συμπεριφέρθηκε.²⁹⁹ Αξίζει να σημειωθεί, παράλληλα, πως, μετά τη Χαιρώνεια, ο Αντίπατρος είχε τιμηθεί από τους Αθηναίους ως πρόξενος και πολίτης.³⁰⁰ Είναι φανερό, πως οι Μακεδόνες είχαν επιβληθεί πλήρως και δεν υπήρχε κανένα περιθώριο αντίστασης στη βούλησή τους. Το παιχνίδι της πολιτικής προπαγάνδας

[ς πολιτείας τὰς οὔσας] παρ' ἐκάστοις ὅτε τ-
[οὺς ὄρκους τοὺς περὶ τ]ῆς εἰρήνης ὤμνον.

Επίσης, βλ. Hammond 1991, 87-88· Adams 1999, 20-22.

²⁹⁶ Πλουτ., *Αλεξ.*, 14.1: εἰς δὲ τὸν Ἰσθμὸν τῶν Ἑλλήνων συλλεγόντων καὶ ψηφισαμένων ἐπὶ Πέρσας μετ' Ἀλεξάνδρου στρατεῦν ἡγεμὼν ἀνηγορεύθη. Περαιτέρω, βλ. Hammond and Walbank 1988, 15.

²⁹⁷ App., *Αναβ.*, 2.13.8: Στράτων δὲ Ἀλεξάνδρῳ ἐντυχὼν στεφανοῖ χρυσῶ στεφάνῳ αὐτὸν καὶ τὴν τε Ἄραδον αὐτῷ τὴν νῆσον καὶ τὴν Μάραθρον τὴν καταντικρὺ τῆ Ἀράδου ἐν τῇ ἠπείρῳ ὠκισμένην, πόλιν μεγάλην καὶ εὐδαίμονα, καὶ Σιγῶνα καὶ Μαριάμμην πόλιν καὶ τάλλα ὅσα τῆς σφῶν ἐπικρατείας ἐνδίδωσιν. Διοδ., 17.48.6: οἱ δὲ συνέδριοι τῶν Ἑλλήνων ἐψηφίσαντο πέμψαι πρέσβεις πεντεκαίδεκα στέφανον φέροντας χρυσοῦν παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἀριστεῖον Ἀλεξάνδρῳ καὶ συνηθησομένους τῇ κατὰ Κιλικίαν νίκη. Περαιτέρω, βλ. Amitay 2008, 92.

²⁹⁸ App., *Αναβ.*, 1.24.5: καὶ ἐνταῦθα Φασηλιτῶν πρέσβεις ἦκον περὶ φιλίας τε καὶ χρυσῶ στεφάνῳ στεφανῶσαι Ἀλέξανδρον. App., *Αναβ.*, 7.19.1-2: παρελθόντι δ' αὐτῷ ἐς Βαβυλώνα πρεσβεῖαι παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐνέτυχον, ὑπὲρ ὅτων μὲν ἕκαστοι πρεσβευόμενοι οὐκ ἀναγράφονται, δοκεῖν δ' ἔμοιγε αἱ πολλαὶ στεφανούντων τε αὐτὸν ἦσαν καὶ ἐπαινούντων ἐπὶ ταῖς νίκαις ταῖς τε ἄλλαις καὶ μάλιστα ταῖς Ἰνδικαῖς, καὶ ὅτι σῶος ἐξ Ἰνδῶν ἐπανήκει χαίρειν φασκόντων. καὶ τοῦτους δεξιωσάμενός τε καὶ τὰ εἰκότα τιμήσας ἀποπέμψαι ὀπίσω λέγεται. ὅσους δὲ ἀνδριάντας ἢ ὅσα ἀγάλματα ἢ εἰ δὴ τι ἄλλο ἀνάθημα ἐκ τῆς Ἑλλάδος Ξέρξης ἀνεκόμισεν ἐς Βαβυλώνα ἢ ἐς Πασαργάδας ἢ ἐς Σοῦσα ἢ ὅπη ἄλλη τῆς Ἀσίας, ταῦτα δοῦναι ἄγειν τοῖς πρέσβεσι: καὶ τὰς Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος εἰκόνας τὰς χαλκᾶς οὕτω λέγεται ἀπενεχθῆναι ὀπίσω ἐς Αθήνας καὶ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Κελκῆας τὸ ἔδος.

²⁹⁹ Διοδ., 18.8.7-8: ὁ δ' Ἀντίπατρος ἐπανελθὼν εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸν μὲν Κρατερὸν ταῖς ἀρμοζούσαις τιμαῖς τε καὶ δωρεαῖς ἐκόσμησε καὶ τῶν θυγατέρων μίαν συνοικίσας αὐτῷ τὴν πρεσβυτάτην Φίλαν τὴν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπάνοδον συγκατεσκεύασεν. ὁμοίως δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις Ἑλληνίσιν πόλεσιν ἐπεικῶς προσενεχθεῖς καὶ τὰ πολιτεύματα συναγαγὼν καὶ καλῶς καταστήσας ἐπαιῶν καὶ στεφάνων ἔτυχεν.

³⁰⁰ Harris 2018, 171.

συνέδραμε καθοριστικά στην εκτέλεση, την ολοκλήρωση και τη διατήρηση του κατακτητικού προγράμματός τους.

Ο Αντίγονος Μονόφθαλμος και ο Δημήτριος Πολιορκητής απήλαυσαν τις μέγιστες τιμές στην πόλη των Αθηνών. Όταν, το 307 π.Χ., ο τελευταίος εισήλθε στην πόλη, διακήρυξε την ελευθερία της και ο δήμος, παρακινούμενος από την αίσθηση, πως η εξουσία του θα έλαμπε εκ νέου, προχώρησε σε μία σειρά ευχαριστήριων κινήσεων προς τον απελευθερωτή του. Οι δύο άνδρες αναγορεύθηκαν σωτήρες των Αθηναίων και στεφανώθηκαν. Ο Πλούταρχος αναφέρεται και στη θεοποίησή τους, αν και έχουν εκφραστεί διαφορετικές απόψεις γύρω από αυτό το ζήτημα. Προς τιμήν τους, πάντως, κατασκευάστηκε βωμός και θεσπίστηκαν ετήσιοι αγώνες. Ο αθηναϊκός δήμος προσέθεσε άλλες δύο φυλές πολιτών, οι οποίες έλαβαν τα ονόματά τους από τους σωτήρες, ενώ και χρυσά αγάλματά τους φαίνεται πως στήθηκαν πλησίον του συμπλέγματος των Τυραννοκτόνων.³⁰¹ Οι δύο τελευταίες κινήσεις ενέχουν έναν ιδιαίτερο συμβολισμό, καθώς καθιερώνεται με αυτόν τον τρόπο στην αθηναϊκή συλλογική μνήμη η στρατιωτική επιτυχία του Δημητρίου Πολιορκητού ως ισάξια με τα κατορθώματα του Αρμοδίου και του Αριστογείτονος, ανάγοντας τους Μακεδόνες τώρα σε υπερασπιστές της δημοκρατίας. Στη συνέχεια, περί το 306/5 π.Χ., στη Ρόδο, ανεγέρθηκαν αγάλματά τους ως ευεργετών και θεών.³⁰² Μέσα στο κλίμα ενθουσιασμού της ελευθερίας των πόλεων, ο Πολιορκητής τιμήθηκε και στα Μέγαρα.³⁰³ Στη μεν Σικυώνα, μετά και την επανίδρυσή της, τιμήθηκε ως *κτίστης*, στη δε Δημητριάδα λατρεύτηκε και ως αρχηγέτης.³⁰⁴ Η θεοποίηση των βασιλέων δεν είναι δυνατό να μείνει εκτός του πεδίου της πολεμικής μνήμης, διότι οι άνδρες αυτοί είναι και στρατηγοί και

---

³⁰¹ Διοδ., 20.46.2: *οί δὲ Ἀθηναῖοι γράψαντος ψήφισμα Στρατοκλέους ἐψηφίσαντο χρυσᾶς μὲν εἰκόνας ἐφ' ἄρματος στήσαι τοῦ τε Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου πλησίον Ἀρμοδίου καὶ Αἰριστογείτονος, στεφανώσαι δὲ ἀμφοτέρους ἀπὸ ταλάντων διακοσίων καὶ βωμὸν ἰδρυσαμένους προσαγορευῆσαι Σωτήρων, πρὸς δὲ τὰς δέκα φυλὰς προσθεῖναι δύο, Δημητριάδα καὶ Ἀντιγονίδα, καὶ συντελεῖν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ἀγῶνας καὶ πομπὴν καὶ θυσίαν, ἐνυφαινότων αὐτοὺς εἰς τὸν τῆς Ἀθηνᾶς πέπλον κατ' ἐνιαυτόν. Πλουτ., Δημ., 10.3-11.1: *πρῶτοι μὲν γὰρ ἀνθρώπων ἀπάντων τὸν Δημήτριον καὶ Ἀντίγονον βασιλεῖς ἀνηγόρευσαν, ἄλλως ἀφοσιουμένους τοῦνομα, καὶ τοῦτο δὴ μόνον τῶν βασιλικῶν ἔτι τοῖς ἀπὸ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου περιεῖναι δοκοῦν ἄθικτον ἑτέροις καὶ ἀκοινώνητον: μόνοι δὲ σωτήρας ἀνέγραψαν θεοῦς, καὶ τὸν ἐπώνυμον καὶ πάτριον ἄρχοντα καταπαύσαντες ἱερέα σωτήρων ἐχειροτόνουν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν: καὶ τοῦτον ἐπὶ τῶν ψηφισμάτων καὶ τῶν συμβολαίων προέγραφον. ἐνυφαινεσθαι δὲ τῷ πέπλῳ μετὰ τῶν θεῶν αὐτοὺς ἐψηφίσαντο· καὶ τὸν τόπον ὅπου πρῶτον ἀπέβη τοῦ ἄρματος, καθιερώσαντες καὶ βωμὸν ἐπιθέντες Δημητρίου Καταιβάτου προσηγόρευσαν: ταῖς δὲ φυλαῖς δύο προσέθεσαν, Δημητριάδα καὶ Ἀντιγονίδα, καὶ τὴν βουλὴν τῶν πεντακοσίων πρότερον ἑξακοσίων ἐποίησαν, ἅτε δὴ φυλῆς ἐκάστης πενήκοντα βουλευτὰς παρεχομένης. Περαιτέρω, βλ. Hammond and Walbank 1988, 170-171· Wheatley and Dunn 2020, 128-135.**

³⁰² Habicht 1956, 73-74.

³⁰³ Διοδ., 20.46.3: *ὁ δὲ Δημήτριος, φρουρουμένης τῆς Μεγαρέων πόλεως, ἐκπολιορκήσας αὐτὴν ἀπέδωκεν τὴν αὐτονομίαν τῷ δήμῳ καὶ τιμῶν ἀξιολόγων ἔτυχεν ὑπὸ τῶν εὐπαθόντων.*

³⁰⁴ Mari 2007, 376· Stamatopoulou 2018, 347.

τα κατορθώματά τους στο πεδίο της μάχης είναι αυτά που τους εξύψωσαν σε επίπεδο ανώτερο των κοινών ανθρώπων. Πρέπει, ακόμη να επισημανθεί, πως το ίδιο το προσωνύμιο του Δημητρίου πηγάζει από την άριστη γνώση χρήσης των πολιορκητικών μηχανών, ταυτίζεται, δηλαδή, με την πολεμική φύση του ανδρός.

Σχετικά και με τον βασιλικό τίτλο, ο Αλέξανδρος Γ΄ είναι αυτός που τον καθιέρωσε, λίγο πριν τον θάνατό του, στα νομίσματά του. Η κατάκτηση της Ασίας διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην κίνηση αυτή. Ο Δημήτριος Πολιορκητής και ο Αντίγονος Μονόφθαλμος αναγορεύθηκαν βασιλείς μετά τη ναυμαχία στη Σαλαμίνα της Κύπρου, υπογραμμίζοντας τη σημασία της έκβασης της σύγκρουσης για τον αγώνα των Διαδόχων.³⁰⁵ Αναφορικά με τον τίτλο του βασιλέως των Μακεδόνων συγκεκριμένα, ο Δημήτριος τον έλαβε, αφού πρώτα εξοντώθηκε ο Κάσσανδρος. Έχει υποστηριχθεί, πως ο Αντίγονος Μονόφθαλμος και ο Δημήτριος Πολιορκητής επιδόθηκαν σε έναν προπαγανδιστικό αγώνα κατά των Αντιπατριδών, προκειμένου να ωφεληθούν οι ίδιοι. Επεδίωξαν να αμαυρώσουν τη μνήμη τους και να τους κατηγορήσουν ευθέως για τα όσα κακά συνέβησαν στο βασίλειο, μετά το τέλος του Αλέξανδρου Γ΄, πράγμα που σε μεγάλο βαθμό φαίνεται να επετεύχθη. Η σχέση του Κασσάνδρου με τον Αλέξανδρο έδινε τα κατάλληλα ερείσματα στην αντιγονιδική προπαγάνδα, ώστε να προβάλλουν εαυτούς ως τους άνδρες που σέβονται τη μνήμη των Αργεαδών, εν αντιθέσει με τους ανταγωνιστές τους.³⁰⁶

Η μάχη της Σελλασίας, στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αιώνας π.Χ., σηματοδότησε μία νέα εποχή για τη μακεδονική ισχύ και επιρροή στα πράγματα της Πελοποννήσου. Ο Αντίγονος Δώσων παρενέβη δυναμικά, για να ανατρέψει τα σχέδια του Κλεομένους Γ΄ της Σπάρτης. Η νίκη του τον κατέστησε απόλυτο ρυθμιστή της πολιτικής ζωής στην περιοχή και οι πόλεις τον τίμησαν ποικιλοτρόπως για τη συμβολή του στην ομαλοποίηση των συνθηκών.

Το Αχαϊκό Κοινό, το οποίο είχε συνταχθεί μαζί με τον Μακεδόνα βασιλέα κατά των Λακεδαιμόνιων, μερίμνησε για την απόδοση τιμών στον Αντίγονο Δώσωνα. Τα δεδομένα από τις πόλεις επιτρέπουν να εξαχθεί το συμπέρασμα, πως αποθεώθηκε στο

---

³⁰⁵ Διοδ., 20.53.2: *ὁ δ' Αντίγονος πυθόμενος τὴν γεγεννημένην νίκην καὶ μετεωρισθεὶς ἐπὶ τῷ μεγέθει τοῦ προτερήματος διάδημα περιέθετο καὶ τὸ λοιπὸν ἐχρημάτιζε βασιλεύς, συγχωρήσας καὶ τῷ Δημητρίῳ τῆς αὐτῆς τυχάνειν προσηγορίας καὶ τιμῆς.* Επίσης, βλ. Hammond and Walbank 1988, 172-173.

³⁰⁶ Πλουτ., Δημ., 37.3: *εἰ δέ τις ἔτι μνήμη τῆς Αντιπάτρου τοῦ παλαιοῦ μετριότητος ὑπέλειπετο, καὶ ταύτην Δημήτριος ἔκαρποῦτο Φίλα συνοικῶν καὶ τὸν ἐξ ἐκείνης υἱὸν ἔχων διάδοχον τῆς ἀρχῆς, ἤδη τότε μειράκιον ὄντα καὶ τῷ πατρὶ συστρατευόμενον.* Επίσης, βλ. Landucci 2017, 272-275.

μεγαλύτερο τμήμα του ελλαδικού χώρου. Ο χαρακτηρισμός *εὐεργέτης* είχε αποδοθεί στους Μακεδόνες μονάρχες από άλλες πόλεις ήδη από την κλασική εποχή και συχνά συνδεόταν με πολιτικές κρίσεις και πολεμικές συγκρούσεις. Έτσι, έδειχναν την ευγνωμοσύνη τους σε έναν θνητό για τις παρεμβάσεις του. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής, φαίνεται πως το περιεχόμενο του όρου μεταβάλλεται άρδην, επισημαίνοντας μέσω αυτού τη θεϊκή φύση του μονάρχη. Ο τίτλος του *σωτήρος*, αρχικά, αποδίδονταν αποκλειστικά στους θεούς. Στη μετά τον Αλέξανδρο περίοδο, υπογραμμίζε τις ισόθεες τιμές, που απολάμβαναν πλέον οι ελληνιστικοί βασιλείς.³⁰⁷ Οι τίτλοι αυτοί επιβεβαιώνονται και από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα των πόλεων του Κοινού, καθώς στη Σικυώνα απαντάται η χρήση του τίτλου *σωτήρ*, στη Μαντινεία αναφέρεται επιγραφικά ως *σωτήρ* και *εὐεργέτης*, ενώ η παλινόρθωση του πολιτεύματος στην Σπάρτη συνετέλεσε στην τίμησή του ως *εὐεργέτου*.³⁰⁸ Πάντως, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, πως αυτοί οι τίτλοι δεν μαρτυρούνται στα νομίσματα, όπως συνέβαινε στα άλλα ελληνιστικά βασίλεια.

Ο σχηματισμός της νέας συμμαχίας, υπό την εποπτεία του Μακεδόνα βασιλέως, υπήρξε μία απόπειρα συσπείρωσης εκ νέου των νοτιότερων Ελλήνων με το βασίλειο, η οποία, στην πραγματικότητα, δεν είχε ιδιαίτερος σημαντικά αποτελέσματα. Ο Αντίγονος Δώσων υπήρξε *ήγεμών* του πολιτικού και στρατιωτικού σχηματισμού, στον οποίο συμμετείχαν αρκετά κοινά και πόλεις της βορειοδυτικής και κεντρικής Ελλάδας. Η Συμμαχία ελάμβανε αποφάσεις μέσω των συλλογικών οργάνων της και ο ρόλος του Αντιγόνου ήταν περισσότερο εποπτικός. Καθοριστικό ρόλο για τη δράση των Μακεδόνων στην Πελοπόννησο, αλλά και την αύξηση της δημοτικότητας του Δώσωνος διαδραμάτισε ο Άρατος.³⁰⁹

Η πολεμική δραστηριότητα του Φιλίππου Ε΄ είναι το δεδομένο εκείνο που χαρακτηρίζει την περίοδο της διακυβέρνησης του Αντιγονίδη μονάρχη. Κατά τα τέλη του 3^{ου} και τις αρχές του 2^{ου} αιώνα π.Χ., η ανατολική Μεσόγειος φλεγόταν, με τα

---

³⁰⁷ Πολ., 2.70.5: *ἐν ἧ τυχὸν πάντων τῶν πρὸς ἀθάνατον δόξαν καὶ τιμὴν ἀνηκόντων ὑπὸ τε τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν καὶ κατ' ἰδίαν ἐκάστης τῶν πόλεων ὄρμησε κατὰ σπουδὴν εἰς Μακεδονίαν*. Πολ., 5.9.10: *τοιγαροῦν οὐ μόνον ἐκρίθη παρ' αὐτὸν τὸν καιρὸν εὐεργέτης, ἀλλὰ καὶ μεταλλάξας σωτήρ, οὐδὲ παρὰ μόνους Λακεδαιμονίοις, ἀλλὰ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλησιν ἀθανάτου τέτευχε τιμῆς καὶ δόξης ἐπίτοις προειρημένοις*. Επίσης, βλ. Walbank 1957, 547-548· Walbank 1970, 294-295.

³⁰⁸ IG V,2 299: *[βασιλέα Αντίγονον βασιλέως Δημητρίου*

] ἡ πόλις Αντιγονέων τὸν σ[ω]τήρα καὶ εὐεργέτην.

Επίσης, βλ. Hammond and Walbank 1988, 364· Κουκουλή-Χρυσανθάκη 1998, 407· Pedinelli 2020, 4-6.

³⁰⁹ Πολ., 2.54.5: *ἀπολογισάμενος δὲ περὶ τῶν καθ' αὐτὸν καὶ χρηματίσας περὶ τῶν μελλόντων, ἔτι δὲ κατασταθεὶς ἡγεμὼν ἀπάντων τῶν συμμάχων*. Περαιτέρω, βλ. Walbank 1957, 256· Hammond 1991, 180· Χανιώτης 2021, 99-100.

ελληνιστικά βασίλεια και τις πολιτικές οντότητες να αντιμάχονται η μία την άλλη υπό το άγρυπνο βλέμμα των Ρωμαίων, των οποίων το *imperium* ολοένα και επεκτεινόταν. Ο Φίλιππος Ε΄, μέσα σε αυτό το κλίμα, επεδίωξε με κάθε τρόπο να διατηρήσει το Μακεδονικό Βασίλειο ακμαιότατο, ώστε να σταθεί ως ισότιμος εταίρος απέναντι στην αναδυόμενη υπερδύναμη από τη Δύση, που θα σάρωνε τα πάντα στον διάβα της. Αυτός έστρεψε την προσοχή του και προς τη Μικρά Ασία και τον Ελλησπόντο. Η δραστηριότητά του υπήρξε, πράγματι, βίαιη και δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στις πόλεις. Περί το 200/199 π.Χ., επιτέθηκε στην πόλη της Μιλήτου και την κατέλαβε. Οι Μιλήσιοι, λοιπόν, στεφάνωσαν τον Φίλιππο Ε΄ και τον διοικητή του, αδυνατώντας να αντιδράσουν στην εισβολή του.³¹⁰ Η πολιορκία της Αβύδου, ακόμα, υπήρξε μία περίπτωση μείζονος σημασίας για τον έλεγχο του Ελλησπόντου. Οι Μακεδόνες επιδόθηκαν σε μία σκληρή πολιορκία, στο τέλος της οποίας οι Αβυδινοί παραδόθηκαν. Η υποταγή τους σηματοδοτήθηκε με την αποστολή στεμμάτων προς τον μονάρχη από το ιερατείο, για να τον τιμήσουν.³¹¹ Με τις κινήσεις τους αυτές, ουσιαστικά, υποδηλώνονταν η σιωπηλή αποδοχή της νέας κατάστασης, που είχε διαμορφωθεί με τις επιχειρήσεις του Φιλίππου Ε΄ στην περιοχή.

Η βιαιότητα του Αντιγονίδη, παρ' όλα αυτά, δεν είχε τέλος. Στην Πέργαμο, ο Φίλιππος Ε΄ εστράφη κατά των ιερών, προκαλώντας καταστροφές.³¹² Αντιστοίχως έπραξε και στην Αττική. Οι επιθέσεις στους ναούς είχαν ως αποτέλεσμα τη διαγραφή των μακεδονικών φυλών, οι οποίες είχαν δημιουργηθεί επί Δημητρίου Πολιορκητού.³¹³ Σαφώς, ο Φίλιππος Ε΄ δεν στόχευε να κινηθεί ενάντια στους θεούς, αλλά πρόκειται για μία απόπειρα διαγραφής της μνήμης των πόλεων, καθώς οι λατρείες αποτελούσαν

---

³¹⁰ Πολ., 16.15.6: *ἔτι δὲ τοὺς Μιλησίους, καταπλαγέντας τὸ γεγονός, οὐ μόνον τὸν Φίλιππον, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἡρακλείδην στεφανῶσαι διὰ τὴν ἔφοδον.* Επ' αυτού, βλ. Walbank 1967, 519-520.

³¹¹ Πολ., 16.33.5: *ἔβουλεύσαντο γὰρ τὰ μὲν τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας ζῶγειν, ἅμα δὲ τῷ φωτὶ τοὺς ἱερεῖς καὶ τὰς ἱερείας ἐκπέμπειν μετὰ στεμμάτων πρὸς τὸν Φίλιππον, δεησομένους καὶ παραδιδόντας αὐτῷ τὴν πόλιν.*

³¹² Διοδ., 28.5: *Ὅτι Φίλιππος ὁ τῶν Μακεδόνων βασιλεὺς σπανίζων τροφῆς οὐ διέλιπε τὴν ὑπ' Ἄτταλον χώραν λεηλατῶν μέχρι τῆς τῶν Περγαμηνῶν πόλεως. κατέσκαψε δὲ καὶ τὰ περὶ τὸ Πέργαμον ἱερά, τὸ τε Νικηφόριον πολυτελῶς κατεσκευασμένον καὶ τᾶλλα γλυφὰς ἔχοντα θαυμαζομένας εἰς τέλος παρώνησε. δι' ὀργῆς γὰρ ἔχων τὸν Ἄτταλον, ἐπεὶ τοῦτον οὐ κατέλαβε περὶ τοὺς τόπους, τὸν θυμὸν εἰς ταῦτα κατετίθετο.* Πολ., 16.1.5-6: *οὐ γὰρ μόνον ἐνέπιμpra καὶ κατασπῶν ἐρρίπτει τοὺς νεῶς καὶ τοὺς βωμούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους ἔθραυε πρὸς τὸ μηδὲ πάλιν ἀνασταθῆναι μηδὲν τῶν κατεφθαρμένων. ἐπεὶ δὲ τὸ Νικηφόριον ἐλυμήνατο, τὸ μὲν ἄλλος ἐκτεμών, τὸν δὲ περίβολον διαρρίψας, τοὺς τε ναοὺς ἐκ θεμελίων ἀνέσκαψε, πολλοὺς καὶ πολυτελεῖς ὑπάρχοντας.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Walbank 1988, 415-416.

³¹³ Διοδ., 28.7: *Ὅτι Φίλιππος ὁ Μακεδὼν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἔλθων κατεστρατοπέδευσε ἐπὶ τὸ Κονόσαργες. μετὰ δὲ ταῦτα τὴν Ἀκαδημίαν ἐνέπρησε καὶ τοὺς τάφους κατέσκαψε, ἔτι δὲ τὰ τεμένη τῶν θεῶν ἐλυμήνατο. χαρισάμενος δὲ τὸ θυμῷ, καθάπερ εἰς Ἀθήνας ἄλλ' οὐκ εἰς τὸ θεῖον ἐξαμαρτάνων, ὑπὸ μὲν τῶν ἀνθρώπων καὶ πάλαι βλασφημούμενος τότε τελέως ἐμισήθη, ὑπὸ δὲ θεῶν ταχὺ τῆς προσκυούσης ἐπιτιμήσεως ἔτυχε, διὰ μὲν τὴν ἰδίαν ἀβουλίαν τοῖς ὄλοις σφαλεῖς, διὰ δὲ τὴν Ῥωμαίων ἐπιείκειαν τυχῶν συγγνώμης.* Περαιτέρω, βλ. Hammond and Walbank 1988, 417-418.

κομβικό σημείο της πολιτικής ζωής. Με αυτόν τον τρόπο, επιθυμούσε να πλήξει τη δημόσια σφαίρα δράσης των πολιτών. Ωστόσο, θα διαχώριζα τις καταστροφές αυτές από εκείνες στην επικράτεια των Αιτωλών, επειδή, προηγουμένως, τα γεγονότα του Θέρμου επενδύθηκαν με τον μανδύα της αντεκδίκησης και υπήρξαν ίσως η κορύφωση της αιτωλικής και μακεδονικής έριδας, που διήρκησε σχεδόν έναν ολόκληρο αιώνα. Συγκεκριμένα, όταν οι Αιτωλοί κινήθηκαν προς τον βόρειο ελλαδικό χώρο, στο τελευταίο τέταρτο του 3^{ου} αιώνας π.Χ., στράφηκαν προς τα μεγάλα ιερά, προκαλώντας καταστροφές στο Δίον και τη Δωδώνη. Ο Φίλιππος Ε΄ δεν έμεινε απαθής στη βεβήλωση του ιερού χώρου των Μακεδόνων, αλλά κινήθηκε δύο φορές προς τον Θέρμο, λεηλατώντας το θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο των Αιτωλών ως αντίποινα για τα όσα είχαν διαπράξει στη Μακεδονία. Ασφαλώς, οι κινήσεις του αντιβαίνουν στην κοινή και αποδεκτή στάση των Ελλήνων προς τους θεούς, αφού, με αυτόν τον τρόπο, ατιμάζει τα ιερά. Ο πανικός, που είχε προκληθεί από τις κινήσεις του, διαφαίνεται και από το γεγονός, πως οι Δελφοί ζήτησαν στρατιωτικές ενισχύσεις από τους Μεσσηνίους για τη διαφύλαξη του ιερού χώρου.³¹⁴ Οι επιδρομές στον Θέρμο υπήρξαν, από τη μία, μία απόπειρα διαγραφής των όσων είχαν επιτύχει οι Αιτωλοί και στόχευαν, από την άλλη, στην καταρράκωση του ηθικού τους.

Το κίνημα του Φιλίππου Στ΄ Ανδρίσκου, τέλος, αφού το Μακεδονικό Βασίλειο είχε καταληφθεί από τους Ρωμαίους, στηρίζεται σημαντικά στη μνήμη των σπουδαίων Μακεδόνων μοναρχών. Ο ταπεινός άνδρας, ο οποίος διεκδίκησε τον θρόνο, χρησιμοποίησε το όνομα Φίλιππος. Η επιλογή, κατά τη γνώμη μου, δεν είναι τυχαία, διότι παραπέμπει στις δύο μεγάλες δυναστείες. Η Μακεδονία βρισκόταν υπό τον έλεγχο μίας ξένης δύναμης. Η χρήση του ονόματος του Φιλίππου συνδέεται όχι μόνο με τον Φίλιππο Ε΄, από τον οποίο προσποιήθηκε ότι καταγόταν ο σφετεριστής, αλλά παραπέμπει και στον Φίλιππο Β΄, ο οποίος δημιούργησε μία υπερδύναμη, κατά την κλασική εποχή. Έτσι, ο Φίλιππος Στ΄ Ανδρίσκος στηρίζεται στις μνήμες των συγχρόνων του, που βιώνουν μία εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση, για να συσπειρώσει γύρω του όσο το δυνατόν περισσότερους άνδρες. Μετά τις νίκες του, το καλοκαίρι του

---

³¹⁴ Πολ., 7.13.3-4: *καθ' ὃν γὰρ καιρὸν ἐξηγούμενοι τὸν Αἰτωλικὸν πόλεμον ἐπὶ τοῦτο τὸ μέρος τῆς διηγήσεως ἐπέστημεν, ἐν ᾧ Φίλιππον ἔφαμεν τὰς ἐν Θέρμῳ στοὰς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀναθημάτων θυμικότερον καταφθεῖραι, καὶ δεῖν τούτων τὴν αἰτίαν οὐχ οὕτως ἐπὶ τὸν βασιλέα διὰ τὴν ἡλικίαν ὡς ἐπὶ τοῖς συνόντας αὐτῷ φίλους ἀναφέρειν, τότε περὶ μὲν Ἀράτου τὸν βίον ἐφήσαμεν ἀπολογεῖσθαι τὸ μηδὲν ἂν ποιῆσαι μοχθηρόν, Δημητρίου δὲ τοῦ Φαρίου τὴν τοιαύτην εἶναι προαίρεσιν. Πολ., 11.7.2: *ὅτι Φίλιππος πορευθεὶς ἐπὶ τὴν Τριχωνίδα λίμνην καὶ παραγενόμενος εἰς τὸν Θέρμον, ἔνθ' ἦν ἱερὸν Ἀπόλλωνος, ὅσα πρότερον ἀπέλιπε τῶν ἀναθημάτων, τότε πάλιν ἅπαντα διελωβήσατο, κακῶς μὲν πρὸ τοῦ, κακῶς δὲ τότε χρώμενος τῷ θυμῷ.* Επίσης, βλ. Wallbank 1940, 54-55 και 99· Jacquemin 1999, 239*

149 π.Χ., εστέφθη, μάλιστα, βασιλεύς στην Πέλλα. Φυσικά, το κίνημα απέτυχε, όταν ο Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος συνέτριψε τις δυνάμεις του περί το 148 π.Χ.³¹⁵ Όμως, η απόπειρα αυτή υπήρξε μία αξιοπρόσεκτη στιγμή της περιόδου.

---

³¹⁵ Helliesen 1986, 307-310· Χανιώτης 2021, 243-244.

Συμπεράσματα-Επίλογος

Η μελέτη των όψεων της μνήμης και των μνημείων του πολέμου επιτρέπει την εξέταση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών στη μακεδονική επικράτεια υπό το πρίσμα του αποτυπώματος, που εμμένει στις κοινωνικές δομές και τη συλλογική συνείδηση, κατά τη λήξη των εχθροπραξιών και των πολέμων. Η μνήμη είναι μία διαδικασία δυναμική και ευμετάβλητη, στην οποία μετέχουν, κυρίως, ο βασιλεύς και οι υπήκοοί του. Απόλυτος ρυθμιστής της συλλογικής μνήμης στη Μακεδονία καθίσταται ο μονάρχης, ο οποίος είναι υπεύθυνος για την επιλογή των μνημειακών φορέων. Τα περισσότερα εκ των μνημείων αυτών περιστρέφονται γύρω από τον ίδιο τον βασιλέα και τα πολεμικά κατορθώματά του, δίχως τις αναφορές σε ήττες και αποτυχίες, και μεταφέροντας το προσωποπαγές σύστημα εξουσίας στον υλικό και τον άυλο πολιτισμό. Τα μνημεία μαρτυρούν το αυστηρό, παραδοσιακό μοντέλο διακυβέρνησης, που επιβίωσε ως τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ενώ οι άνθρωποι είναι, μάλλον, «έρμια» των επιλογών των βασιλέων, αδυνατώντας να επηρεάσουν καθοριστικά τη μνήμη τις περισσότερες φορές, παρά μόνο λαμβάνουν μέρος ως αποδέκτες ή μέσω της συμμετοχής τους σε εορτασμούς.

Αναφορικά με τον χρόνο, τα μνημεία σχετίζονται, ασφαλώς, με τη συγχρονία, καθώς αποσκοπούν στην προβολή των στρατιωτικών νικών εκάστου βασιλέως, κατά τη διάρκεια της δράσης του, ώστε να αναδειχθούν οι ηγετικές ικανότητές του, ενώ, την ίδια στιγμή, προβάλλεται και ως πρότυπο συμπεριφοράς για τους συγχρόνους του. Παρ' όλα αυτά, από τον Φίλιππο Β' και εξής, οι μονάρχες όλων των δυναστειών ενδιαφέρονται περισσότερο για τη διαχρονία. Αφού το βασίλειο, έχει ξεπεράσει τα άλλοτε στενά όριά του, οι βασιλείς επιδιώκουν να αφήσουν το στίγμα τους αιώνια. Ειδικά η άνθηση της ελληνιστικής τέχνης έδωσε ώθηση στη δημιουργία μεγαλειωδών και λαμπρών μνημείων, τα οποία θα διατηρούνταν στο πέρασμα του χρόνου. Οι Αργεάδες, πριν την εδραίωση των Μακεδόνων στον νοτιότερο ελλαδικό κόσμο, δεν ενδιαφέρονταν τόσο για τη διαχρονία, καθώς το βασίλειο αντιμετώπιζε για αρκετό διάστημα σημαντικά ζητήματα επιβίωσης. Σχετικά με τους χώρους μνήμης, που επιλέγονται, ήδη από τον Αλέξανδρο Α', οι Μακεδόνες προβάλλουν τις πολεμικές επιτυχίες τους και εκτός της επικράτειάς του, και ειδικά σε μεγάλα ιερά, όπως οι Δελφοί. Όσο διευρύνονται τα σύνορα του βασιλείου, τόσο επεκτείνεται και ο χάρτης των μνημείων. Εντυπωσιακό είναι πως, παρά τις εδαφικές διαφοροποιήσεις στη μακρά διάρκεια της μακεδονικής βασιλείας, τα μνημεία, που περνούν στα χέρια άλλων

βασιλέων, δεν καταστρέφονται, αλλά διατηρούνται, ενώ πολλές φορές υιοθετούνται από αυτούς, παίρνοντας μερίδιο από τη φήμη Μακεδόνων, και ιδίως του Αλεξάνδρου Γ'.

Πιο συγκεκριμένα, παρατηρώντας τους τίτλους και τις τιμές, που ελάμβαναν οι Μακεδόνες βασιλείς, ενόσω μία πολεμική σύγκρουση βρισκόταν σε εξέλιξη, γίνεται αντιληπτό, πως οι διασυνδέσεις τους με τον νοτιότερο ελληνισμό είχαν ξεκινήσει πρώιμα, πριν ακόμη το βασίλειο αποκτήσει σταθερά όρια, με αφορμή τους μεγάλους πολέμους από τον 5^ο αιώνα και εξής. Οι μονάρχες δεν ήταν απομονωμένοι, επεδίωκαν την επικοινωνία με τους άλλους Έλληνες, την οποία και επέτυχαν μέσω και των μηχανισμών μνήμης, και ανέπτυξαν μία πολιτική εξωστρέφεια, η οποία ευνοήθηκε από τους πολέμους και τη σύναψη συμμαχιών. Ασφαλώς, μετά τον Φίλιππο Β', στον ελλαδικό χώρο, η Μακεδονία έχει αναδειχθεί σε ηγέτιδα δύναμη και οι λοιποί πολιτικοί σχηματισμοί επιθυμούν τη δημιουργία καλών σχέσεων, για να διαφυλάξουν την αυτονομία τους, στον βαθμό, βέβαια, που αυτό ήταν επιτρεπτό από την πολιτική των μοναρχών· εξ ου και τους τιμούν.

Οι ταφικές πρακτικές παρουσιάζουν μία σχέση αλληλένδετη και παράλληλη με τον πόλεμο και την ισχύ του βασιλείου. Οι επιλογές των ανθρώπων και του μονάρχη δεν θα μπορούσαν να είναι άσχετες με την πολιτική και οικονομική εξέλιξη του κράτους. Στην αρχαϊκή Μακεδονία, οι πλούσια κτερισμένες ταφές επιβεβαιώνουν την έντονη στρατιωτική κατάσταση και την προσπάθεια της κοινωνίας, να εδραιωθεί σε έναν ορισμένο, κατεκτημένο χώρο και να τον διαφυλάξει. Οι βασιλικές ταφές, οι οποίες είναι σύγχρονες της μεγάλης ακμής, απηχούν το ομηρικό πρότυπο και τις παραδοσιακές κοινωνικές νόρμες και ενέχουν συμβολισμούς περί της επέκτασης και της οικουμενικότητας. Στα ελληνιστικά χρόνια, διαμορφώνεται ένα νέο περιβάλλον στη Μακεδονία, το οποίο χαρακτηρίζεται από την ευμάρεια των βασιλέων και των ανθρώπων. Στις ανδρικές, κυρίως, ταφές, προβάλλονται τα πολεμικά κατορθώματα των νεκρών, για τα οποία διακρίθηκαν όσο ζούσαν. Πρόκειται για μία προσπάθεια προβολής των αρετών και των δυνατοτήτων τους, αλλά και της συμβολής τους στους μεγάλους αγώνες του μονάρχη.

Τα μεγάλα πανελλήνια ιερά επέλεξαν οι βασιλείς, για να διαφημίσουν τις νίκες τους. Πέραν της τέλεσης αγώνων και εορτών, τα αναθήματα υπήρξαν περίτρανο τεκμήριο κάθε στρατιωτικής επιτυχίας τους. Βασικός αναθέτης είναι ο ίδιος ο

μονάρχης, ενώ οι Μακεδόνες, ως οντότητα, εμφανίζονται κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους, σχεδόν πάντοτε, σε συνάρτηση με τον πρώτο. Το αγαπημένο ανάθημα είναι η μακεδονική ασπίδα και τούτη η επιλογή δεν είναι τυχαία. Η ασπίδα αυτού του τύπου διακρίνεται από κάθε άλλη στον ελλαδικό χώρο και σχετίζεται με τη φάλαγγα, η οποία είναι το νικηφόρο στράτευμα. Από τον Αλέξανδρο Γ΄ και εξής, Αντιπατρίδες και Αντιγονίδες κάνουν την εμφάνισή τους και σε νησιωτικά ιερά, καθώς η σφαίρα επιρροής τους έχει φανερά διευρυνθεί και το βασίλειο δεν ενδιαφέρεται μόνο για τις χερσαίες κτήσεις του. Φυσικά, το Δίον κατείχε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διατήρηση της πολεμικής μνήμης, ενώ οι Δελφοί, η Ολυμπία, η Δήλος υπήρξαν χώροι για την προώθηση της μακεδονικής κυριαρχίας στο σύνολο του ελλαδικού κορμού και των νήσων.

Οι μεγάλες έριδες κάθε περιόδου εντυπώνονται εναργώς στα ζητήματα μνήμης και συχνά τροφοδοτούνται μέσω αυτών. Η μνήμη της περσικής εισβολής έδωσε το έναυσμα στον Αλέξανδρο Γ΄ για τη μεγάλη κατάκτηση της Ασίας. Διατηρώντας ζωντανή την ανάμνηση των μεγάλων καταστροφών, αιτιολογεί τη δική του πολεμική εκστρατεία, προβάλλοντάς την ως την τιμωρία των ασεβών Περσών. Ωστόσο, και οι δυναστικοί ανταγωνισμοί πιθανότατα ενυπάρχουν στους μνημειακούς φορείς. Οι κινήσεις του Κασσάνδρου (ειδικά, στη Χαλκιδική και τη Βοιωτία), κατά τη γνώμη μου, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μία απόπειρα διαγραφής της μνήμης των Αργεαδών, και κυρίως του Φιλίππου Β΄ και του Αλεξάνδρου Γ΄. Ο ίδιος γνώριζε πόσο σπουδαίοι είχαν καταστεί στη συλλογική μνήμη, λόγω των κατορθωμάτων τους, και αυτό αποτελούσε τροχοπέδη στα σχέδιά του για τον σχηματισμό και την εδραίωση μίας Αντιπατριδικής δυναστείας. Η αυξημένη δημοτικότητα, όμως, των Αργεαδών δεν ήταν δυνατό να διαγραφεί. Από την άλλη, η αντιγονιδική προπαγάνδα στηρίχθηκε στις απόπειρες του Κασσάνδρου, να αμαυρώσει και καταδικάσει τη μνήμη του, προκειμένου να ευνοηθεί η νέα δυναστεία. Οι Αντιγονίδες εμφανίζονται ως υπερασπιστές και συνεχιστές του μεγάλου στρατηλάτη, δίχως να επιδιώκουν να αποσιωπήσουν τις νίκες και τις επιτυχίες των Αργεαδών. Αντιθέτως, κατηγορούν τον Κασσάνδρο και τους Αντιπατρίδες ως υπαίτιους για τα όσα δεινά έχουν επέλθει στο βασίλειο και αυτοπροβάλλονται ως αυτοί που αποκαθιστούν την τάξη.

Πάντως, οι Αντιγονίδες, όπως διαπιστώνεται από τις επιλογές τους γύρω από ζητήματα μνήμης, αποσκοπούν στη διαφοροποίησή τους και από το αργεαδικό παρελθόν, δίχως, όμως, να το απαρνούνται. Είναι σαφές, πως ο Αντίγονος Γονατάς και

οι διάδοχοί του υιοθετούν το *τρόπαιον* ως μνημείο, διακρίνοντας εαυτούς από τους Τημενίδες, οι οποίοι σέβονταν την παράδοση του Καράνου και απέφευγαν την ανέγερση τροπαίων. Το *τρόπαιο*, στον ελληνιστικό κόσμο, αποκτά νέες καλλιτεχνικές διαστάσεις, ξεπερνά τον χώρο της πολεμικής μάχης και εμφανίζεται στο νόμισμα και την τέχνη. Η τελευταία δυναστεία της Μακεδονίας, έτσι, κάνει μία διακριτή επιλογή στο πεδίο της μνήμης και προκρίνει μία νέα διάσταση. Ακόμη, η παρουσία τους στα ιερά γίνεται δυναμικότερη, γεγονός που συνδέεται άρρηκτα με τη νεοδιαμορφωθείσα πολιτική κατάσταση, μετά και τις κατακτήσεις των Αργεαδών. Εκμεταλλευόμενοι την ισχυρή θέση του βασιλείου, χρησιμοποιούν, ακόμη περισσότερο από ότι οι προκάτοχοί τους, τα πανελλήνια ιερά, για να επιβληθούν επί των λοιπών Ελλήνων διά της στρατιωτικής ισχύος τους. Ένας άτυπος ανταγωνισμός όλων των ισχυρών δυνάμεων της περιόδου είναι ορατός στο πλαίσιο της μνημειακότητας, με την καθεμία να προσπαθεί να αυτοπροβληθεί ως η κραταιά, η πλουσιότατη, η ανώτατη. Οι Αντιγονίδες, όμως, προβαίνουν και σε εξαιρετικά βίαιες και βέβηλες πρακτικές, εν αντιθέσει με άλλους Μακεδόνες βασιλείς. Οι μεν Αργεάδες δεν προχώρησαν σε καταστροφές ιερών γενικά, αλλά τα χρησιμοποίησαν είτε για να επιβάλλουν τις δικές τους λατρείες είτε για να προβούν σε ένα μοντέλο θρησκευτικού συγκρητισμού, το οποίο θα τους επέτρεπε να επιβληθούν ως συνεχιστές των προηγούμενων εξουσιών σε περιοχές, που κατελάμβαναν. Οι δε Αντιγονίδες, και συγκεκριμένα ο Αντίγονος Γονατάς και περισσότερο ο Φίλιππος Ε΄, προβαίνουν σε καταστροφές ναών και ιερών σε περιοχές που προέβαλαν αντιστάσεις στην εξουσία τους. Η πρόκληση βλαβών σε χώρους σχετιζόμενους με λατρείες είναι μία πράξη υποταγής των κατεκτημένων και διαγραφής του παρελθόντος των κοινοτήτων τους. Η λατρεία υπήρξε κομβικό στοιχείο των οργανωμένων κοινωνιών της αρχαιότητας, το οποίο συνένωνε τους ανθρώπους. Η καταστροφή ιερών χώρων συνεπαγόταν διατάραξη της κοινωνικής λειτουργίας.

Η αντιπαράθεση Μακεδόνων και Αιτωλών, η οποία είχε αρχίσει να διαφαίνεται ήδη από τον 4^ο αιώνα π.Χ., κορυφωνόταν όσο οι εξελίξεις ελάμβαναν μεγαλύτερες διαστάσεις επί Αντιγονιδών. Η σύγκρουσή τους αποτυπώθηκε και στο πεδίο της πολεμικής μνήμης. Η εκδίωξη των Γαλατών και η διάσωση της Ελλάδος ήταν μία επιτυχία, την οποία αμφότερες δυνάμεις διεκδικούσαν. Εκάστη, μέσω του ελέγχου του ιερού των Δελφών, αλλά και της προπαγανδιστικής, πολεμικής εικονογράφησης στην τέχνη και το νόμισμα, στόχευε να επιβληθεί στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων ως εκείνη που διαφύλαξε την Ελλάδα από την απειλή εκ του Βορρά. Η απόκρουση των

Γαλατών έλαβε ισάξια θέση με την αναχαίτηση της περσικής εισβολής και οι δύο δυνάμεις, γνωρίζοντάς το, άφησαν τα δικά τους μνημεία, για να επηρεάσουν το σύνολο.

Η σαρωτική επέλαση των Ρωμαίων συνδυάστηκε με την πολιτική της αφάνισης κάθε ακμαίας δύναμης στον ελλαδικό χώρο. Οι παρεμβάσεις τους στα μεγάλα πανελληνία ιερά και η αντιμακεδονική προπαγάνδα είχαν ως στόχο τη διαγραφή της Αντιγονιδικής δυναστείας από τον πολιτικό χάρτη, προκειμένου να μην υπάρξουν σημαντικές αντιστάσεις κατά τη διείσδυσή τους σε αυτήν την πλευρά της Βαλκανικής. Οι Ρωμαίοι, μάλιστα, επενέβησαν σε αναθέσεις των Μακεδόνων στους Δελφούς, οικειοποιώντας τες και μεταβάλλοντας τον χαρακτήρα τους. Πάντως, σε βάθος χρόνου, είναι ορατό, πως μήτε αυτή η απόπειρα διαγραφής της μνήμης κατέστη ικανή να οδηγήσει στην πλήρη απόκρυψη των όσων επέτυχαν οι δυναστείες.

Τελικά, η μνήμη και τα μνημεία του πολέμου στο Μακεδονικό Βασίλειο συνδέονται απόλυτα και άμεσα με την εκάστοτε *ἀρχήν*, επηρεάζουν το κοινωνικό σύνολο, διαμορφώνοντας τη συνείδησή του, συναπαρτίζονται από μία σειρά διαφορετικών φορέων (υλικών και άυλων) και επέτυχαν να επιβιώσουν, διατηρώντας διαχρονικά στη συλλογική μνήμη τα μεγάλα πολεμικά κατορθώματα των μοναρχών.

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πηγές

Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*

Gulick C. (1928), *Athenaeus. The Deipnosophists, Volume II*, Loeb (ed.), Cambridge.

Gulick C. (1937), *Athenaeus. The Deipnosophists, Volume VI*, Loeb (ed.), Cambridge.

Αρριανός, *Άλεξάνδρου ανάβασις και Ίνδική*

Brunt P. (1976), Arrian. *Anabasis of Alexander, Volume I: Books 1-4*, Loeb (ed.), Cambridge.

Brunt P. (1983), Arrian. *Anabasis of Alexander, Volume II: Books 5-7. Indica*, Loeb (ed.), Cambridge.

Δημοσθένης, *Λόγοι*

Vince J. (1930), *Demosthenes. Orations, Volume I: Orations 1-17 and 20: Olynthiacs 1-3. Philippic 1. On the Peace. Philippic 2. On Halonnesus. On the Chersonese. Philippics 3 and 4. Answer to Philip's Letter. Philip's Letter. On Organization. On the Navy-boards. For the Liberty of the Rhodians. For the People of Megalopolis. On the Treaty with Alexander. Against Leptines*, Loeb (ed.), Cambridge.

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ίστορική Βιβλιοθήκη*

Oldfather C. (1935), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, Loeb (ed.), Cambridge.

Oldfather C. (1950), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, Loeb (ed.), Cambridge.

Oldfather C. (1950), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, Loeb (ed.), Cambridge.

Oldfather C. (1954), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, Loeb (ed.), Cambridge.

Sherman C. (1952), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Loeb (ed.), Cambridge.

Welles C. (1963), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Loeb (ed.), Cambridge.

Geer R. (1947), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, Loeb (ed.), Cambridge.

Geer R. (1954), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume X: Books 19.66-20*, Loeb (ed.), Cambridge.

Walton F. (1957), *Diodorus Siculus. Library of History, Volume XI: Fragments of Books 21-32*, Loeb (ed.), Cambridge.

Bizière F. (1975), *Diodore De Sicile. Bibliothèque historique. Tome XIV: Livre XIX*, Les Belles Lettres (ed.), Paris.

Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*

Godley A. D. (1920), *Herodotus. The Persian Wars, Volume I: Books 1-2*, Loeb (ed.), Cambridge.

Godley A. D. (1922), *Herodotus. The Persian Wars, Volume III: Books 5-7*, Loeb (ed.), Cambridge.

Godley A. D. (1925), *Herodotus. The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9*, Loeb (ed.), Cambridge.

Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*

Smith C. F. (1919), *Thucydides. History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, Loeb (ed.), Cambridge.

Smith C. F. (1920), *Thucydides. History of the Peloponnesian War, Volume II: Books 3-4*, Loeb (ed.), Cambridge.

Κικέρων, *De Inventione*

Hubbell H. (1949), *Cicero. De Inventione. De Optimo Genere Oratorum*, Loeb (ed.), Cambridge.

Όμηρος, *Ἰλιάς*

Murray A. (1924), *Homer. Iliad, Volume I: Books 1-12*, Loeb (ed.), Cambridge.

Παυσανίας, *Ἑλλάδος Περιήγησις*

Jones W. (1918), *Pausanias. Description of Greece, Volume I: Books 1-2 (Attica and Corinth)*, Loeb (ed.), Cambridge.

Jones W. (1926), *Pausanias. Description of Greece, Volume II: Books 3-5 (Laconia, Messenia, Elis 1)*, Loeb (ed.), Cambridge.

Jones W. (1933), *Pausanias. Description of Greece, Volume III: Books 6-8.21 (Elis 2, Achaia, Arcadia)*, Loeb (ed.), Cambridge.

Jones W. (1935), *Pausanias. Description of Greece, Volume IV: Books 8.22-10 (Arcadia, Boeotia, Phocis and Ozolian Locri)*, Loeb (ed.) Cambridge.

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*

Perrin B. (1919), *Plutarch. Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, Loeb (ed.), Cambridge.

Perrin B. (1920), *Plutarch. Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Loeb (ed.), Cambridge.

Πολύαινος, *Στρατηγήματα*

Woelfflin E., Melber J. (1887), *Polyaeni Strategicon (Libri 4)*, Teubner (ed.), Leipzig.

Πολύβιος, *Ἱστορίαι*

Habicht C., Paton W., Walbank F. (2010), *Polybius. The Histories, Volume I: Books 1-2*, Loeb (ed.), Cambridge.

Habicht C., Paton W., Walbank F. (2010), *Polybius. The Histories, Volume II: Books 3-4*, Loeb (ed.), Cambridge.

Habicht C., Paton W., Walbank F. (2011), *Polybius. The Histories, Volume III: Books 5-8*, Loeb (ed.), Cambridge.

Habicht C., Paton W., Walbank F. (2011), *Polybius. The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Loeb (ed.), Cambridge.

Habicht C., Paton W., Walbank F. (2012), *Polybius. The Histories, Volume V: Books 16-27*, Loeb (ed.), Cambridge.

Habicht C., Paton W., Walbank F. (2012), *Polybius. The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Loeb (ed.), Cambridge.

Στράβων, Γεωγραφικά

Jones H. J. (1927), *Strabo. Geography, Volume IV: Books 8-9*, Loeb (ed.), Cambridge.

Βιβλιογραφία

Αδάμ-Βελένη 1993

Αδάμ-Βελένη Π., «Χάλκινη ασπίδα από τη Βεγορά της Φλώρινας», *Αρχαία Μακεδονία V*, 17-28.

Αδάμ-Βελένη 2000

Αδάμ-Βελένη Π., «Νομισματικοί Θησαυροί από τις Πέτρες Φλώρινας», εις Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *Οβολός 4. Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο: Πρακτικά Β' Επιστημονική Συνάντησης*, Θεσσαλονίκη, 127-155.

Αλμπανίδης et al. 2008

Αλμπανίδης Ε., Αναστασίου Α., Σχοινάς Κ., Μουρατίδης Ι., «Οι αθλητικοί αγώνες της Αρχαίας Μακεδονίας», *Μακεδονικά 37*, 1-20.

Ανδρόνικος 1997

Ανδρόνικος Μ., *Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι και οι άλλες αρχαιότητες*, Αθήνα.

Ασλαματζίδου-Κωστούρου 2012

Ασλαματζίδου-Κωστούρου Ζ., «Κορινθία: Ιστορικοί Χρόνοι», εις Α. Βλαχόπουλος (επιμ.) *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα, 88-101.

Αχειλαρά και Νικάκης 2020

Αχειλαρά Λ., Νικάκης Δ., «Στέφανοι μνήμης από το Ανατολικό Νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης», *ΑΔ 71-72 (2016-2017)*, 203-212.

Βοκοτοπούλου 1986

Βοκοτοπούλου Ι., «Η επιγραφή των Καλινδοίων», *Αρχαία Μακεδονία IV*, 87-114.

Γκατζόλης 2000

Γκατζόλης Χ., «Δύο ελληνιστικοί θησαυροί από τη Μακεδονία», εις Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *Οβολός 4. Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο: Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης*, Θεσσαλονίκη, 103-126.

Δαμίγος 2016

Δαμίγος Σ., «Νομίσματα της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Οι Απαρχές της Αιτωλικής Νομισματοκοπίας», εις Ο. Παλαγγιά (επιμ.) *Ναύπακτος. Η αρχαία πόλη και η σημασία της κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και τα ελληνιστικά χρόνια*, Αθήνα, 113-134.

Δεσποίνη 2016

Δεσποίνη Α., *Σίνδος Ι. Το Νεκροταφείο. Ανασκαφικές έρευνες 1980-1982. Η ανασκαφή των τάφων, τάφοι και ταφικά έθιμα, το σκελετικό υλικό*, Αθήνα.

Θέμελης και Τουράτσογλου 1997

Θέμελης Π., Τουράτσογλου Ι., *Οι τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα.

Κοτταρίδη 1997

Κοτταρίδη Α., «Το αρχαιολογικό έργο της ΙΖ' ΕΠΚΑ στη Βεργίνα. Το ιστορικό της έκθεσης των θησαυρών των βασιλικών ταφών», *ΑΕΜΘ 11*, 129-137.

Κοτταρίδη 1999

Κοτταρίδη Α., «Βασιλικές πυρές στη νεκρόπολη των Αιγών», *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 1)*, 631-642.

Κοτταρίδη 2009

Κοτταρίδη Α., «Η νεκρόπολη των Αιγών στα αρχαϊκά χρόνια και οι βασιλικές ταφικές συστάδες», *20 Χρόνια ΑΕΜΘ*, Θεσσαλονίκη, 143-153.

Κοτταρίδη 2018

Κοτταρίδη Α., «Βασίλισσες-Ιέρειες-Θεές: Από τη Μακεδονία στην Οικουμένη», in Μ. Kalaitzi-P. Paschidis et al. (eds.) *Βορειοελλαδικά: Tales from Lands of Ethne. Essays in Honor of Miltiades B. Hatzopoulos. Proceedings of the International Conference Held in Athens (February 2015)*. *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78*, Αθήνα, 439-475.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997

Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «Η αρχαϊκή πόλη των Αβδήρων. Αρχαιολογικές έρευνες», εις Δ. Τριαντάφυλλος-Δ. Τερζοπούλου (επιμ.) *2ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών. Αρχαία Θράκη. Αρχαϊκοί, Κλασικοί, Ελληνιστικοί, Ρωμαϊκοί Χρόνοι (τόμος 1)*, Κομοτηνή, 715-734.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1998

Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «ΔΙΟΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ», εις Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη-Κ. Τσάκαλου-Τζαναβάρη (επιμ.) *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη, 401-411.

Κρεμύδη 2000

Κρεμύδη Σ., «Μακεδονία και Ακαρνανία: Η χρήση μακεδονικών χαλκών για την κοπή ακαρνανικών εκδόσεων», εις Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *Οβολός 4. Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο: Πρακτικά Β' Επιστημονική Συνάντησης*, Θεσσαλονίκη, 61-77.

Λιάμπη 2010

Λιάμπη Κ., «Φίλιππος Β'», εις Δ. Τσαγκάρη (επιμ.) *Μέγας Αλέξανδρος. Από τη Γη της Μακεδονίας έως τα Πέρατα της Οικουμένης*, Αθήνα, 81-95.

Λιάμπη 2010b

Λιάμπη Κ., «Αλέξανδρος Γ' ο Μέγας», εις Δ. Τσαγκάρη (επιμ.) *Μέγας Αλέξανδρος. Από τη Γη της Μακεδονίας έως τα Πέρατα της Οικουμένης*, Αθήνα, 97-139.

Λιάμπη 2011

Λιάμπη Κ., «Νομίσματα και Οικονομία του κράτους του Μεγάλου Αλεξάνδρου», εις *Μέγας Αλέξανδρος: Αναδιφώντας Όψεις του Περίοπτου*, Αθήνα, 75-137.

Λιάμπη 2017

Λιάμπη Κ., «Χρήμα και Προπαγάνδα», εις Χρ. Σταμπολίδης-Δ. Τσαγκάρη-Γ. Τασούλας (επιμ.), *Χρήμα. Σύμβολα Απτά στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, 225-260.

Λώλος 2012

Λώλος Ι., «Κόρινθος: Σικυώνα», εις Α. Βλαχόπουλος (επιμ.) *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα, 112-116.

Μάλλιος 2011

Μάλλιος Γ., *Μύθος και Ιστορία. Η περίπτωση της αρχαίας Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη.

Μικρογιαννάκης 1977

Μικρογιαννάκης Ε., «Το πολιτιστικόν έργον του Κασσάνδρου», *Αρχαία Μακεδονία II*, 225-236.

Μπαλλά 2012

Μπαλλά Φ., «Η Δημητριάδα της Πελοποννήσου και οι νομισματικές μαρτυρίες από την περίοδο της ίδρυσής της», *Αρχαιογνωσία 16.1-3*, 209-214.

Παναγοπούλου 2004

Παναγοπούλου Α., «Νόμισμα και κυριαρχία στη Θεσσαλία: Η Περίπτωση των Γόμφων/Φιλιπποπόλεως», εις *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο, Πρακτικά Συνεδρίου της Γ' Επιστημονικής Συνάντησης, Οβολός 5*, Αθήνα, 541-555.

Παντερμαλής 2009

Παντερμαλής Δ., «Δίον. Ιστορικά και Λατρευτικά», εις Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *20 Χρόνια Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*, Θεσσαλονίκη, 261-271.

Παπαθανάση-Μουσιοπούλου 1993

Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Κ., «Λατρευτικά έθιμα και δοξασίες των Αρχαίων Μακεδόνων», *Αρχαία Μακεδονία V*, 1217-1223.

Παπαχατζής 1976

Παπαχατζής Ν., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις Βιβλίο 2 και 3. Κορινθιακά και Λακωνικά (ανατύπωση 1989)*, Αθήνα.

Παπαχατζής 1981

Παπαχατζής Ν., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις Βιβλίο 9 και 10. Βοιωτικά και Φωκικά*, Αθήνα.

Πασχίδης 1995

Πασχίδης Π., «Ποσειδώνες και Αντίγονοι. Παρατηρήσεις στη νομισματική μαρτυρία για τη ναυτική δύναμη του Αντιγόνου Γονατά και του Αντιγόνου Δώσωνα», *Αρχαιογνωσία 9*, 235-258.

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004

Σαατσόγλου-Παλιαδέλη Χ., *Βεργίνα. Ο Τάφος του Φιλίππου. Η Τοιχογραφία με το Κυνήγι*, Αθήνα.

Σαράντης 1977

Σαράντης Θ., «Ελληνο-Ζωροαστρικός Ναός του Jandial ως τεκμήριον ισοπεδώσεως των θρησκειών υπό του Μεγάλου Αλεξάνδρου», *Αρχαία Μακεδονία II*, 421-430.

Σκιαδάς 1986

Σκιαδάς Α., «Οι νεκροί της Χαιρώνειας και ο χαρακτηρισμός του Φιλίππου», *Αρχαία Μακεδονία IV*, 559-566.

Σμιτ-Δούνα 1999

Σμιτ-Δούνα Μ., «Οι δωρεές των βασιλέων της Μακεδονίας. Αναθήματα όπλων και μνημεία νίκης», *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 2)*, 1048-1053.

Σταμάτης 2018

Σταμάτης Γ., «Τα λίθινα μέλη του βάρθρου του αγάλματος της Αιτωλίας στον Θέρμο με ανάγλυφη αναπαράσταση γαλατικών όπλων», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου 1. Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014*, Αθήνα, 607-616.

Στεφανίδου-Τιβερίου 1999

Στεφανίδου-Τιβερίου Θ., «Δίον και Άλος: Δύο Νέα Κτίσματα του Κασσάνδρου», *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 2)*, Θεσσαλονίκη, 1065-1074.

Στεφανίδου-Τιβερίου 2018

Στεφανίδου-Τιβερίου Θ., «Οι απεικονίσεις του Αλεξάνδρου, Καινοτομίες και Πολιτικά Μηνύματα», *Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 2, τεύχος 3*, 428-447.

Τζαμτζής 2014

Τζαμτζής Ι., *Ο Μεσογειακός Κόσμος. Από τον Θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως τη Δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα (323-44 π.Χ.)*, Αθήνα, Θεσσαλονίκη.

Τουράτσογλου 1998

Τουράτσογλου Ι., «Στην αναζήτηση του ελληνιστικού χρυσού», εις Μ. Λιλιμπάκη-Κ. Τσάκαλου (επιμ.) *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη της Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη, 235-266.

Τουράτσογλου 2010

Τουράτσογλου Ι., *Συμβολή στην οικονομική ιστορία του βασιλείου της αρχαίας Μακεδονίας (6^{ος}-3^{ος} αι. π.Χ.). Κέρμα ΙΙ*, Αθήνα.

Τριαντάφυλλος 1991

Τριαντάφυλλος Δ., «Ανασκαφές στο φρούριο της Καλύβας», *ΑΕΜΘ 2*, 443-458.

Τσαγκάρη 2010

Τσαγκάρη Δ., «Οι Διάδοχοι και τα Ελληνιστικά Βασίλεια», εις Δ. Τσαγκάρη (επιμ.) *Μέγας Αλέξανδρος. Από τη Γη της Μακεδονίας έως τα Πέρατα της Οικουμένης*, Αθήνα, 147-181.

Τσιάφης 2017

Τσιάφης Δ., *Ιερά και Λατρείες της Κάτω Μακεδονίας (Πιερία, Βοτταία, Αλμωπία) Τόμος Α΄*, Θεσσαλονίκη.

Τσιγαρίδα 1987

Τσιγαρίδα Μ., «Χρυσό στεφάνι μυρτιάς από τη Βεργίνα», εις *Άμητος. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο (τόμος 2)*, Θεσσαλονίκη, 907-916.

Χανιώτης 2021

Χανιώτης Α., *Η Εποχή των Κατακτήσεων. Ο ελληνικός κόσμος από τον Αλέξανδρο στον Ανδριανό. 336 π.Χ. – 138 μ.Χ.*, Ηράκλειο.

Χατζή 2012

Χατζή Γ., «Ηλεία: Ολυμπία», εις Α. Βλαχόπουλος (επιμ.) *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα, 390-407.

Χατζόπουλος 2000

Χατζόπουλος Μ., «Αργυρές δραχμές και χρυσοί στατήρες σε επιγραφές της Μακεδονίας», εις Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *Οβολός 4. Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο: Πρακτικά Β΄ Επιστημονική Συνάντησης*, Θεσσαλονίκη, 79-87.

Χρυσοστόμου 1987

Χρυσοστόμου Π., «Ο Τύμβος Α΄ της Ραχώνας Πέλλας», *Άμητος. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο (Τόμος 2)*, Θεσσαλονίκη, 1007-1029.

Χρυσοστόμου 1999

Χρυσοστόμου Π., «Ο Μακεδονικός Τάφος Στ΄ με τις Σαρκοφάγους της Πέλλας», *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 1)*, 281-306.

Χρυσοστόμου Α. και Χρυσοστόμου Π. 2007

Χρυσοστόμου Α., Χρυσοστόμου Π., «Τάφοι πολεμιστών των αρχαϊκών χρόνων από τη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού Πέλλας», *Αρχαία Μακεδονία VII*, 113-132.

Adams 1993

Adams W. L., “Philip V, Hannibal and the Origins of the First Macedonian War”, *Αρχαία Μακεδονία V*, 41-50.

Adams 1997

Adams W. L., “Philip II and the Thracian Frontier”, εις Δ. Τριαντάφυλλος-Δ. Τερζοπούλου (επιμ.) *2^ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών. Αρχαία Θράκη. Αρχαϊκοί, Κλασικοί, Ελληνιστικοί, Ρωμαϊκοί Χρόνοι (τόμος 1)*, Κομοτηνή, 81-89.

Adams 1999

Adams W. L., “Philip II, the League of Corinth, and the Governance of Greece”, *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 1)*, 15-22.

Adams 2010

Adams W. L., “Alexander’s Successor to 221 B.C.”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) *A Companion to Ancient Macedonia*, 219-224.

Adam-Veleni 2004

Adam-Veleni P., “Arms and Warfare Techniques of the Macedonians”, in D. Pantermalis (ed.) *Alexander the Great. Treasures from an Epic Era of Hellenism*, New York, 47-64.

Alonso 2009

Alonso V., “Some Remarks on the Funerals of the Kings: From Philip II to the Diadochi”, in P. Wheatly-R. Hannah (eds.) *Antipodes*, Claremont, 276-298.

Ameling and Bringmann et al. 1995

Ameling W., Bringmann K., Schmidt-Dounas B., *Schenkungen Hellenistischer Herrscher an Griechische Städte und Heiligtümer (Teil. 1)*, Berlin.

Amitay 2008

Amitay O. “Why Did Alexander the Great Besiege Tyre”, *Athenaeum* 96, 91-102.

Andronikos and Fotiadis 1978

Andronikos M., Fotiadis M., “The Royal Tomb of Phillip II: An Unlooted Macedonian Grave at Vergina”, *Archaeology* 31.5, 33-41.

Anson 2014

Anson E. A., *Alexander's Heirs, The Age of the Successors*, Oxford.

Anson 2015

Anson E. A., *Eumenes of Cardia. A Greek among Macedonians (second edition)*, Leiden, Boston.

Arena 2007

Arena E., “L’ εικόν Delfica di Filippo II e la dedica degli Anfissei a Delfi (IG IX. 1. 2. 775)”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 293-326.

Ashton 1987

Ashton R., “Rhodian-type Silver Coinages from Crete”, *Schweizer Münzblätter* 37, 29-39.

Assmann 2017

Assmann J., *Η Πολιτισμική Μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρόιμους ανώτερους πολιτισμούς* (μεταφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος), Ηράκλειο.

Badian 1982

Badian E., “Greeks and Macedonians”, *Studies in the History of Art 10, Symposium Series I*, 33-51.

Badian 1999

Badian E., “Philip II and the Last of the Thessalians”, *Αρχαία Μακεδονία VI*, 109-122.

Badian 2002

Badian E., “Alcetas”, *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World (Vol. 1, A-ARI)*, Leiden, Boston, 442.

Badian 2005

Badian E., “Iolaus”, *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World (Vol. 6, HAT-JUS)*, Leiden, Boston, 903.

Bakker 2008

Bakker E., “Epic Remembering”, in E. Mackay (ed.) *Oratory, Literacy, Memory in the Ancient Greek and Roman World (Orality and Literacy in Ancient Greece, Volume 7)*, Leiden, Boston, 65-78.

Barringer 2021

- Barringer J., *Olympia. A Cultural History*, Princeton, Oxford.
- Baynham 1994
- Baynham E., “The Question of Macedonian Divine Honours to Philip II”, *Mediterranean Archaeology* 7, 35-43.
- Baynham 2003
- Baynham E., “Antipater and Athens”, in O. Palagia-S. Tracy (eds.) *The Macedonians in Athens 322-229 B.C. Proceedings of an International Conference held at the University of Athens, May 24-26 2001*, Oxford, 23-29.
- Billows 1995
- Billows R., *Kings and Colonists. Aspects of Macedonian Imperialism*, Leiden, New York, Koln.
- Blondé et al. 1990
- Blondé F., Muller A., Mulliez D., «Μία νέα δημόσια πλατεία στη Θάσο. Οι βόρειες παρυφές της διόδου των θεωρών από την αρχαϊκή μέχρι την παλαιχριστιανική εποχή», εις Τ. Πετρίδη (επιμ.) *Μνήμη Λαζαρίδη. Πόλις και Χώρα στην Αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα, 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη, 359-377.
- Booth 2006
- Booth W. J., *Communities of Memory on Witness, Identity, and Justice*, Ithaca, London.
- Borza 1987
- Borza E., “Timber and Politics in the Ancient World: Macedon and the Greeks”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 131.1, 32-52.
- Borza 1992
- Borza E., *In the Shadow of Olympus. The Emergence of Macedon*, Princeton.
- Borza 1993
- Borza E., “The Philhellenism of Archelaus”, *Αρχαία Μακεδονία* V, 237-244.
- Bosworth 1980
- Bosworth A., *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander (Volume I. Commentary on Books I-III)*, Oxford.
- Bosworth 1995
- Bosworth A., *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander (Volume II. Commentary on Books IV-V)*, Oxford.
- Bowden 2017
- Bowden H., “The Argeads and Greek Sanctuaries”, in S. Müller-T. Howe-H. Bowden-R. Rollinger (eds.) *Classica and Orientalia 19: The History of the Argeads: New Perspectives*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 163-182.

Brett 1930

Brett A., “Tetradrachm of Demetrius Poliorcetes”, *Bulletin of the Museum of Fine Arts* 28, 71-72.

Brosius 2003

Brosius M., “Alexander and the Persians”, in J. Roisman (ed.) *Brill’s Companion to Alexander the Great*, Leiden, Boston, 169-193.

Buraselis 1982

Buraselis K., *Das Hellenistische Makedonien und die Ägäis. Forschungen zur Politik des Kassandros und der Drei Ersten Antigoniden (Antigonos Monophthalmos, Demetrius Poliorketes und Antigonos Gonatas) im Ägäischen Meer und in Westkleinasien*, München.

Burkert 1993

Burkert W., *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία: Αρχαϊκή και Κλασσική Εποχή* (μετάφρ. Ν. Μπεζαντάκος-Α. Αβαγιανού), Αθήνα.

Caltabiano 2002

Caltabiano M., “The ‘Knights’ on the Coins of Alexander I: From ‘Adventus’ to Dynastic Succession”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 759-772.

Canepa 2010

Canepa M., “Achaemenid and Seleucid Royal Funerary Practices and Middle Iranian Kingship”, in H. Börm-J. Wiesehöfer (eds.) *Commutatio et Contentio. Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East. In Memory of Zeev Rubin*, Wellem Verlag, Düsseldorf, 1-21.

Carney 1999

Carney E., “The Curious Death of the Antipatrid Dynasty”, *Αρχαία Μακεδονία VI*, 209-216.

Carney 2015

Carney E., *King, and Court in Ancient Macedonia. Rivalry, Treason and Conspiracy*, Swansea.

Carney 2017

Carney E., “Argead Marriage Policy”, in S. Müller-T. Howe-H. Bowden-R. Rollinger (eds.) *The History of the Argeads. New Perspectives. Classica and Orientalia 19*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 139-150.

Chapman 2013

Chapman R., “Death, Burial, and Social Representation”, in S. Tarlow-L. Nilsson Stutz (eds.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, Oxford, 47-57.

Christesen and Murray 2010

Christesen P., Murray S., “Macedonian Religion”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) in *A Companion to Ancient Macedonia*, Oxford, 428-445.

Cohen 1995

Cohen G., *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, Berkeley, Los Angeles, Oxford.

Consolo-Langher 1999

Consolo-Langher S., “Thessaglia, Calcidica e Fodice nella Politica di Filippo II”, *Αρχαία Μακεδονία VI*, 345-356.

Dahmen 2010

Dahmen K., “The Numismatic Evidence”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) in *A Companion to Ancient Macedonia*, Oxford, 41-62.

Daubner 2021

Daubner F., “Local Heroes and Ruler Cult in Augustan Kalindoia”, *Αρχαία Μακεδονία VIII*, 489-496.

Dimitrov 1999

Dimitrov K., “Macedonian Royal Traditions in Early Hellenistic Thrace C. 340-C. 270 BC”, *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 1)*, 375-381.

Duffy 2016

Duffy X., *Monuments, Memory, and Place: Commemorations of the Persian Wars*, Birmingham.

Ellis 1969

Ellis J. R., “Population-Transplants by Philip II”, *Μακεδονικά* 9, 9-17.

Ellis 1977

Ellis J. R., “The Dynamics of Fourth-Century Macedonian Imperialism”, *Αρχαία Μακεδονία II*, Θεσσαλονίκη, 103-114.

Errington 1975

Errington R., “Arybbas the Molossian”, *GRBS* 16.1, 41-50.

Errington 2002

Errington M., “The Importance of the Capture of Amphipolis for the Development of the Macedonian City”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 275-282.

Faraguna 2003

Faraguna M., “Alexander and the Greeks”, in J. Roisman (ed.) *Brill's Companion to Alexander the Great*, Leiden, Boston, 99-130.

Finley 1954

Finley M., *Ο Κόσμος του Οδυσσέα* (μεταφρ. Σ. Μαρκιανός), Αθήνα.

Fittschen 1999

Fittschen K., «Ο Μέγας Αλέξανδρος στη Βοιωτία», *Διεθνές Συνέδριο. Αλέξανδρος ο Μέγας: Από τη Μακεδονία στην Οικουμένη. Βέροια, 27-31/5/1998*, Βέροια, 49-60.

Flower 1999

Flower M., “*The Panhellenism of Philip II and Alexander: A Reassessment*”, *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος 1)*, 419-429.

Frazer 1965a

Frazer J., *Pausanias's Description of Greece (vol. II)*, New York.

Frazer 1965b

Frazer J., *Pausanias's Description of Greece (vol. V)*, New York.

Fredricksmeier 2003

Fredricksmeier E., “Alexander’s Religion and Divinity”, in J. Roisman (ed.) *Brill’s Companion to Alexander the Great*, Leiden, Boston, 253-278.

Funke 2003

Funke P., “Chaeronea”, *Brill’s New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World (Vol. 3, CAT-CYP)*, Leiden, Boston, 2003.

Gabbert 1997

Gabbert J., *Antigonus II Gonatas. A Political Biography*, London, New York.

Gatzolis 2019

Gatzolis C., “Alexanders in the Balkans (except Thrace) until the Reign of Philip V”, in S. Kremydi-C. Marcellesi (eds.) *Les Alexandres Après Alexandre. Histoire d’ Une Monnaie Commune. MEΛETHMATΑ 81*, Αθήνα, 25-42.

Ginouvés 1991

Ginouvés R., *La Macédoine: de Philippe II à la conquête romaine*, Paris.

Grainger 2010

Grainger J., *The Syrian Wars*, Leiden.

Greenwalt 2017

Greenwalt W., “Alexander II of Macedon”, in T. Howe-S. Müller-R. Stoneman (eds.) *Ancient Historiography on War and Empire*, Oxford, 80-91.

Grzesik 2018

Grzesik D., “The Power of Space and Memory: The Honorific Statuescape of Delphi”, *Antichthon 52*, 23-42.

Habicht 1956

Habicht C., *Gottmenschentum und Griechische Städte*, München.

Habicht 1997

Habicht C., *Athens. From Alexander to Antony* (transl. D. Schneider), Cambridge, Massachusetts, London.

Habicht 2003

Habicht C., “Athens after the Chremonidean War: Some Second Thoughts”, in O. Palagia-S. Tracy (eds.) *The Macedonians in Athens 322-229 B.C. Proceedings of an International Conference held at the University of Athens, May 24-26 2001*, Oxford, 52-55.

Halbwachs 1992

Halbwachs M., *On Collective Memory*, (trans. L. Coser), Chicago, London.

Hamilton 1969

Hamilton J. R., *Plutarch. Alexander. A Commentary*, Oxford.

Hammond and Atkinson 2013

Hammond M., Atkinson J., *Arrian. Alexander the Great. The Anabasis and the Indica*, Oxford.

Hammond 1938

Hammond N. G. L., “The Two Battles of Chaeronea (338 B.C. and 86 B.C.)”, *Klio* 31, 186-218.

Hammond 1981

Hammond N. G. L., “The Western Frontier of Macedonia in the Reign of Phillip II”, in H. J. Dell (ed.) *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki, 199-217.

Hammond 1991

Hammond N. G. L., *Το Θαύμα που Δημιούργησε η Μακεδονία* (μετάφρ. Θ. Βώρος), Αθήνα.

Hammond 1993

Hammond N. G. L., *Sources for Alexander the Great. An Analysis of Plutarch's Life and Arrian's Anabasis Alexandrou*, Oxford.

Hammond 1997

Hammond N. G. L., *Μέγας Αλέξανδρος: Ένας Ιδιοφυής* (μεταφρ. Π. Θεοδωρίδης), Αθήνα.

Hammond 2000

Hammond N. G. L., “The Funerary Carriage and Cortege of Alexander the Great”, in Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *Μύρτος. Μελέτες στη Μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 315-320.

Hammond 2000b

Hammond N. G. L., “The Continuity of Macedonian Institutions and the Macedonian Kingdoms of the Hellenistic Era”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 49.2, 141-160.

Hammond and Griffith 1979

Hammond N. G. L., Griffith G., *A History of Macedonia (Vol. II, 550-336 B.C.)*, Oxford.

Hammond and Walbank 1988

Hammond N. G. L., Walbank F. W., *A History of Macedonia (Volume III, 336-167 B.C.)*, Oxford.

Hardiman 2010

Hardiman C., “Classical Art to 221 BC”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) in *A Companion to Ancient Macedonia*, Oxford, 505-521.

Harris 2018

Harris E., “The Stereotype of Tyranny and the Tyranny of Stereotypes: Demosthenes on Philip II of Macedon”, in M. Kalaitzi-P. Paschidis-C. Antonetti-A. Fuimier-Sorbets (eds.) *Βορειοελλαδικά: Tales from Lands of Ethne. Essays in Honor of Miltiades B. Hatzopoulos. Proceedings of the International Conference Held in Athens (February 2015). ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 78, Αθήνα, 167-178.

Harrison 2019

Harrison T., “A Persian Marriage Feast in Macedon? (Herodotus 5.17-21), *CQ* 69.2, 507-517.

Harrold 2021

Harrold G., “Thucydides and Topography: The Neglected Prevalence and Significance of Elevated Terrain in Classical Greek Battles”, *Journal of Ancient History* 9. 1, 100-122.

Hatzopoulos 1994

Hatzopoulos M., *Cultes et Rites de Passage en Macedoine (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 19), Athènes.

Hatzopoulos 2011

Hatzopoulos M., “Macedonians and Other Greeks”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 51-78.

Hatzopoulos 2011b

Hatzopoulos M., “The Cities”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 235-241.

Hatzopoulos 2020

- Hatzopoulos M., *Ancient Macedonia*, Berlin, Boston.
- Helliesen 1986
 Helliesen J., “Andriscus and the Revolt of the Macedonians”, *Αρχαία Μακεδονία IV*, 307-314.
- Holt 1986
 Holt F., “Alexander’s Settlements in Central Asia”, *Αρχαία Μακεδονία IV*, 315-323.
- Holt 2003
 Holt F., *Alexander the Great and the Mystery of the Elephant Medallions*, Berkeley, Los Angeles, London.
- Holt 2012
 Holt W., “A ‘New’ Bronze of Antigonos Gonatas”, *The Celatos* 26.3, 6-12.
- Hornblower 2006
 Hornblower S., *Θουκυδίδου Ιστορία. Τόμος Α΄: Βιβλία Α-Ε24* (ανατύπωση 2018), (επιμ., Α. Ρεγκάκος), Αθήνα, Θεσσαλονίκη.
- Howe 2014
 Howe T., “Founding Alexandria. Alexander the Great and the Politics of Memory”, in P. Bosman (ed.) *Alexander in Africa. Acta Classica Supplementum V*, Pretoria, 72-91.
- Jacquemin 1999
 Jacquemin A., *Offrandes Monumentales à Delphes*, Athènes, Paris.
- Ignatiadou 2010
 Ignatiadou D., “Royal Identities and Political Symbolism in the Vergina Lion-Hunt Painting”, *ΑΔ* 57 (2002), 119-154.
- Kähler 1965
 Kähler H., *Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paullus in Delphi (Monumenta Artis Romanae, v)*, Berlin.
- Kasabova 2008
 Kasabova A., “Memory, Memorials, and Commemoration”, *History and Theory* 47, 331-350.
- Kertész 2007
 Kertész I., “Philip II the Sportsman”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 327-352.
- Kessling 2017
 Kessling C., *Early Greek Portraiture. Monuments and Histories*, Cambridge.
- Kholod 2016

Kholod M., “The Cult of Alexander the Great in the Greek Cities of Asia Minor”, *Klio* 98.2, 495-525.

King 2020

King C., *Αρχαία Μακεδονία, Η ιστορία του βασιλείου από την ίδρυσή του έως και τη ρωμαϊκή κατάκτηση* (μετάφρ. Κ. Ζουμπουλάκης), Αθήνα.

Kottaridi 1999

Kottaridi A., “Macedonian Burial Customs and the Funeral of Alexander the Great”, *Διεθνές Συνέδριο. Αλέξανδρος ο Μέγας: Από τη Μακεδονία στην Οικουμένη. Βέροια 27-31/5/1998*, Βέροια, 113-120.

Kottaridi 2013

Kottaridi A., *Aigai. The Royal Metropolis of the Macedonians*, Athens.

Koukouli-Chrysanthaki 2011

Koukouli-Chrysanthaki Ch., “Amphipolis”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 409-436.

Koulakiotis 2017

Koulakiotis E., “The Hellenic Impact on Ancient Macedonia: Conceptualizing Origin and Authority”, in S. Müller-T. Howe-H. Bowden-R. Rollinger (eds.) *The History of the Argeads. New Perspectives. Classica and Orientalia 19*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 199-213.

Koulakiotis 2017b

Koulakiotis E., “Plutarch’s Alexander, Dionysos and the Metaphysics of Power”, in T. Howe- S. Müller-R. Stoneman (eds.) *Ancient Historiography on War and Empire*, Oxford, 226-249.

Koulakiotis 2020

Koulakiotis E., “Deities”, in W. Heckel-J. Heinrichs-S. Müller-F. Pownall (eds.), *Lexicon of Argead Makedonia*, Berlin, 189-192.

Kousser 2015

Kousser R., “Monument and Memory in Ancient Greece and Rome: A Comparative Perspective”, in K. Galinsky-K. Lapatin (eds.), *Cultural Memories in the Roman Empire*, Los Angeles, 33-48.

Kralli 2017

Kralli I., *The Hellenistic Peloponnese: Interstate Relations. A Narrative and Analytic History from the Fourth Century to 146 BC*, Swansea.

Kurtz and Boardman 2011

Kurtz D., Boardman J., *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο* (μεταφρ. Ο. Βιζυηνού-Θ. Ξένος), Αθήνα.

Ladynin 2014

Ladynin I., “The Argeadai Building Program in Egypt in the Framework of Dynasties’ XXIX-XXX Temple Building”, in V. Grieb-K. Nawotka-A. Wojciechowska (eds.) *Alexander the Great in Egypt. History. Art. Tradition. Wrocław Breslau 18-19 Nov. 2011*, Harrassowitz, Verlag, Wiesbaden, 221-240.

Landucci 2017

Landucci F., “Cassander and the Argeads”, in S. Müller-T. Howe-H. Bowden-R. Rollinger (eds.) *The History of the Argeads. New Perspectives. Classica and Orientalia 19*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 269-279.

Lane Fox 1973

Lane Fox R., *Alexander the Great*, Middlesex.

Le Rider 1996

Le Rider G., “La Date des Premiers Statères d’ Or de Philippe II”, εις *ΧΑΡΑΚΤΗΡ. Αφιέρωμα στη Μαντώ Οικονομίδου*, Αθήνα, 261-270.

Leschhorn 1984

Leschhorn W., *Gründer der Stadt: Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte. (Palingenesia, 20)*, Stuttgart.

Liampi 1998

Liampi K., *Der Makedonische Schild*, Bonn.

Lindenlauf 2001

Lindenlauf A., “Thrown Away Like Rubbish - Disposal of the Dead in Ancient Greece”, *Papers from the Institute of Archaeology 12*, 86-99.

Lipka 2022

Lipka M., *Epiphanies and Dreams in Greek Polytheism*, Berlin, Boston.

Loukopoulou and Psoma 2002

Loukopoulou L., Psoma S., “The Thracian Policy of the Temenids”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 143-151.

Low 2010

Low P., “Commemoration of the War Dead in Classical Athens: Remembering Defeat and Victory”, in D. Pritchard (ed.) *War, Democracy and Culture in Classical Athens*, Cambridge, 341-358.

Luiselli 2011

Luiselli M., “The Ancient Egyptian scene of ‘Pharaoh smiting his enemies’: an attempt to visualize cultural memory?”, in M. Bommas (ed.) *Cultural Memory and Identity in Ancient Societies*, London, New York, 10-25.

Lund 1992

Lund H., *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship*, London, New York.

Ma 2008

Ma J., “Chaeroneia 338: Topographies of Commemoration”, *JHS* 128, 72-91.

Ma 2009

Ma J., “City as Memory”, in B. Graziosi-P. Vasunia-G. Boys-Stones (eds.) *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*, Oxford, 248-259.

McQueen 1978

McQueen E., “Some Notes on the Anti-Macedonian Movement in the Peloponnese in 331 B.C.,” *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 27.1, 40-64.

Mari 2002

Mari M., *Al Di Là Dell’Olimpo. Macedoni e Grandi Santuari della Grecia dall’età Arcaica al Primo Ellenismo (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 34)*, Atene.

Mari 2007

Mari M., “The Ruler Cult in Amphipolis and the Strymon Valley”, εις Α. Ιακωβίδου (επιμ.) *Η Θράκη στον Ελληνο-Ρωμαϊκό Κόσμο. Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας, Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη, 18-23 Οκτωβρίου 2005*, Αθήνα, 371-689.

Mari 2011

Mari M., “Archaic and Early Classical Macedonia”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 79-92.

Mari 2011b

Mari M., “Traditional Cults and Beliefs”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 453-465.

Mari 2017

Mari M., “Olympia, Daisia, Xandika. Note su tre feste ‘nazionali’ macedoni e loro eredità in epoca ellenistica”, in P. Lombardi (ed.) *Come Aurora. Lieve, Preziosa. Ergastai e Philoi a Gabriella Bevilacqua. Roma 6 Giugno 2012*, Roma, 143-153.

Mari 2018

Mari M., “Macedonian Cities under the Kings: Standardization or Variety? A View from Amphipolis”, in M. Kalaitzi-P. Paschidis-C. Antonetti-A. Fuimier-Sorbets (eds.) *Βορειοελλαδικά: Tales from Lands of Ethne. Essays in Honor of Miltiades B. Hatzopoulos. Proceedings of the International Conference Held in Athens (February 2015). ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78*, Αθήνα, 179-197.

Marinatos 1970

Marinatos N., “Mycenean Elements withing the Royal House of Macedonia”, *Αρχαία Μακεδονία I*, 45-52.

Markle 1999

Markle M., “A Shield Monument from Veria and the Chronology of the Macedonian Shield Types”, *Hesperia* 68.2, 219-254.

Mathinsen 1981

Mathinsen R., “Antigonos Gonatas and the Silver Coinages of Macedonia Circa 280-270 B.C.”, *ANSMN* 26, 79-124.

Mayo 1989

Mayo J., “War Memorials as Political Memory”, *Geographical Review* 78.1, 62-75.

Mckechnie 1995

Mckechnie P., “Diodorus Siculus and Hephaestion’s Pyre”, *CQ* 45.2, 418-432.

Meeus 2022

Meeus A., *The History of the Diadochoi in Book XIX of Diodoros’ Bibliothekē. A Historical and Historiographical Commentary*, Berlin, Boston.

Merker 1960

Merker I., “The Silver Coinage of Antigonos Gonatas and Antigonos Doson”, *ANSMN* 9, 39-52.

Miller 1986

Miller S., “Alexander’s Funeral Cart”, *Αρχαία Μακεδονία IV*, 401-411.

Miller 2000

Miller S., “Macedonians at Delphi”, *BCH* 36, 263-281.

Molina Marín 2018

Molina Marín A., “Death on the Nile: The Murder of Perdiccas and the River Crossing in Ancient Macedonia”, *Karanos I*, 87-106.

Mørkholm 1991

Mørkholm O., *Early Hellenistic Coinage. From the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-186 B.C.)*, Cambridge.

Morris 1997

Morris I., *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασσική αρχαιότητα* (μεταφρ. Κ. Μαντέλη), Ηράκλειο.

Müller 2010

Müller S., “Philip II”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) in *A Companion to Ancient Macedonia*, Oxford, 166-185.

Narain 1965

Narain, A. K., “Alexander and India”, *G&R* 12.2, 155–165.

Olbrycht 2010

Olbrycht M., “Macedonia and Persia”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) in *A Companion to Ancient Macedonia*, Oxford, 342-369.

Oliver 2003

Oliver G., “Oligarchy at Athens after the Lamian War: Epigraphic Evidence for the *Boule* and the *Ekklesia*”, in O. Palagia-S. Tracy (eds.) *The Macedonians in Athens 322-229 B.C. Proceedings of an International Conference held at the University of Athens, May 24-26 2001*, Oxford, 40-51.

Palagia 2000

Palagia O., “Hephasetion’s Pyre and the Royal Hunt of Alexander”, in A. Bosworth-E. Baynham (eds.), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford, 167-206.

Palagia 2021

Palagia O., “The Coronation of the Deceased in Hellenistic Funerary Painting in Macedonia and Thrace”, *Αρχαία Μακεδονία VIII*, 667-678.

Palagia 2022

Palagia O., “The Image of Alexander the Great in Ancient Art”, in R. Stoneman (ed.) *A History of Alexander the Great in World Culture*, Cambridge, 42-64.

Panagopoulou 2020

Panagopoulou K., *The Early Antigonids: Coinage, Money, and the Economy*, New York.

Paspalas 2011

Paspalas S. A., “Classical Art”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 179-280.

Pedinelli 2020

Pedinelli V., “Σωτήρ καὶ Εὐεργέτης. Onori per il re Antigono Dosone tra Innovazione e Rispetto della Tradizione Antigonide”, *Mythos. Rivista di Storia delle Religioni* 14, 1-17.

Picard 2000

Picard O., «Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο», εις Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.) *Ὀβολός 4. Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο: Πρακτικά Β’ Επιστημονικής Συνάντησης*, Θεσσαλονίκη, 15-23.

Piérart 2004

Piérart M., “Argolis”, in M. Hansen-T. Nielsen (eds.) *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 599-619.

Pingiatoglou 2010

Pingiatoglou S., “Cults of Female Deities in Dion”, *Kernos* 23, 179-192.

Pownall 2017

Pownall F., "The Role of Greek Literature at the Argead Court", in S. Müller-T. Howe-H. Bowden-R. Rollinger (eds.) *Classica and Orientalia 19: The History of the Argeads: New Perspectives*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 215-229.

Prestianni-Giallombardo 1993

Prestianni-Giallombardo A.M. "Filippo II e l' Occidente", *Αρχαία Μακεδονία V (τόμος Β')*, 1273-1284.

Prestianni-Giallombardo 1999

Prestianni-Giallombardo A.M., "ΤΕΜΕΝΗ ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ Α ΦΙΛΙΠΠΟΙ: Αι Prodrumi del Culto del Sovrano?", *Αρχαία Μακεδονία VI (τόμος Ι)*, 921-943.

Price 1991

Price M. J., *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zurich, London.

Pritchett 1958

Pritchett W., "Observations on Chaeroneia", *AJA* 62. 3, 307-311.

Pritchett 1974

Pritchett W., *The Greek State at War (Part II)*, Berkeley, Los Angeles, London.

Pritchett 1979

Pritchett W., *The Greek State at War (Part III)*, Berkeley, Los Angeles, London.

Pritchett 1985

Pritchett W., *The Greek State at War (Part IV)*, Berkeley, Los Angeles, London.

Psoma 2011

Psoma S., "The Kingdom of Macedonia and the Chalcidic League", in Lane-Fox (ed.) *Brill's Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 113-135.

Raynor 2016

Raynor B., "Theorodokoi, Asyilia, and the Macedonian Cities", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 56, 225-262.

Reger 2019

Reger G., "Alexanders and the Hellenistic Economy", in S. Kremydi-C. Marcellesi (eds.) *Les Alexandres Après Alexandre. Histoire d' Une Monnaie Commune. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 81*, Αθήνα, 373-384.

Richer 2009

Richer N., "Aidos at Sparta" (transl. E. Stafford), in S. Hodkinson-A. Powell (eds.) *Sparta. New Perspectives*, Swansea, 91-166.

Roisman 2010

Roisman J., “Classical Macedonia to Perdicas III”, in J. Roisman-I. Worthington (eds.) in *A Companion to Ancient Macedonia*, Oxford, 145-165.

Rzepka 2018

Rzepka J., “The First Battles of the Chaeronea Campaign, 339/8 B.C.”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 58, 516-522.

Saatsoglou-Paliadeli 2007

Saatsoglou-Paliadeli C., “Arts and Politics in the Macedonian Court Before Alexander”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 345-356.

Saatsoglou-Paliadeli 2011

Saatsoglou-Paliadeli C., “The Arts at Vergina-Aigai, the Cradle of the Macedonian Kingdom”, in Lane-Fox (ed.) *Brill’s Companion to Ancient Macedon, Studies in the History and the Archaeology of the Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Boston, 271-298.

Saripanidi 2017

Saripanidi V., “Constructing Continuities with a ‘Heroic’ Past: Death, Feasting and Political Ideology in the Archaic Macedonian Kingdom”, in A. Tsingarida-I. Lemos (eds.) *Constructing Social Identities in Early Iron Age and Archaic Greece*, Bruxelles, 73-170.

Schmidt 1970

Schmidt E., *Persepolis III: The Royal Tombs and the Other Monuments*, Chicago.

Schultz 2009

Schultz P., “Divine Images and Royal Ideology in the Philippeion at Olympia”, in J. Jensen-G.Hinge et al. (eds.) *Aspects of Ancient Greek Cult. Context, Ritual and Iconography*, Aarhus, 125-193.

Scodel 2008

Scodel R., “Social Memory in Aeschylus’ Oresteia”, in E. Mackay (ed.) *Oratory, Literacy, Memory in the Ancient Greek and Roman World (Orality and Literacy in Ancient Greece, Volume 7)*, Leiden, Boston, 115-142.

Shepherd 2013

Shepherd G., “Ancient Identities: Age, Gender, and Ethnicity in Ancient Greek Burials, in S. Tarlow-L. Nilsson Stutz (eds.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, Oxford, 543-557.

Simpson 1959

Simpson R., “Antigonus the One-Eyed and the Greeks”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 8.4, 385-409.

Sprawski 2003

Sprawski S., “Philip II and the Freedom of the Thessalians”, *Electrum* 9, 55-66.

Squillace 2017

Squillace G., “Ghosts from the Past. The Memory of Alexander I of Macedonia and its Propagandistic Use During the Reign of Philip II”, in S. Müller-T. Howe-H. Bowden-R. Rollinger (eds.) *The History of the Argeads. New Perspectives. Classica and Orientalia 19*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 241-251.

Stamatopoulou 2007

Stamatopoulou M., “Thessalian Aristocracy and Society in the Age of Epinikian”, in S. Hornblower-C. Morgan (eds.) *Pindar’s Poetry, Patrons, and Festivals*, Oxford, 309-341.

Stamatopoulou 2018

Stamatopoulou M., “Demetrius: The Archaeology of a Cosmopolitan Macedonian Harbour”, in M. Kalaitzi-P. Paschidis et al. (eds.) *Βορειοελλαδικά: Tales from Lands of Ethne. Essays in Honor of Miltiades B. Hatzopoulos. Proceedings of the International Conference Held in Athens (February 2015). ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78*, Αθήνα, 343-376.

Stewart 1993

Stewart A., *Faces of Power: Alexander's Image and Hellenistic Politics*, Berkeley.

Stewart 2003

Stewart A., “Alexander in Greek and Roman Art”, in J. Roisman (ed.) *Brill’s Companion to Alexander the Great*, Leiden, Boston, 31-66.

Strassler and Room 2012

Strassler R., Room J., *The Landmark Arrian. The Campaigns of Alexander. Anabasis Alexandrou*, New York.

Stylianou 1998

Stylianou P., *A Historical Commentary on Diodorus Siculus Book 15*, Oxford.

Tarn 1909

Tarn W., “The Battles of Andros and Cos”, *JHS* 29, 264-285.

Tarn 1910

Tarn W., “The Dedicated Ship of Antigonos Gonatas”, *JHS* 30, 209-222.

Tarn 1913

Tarn W., *Antigonos Gonatas* (ανατύπωση 1969), Oxford.

Tarn 1948

Tarn W., *Alexander the Great. Volume II. Sources and Studies* (ανατύπωση 2002), Cambridge.

Thonemann 2015

- Thonemann P., *The Hellenistic World. Using Coins as Sources*, Cambridge.
- Themelis 2003
- Themelis P., “Macedonian Dedications on the Akropolis”, in O. Palagia-S. Tracy (eds.) *The Macedonians in Athens 322-229 B.C. Proceedings of an International Conference held at the University of Athens, May 24-26 2001*, Oxford, 162-172.
- Thompson 1982
- Thompson M., “The Coinage of Philip II and Alexander III”, *Studies in the History of Art 10*, 112-121.
- Tripodi 2002
- Tripodi B., “Aminta I, Alessandro I e gli Hyparchoi in Erodoto”, *Αρχαία Μακεδονία VII*, 67-85.
- Tronson 1984
- Tronson A., “Satyrus the Peripatetic and the Marriages of Philip II”, *JHS 104*, 116-126.
- Tsigarida 2018
- Tsigarida E., “The Significance of Gold in the Late Classical and Hellenistic Burials of Macedon”, in M. Kalaitzi-P. Paschidis et al. (eds.) *Βορειοελλαδικά: Tales from Lands of Ethne. Essays in Honor of Miltiades B. Hatzopoulos. Proceedings of the International Conference Held in Athens (February 2015)*. *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78*, Αθήνα, 421-437.
- Voutiras 1986
- Voutiras E., “Victoria Macedonia: Remarques sur une Dédicace d'Amphipolis”, *BCH 110*, 347-355.
- Voutiras 2018
- Voutiras E., “Pan en Macedoine”, in M. Kalaitzi-P. Paschidis-C. Antonetti-A. Fuimier-Sorbets (eds.) *Βορειοελλαδικά: Tales from Lands of Ethne. Essays in Honor of Miltiades B. Hatzopoulos. Proceedings of the International Conference Held in Athens (February 2015)*. *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78*, Αθήνα, 397-409.
- Wallace 2014
- Wallace S., “Defending the Freedom of the Greeks: Antigonos, Telesphoros, and the Olympic Games of 312 B.C.”, *Phoenix 68.3-4*, 235-246.
- Walbank 1940
- Walbank F., *Philip V of Macedon*, Cambridge.
- Walbank 1957
- Walbank F., *A Historical Commentary on Polybius (Vol. 1)*, Oxford.
- Walbank 1967

- Walbank F., *A Historical Commentary on Polybius (Vol. 2)*, Oxford.
- Walbank 1970
- Walbank F., “Polybius and Macedonia”, *Αρχαία Μακεδονία I*, 291-307.
- Walbank 1979
- Walbank F., *A Historical Commentary on Polybius (Vol. 3)*, Oxford.
- Walbank 1981
- Walbank F., *The Hellenistic World*, Brighton, New Jersey.
- Walbank 2002
- Walbank F., “Sea-power and the Antigonids”, *Polybius, Rome, and the Hellenistic World*, Cambridge, 107-126.
- Waterfield 2011
- Waterfield R., *Dividing the Spoils: The War for Alexander’s the Great Empire*, Oxford.
- Waterfield 2019
- Waterfield R., *Diodorus of Sicily. The Library, Books 16–20 Philip II, Alexander the Great, and the Successors*, Oxford.
- Waterfield 2021
- Waterfield R., *The Making of a King. Antigonus Gonatas of Macedon and the Greeks*, Chicago.
- Weir 2011
- Weir R., “Interpretation and Imitation of Classical Greek Coin Types”, in H. Drexhage-T. Mattern-R. Rollinger-K. Ruffing-C. Schäfer (eds.) *Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts – und Sozialgeschichte. Bd. 28*, Rahden/Westf., 123-170.
- Westlake 1935
- Westlake H. D., *Thessaly in the Fourth Century B.C.*, London.
- Wheatley and Dunn 2020
- Wheatly P., Dunn C., *Demetrius the Besieger*, Oxford.
- Williams 2013
- Williams H., “Death, Memory, and Material Culture: Catalytic Commemoration and the Cremated Dead”, in S. Tarlow-L. Nilsson Stutz (eds.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, Oxford, 195-208.
- Wroth 1884
- Wroth W., “Cretan Coins”, *N.C. 4*, 1-58.
- Xydopoulos 2012

Xydopoulos I., "Anthemus and Hippias: The Policy of Amyntas I", *Illinois Classical Studies* 37, 21-37.

Κατάλογοι επιγραφών

IG II²

Kirchner I. (1914), *Inscriptiones Graecae. Euclidis Anno Posterioriores. Voluminis II et III Editio Minor. Pars Prima*, Berlin.

Kirchner I. (1940), *Inscriptiones Graecae. Euclidis Anno Posterioriores. Voluminis II et III Editio Minor. Pars Tertia*, Berlin.

IG V,2

Hiller von Gaertringen F. (1913), *Inscriptiones Graecae, V,2. Inscriptiones Arcadiae*, Berlin.

IG XI. 2

Durrbach F. (1912), *Inscriptiones Graecae XI. Inscriptiones Deli, fasc. 2, Nos. 105-289*, Berlin.

IG XI. 4

Roussel P. (1914), *Inscriptiones Graecae XI. Inscriptiones Deli, fasc. 4, Nos. 510-1348*, Berlin.

Κατάλογοι νομισμάτων

BMC Greek (Arabia)

BMC Greek (Arabia)/A Catalogue of the Greek coins of Arabia, Mesopotamia and Persia (Hill G.), London 1922.

BMC Greek (Crete)

A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Crete and the Aegean Islands (Wroth W.), Paris 1886.

SNG Alp. Bank

Kremydi-Sicilianou S. (2000), *Sylloge Nummorum Graecorum, Greece 2. The Alpha Bank Collection*, Athens.

SNG Num. Mus. Athens, Gr. 4

Sylloge Nummorum Graecorum, Greece 4. Numismatic Museum of Athens. The Petros Z. Saroglou Collection. Volume I: Macedonia (Psoma S., Touratsoglou I.), Athens 2005.

SNG Num. Mus. Athens, Gr. 5

Sylloge Nummorum Graecorum, Greece 5. Numismatic Museum of Athens. The A. G. Soutsos Collection (Tsourti E., Trifiró M.), Athens 2007.

SNG Num. Mus. Athens, Gr. 7

Sylloge Nummorum Graecorum. Greece 7. The Kipke Collection on Bronze Coins. Volume I (Penna V., Stoyas Y.), Athens 2012.

TC

Veterum Populorum et Regum Numi qui in Museo Britannico Adversantur (The Coins of Ancient Peoples and Kings Preserved in the British Museum) (Combe T.), London 1814.

Παράρτημα εικόνων

Εικόνα 1: Ο λέων της Αμφίπολης, κορυφαίο δείγμα της μακεδονικής πλαστικής (Ανακτήθηκε 19/09/22. Πηγή: Wikimedia Commons: <https://bit.ly/AmphipolisLion>).

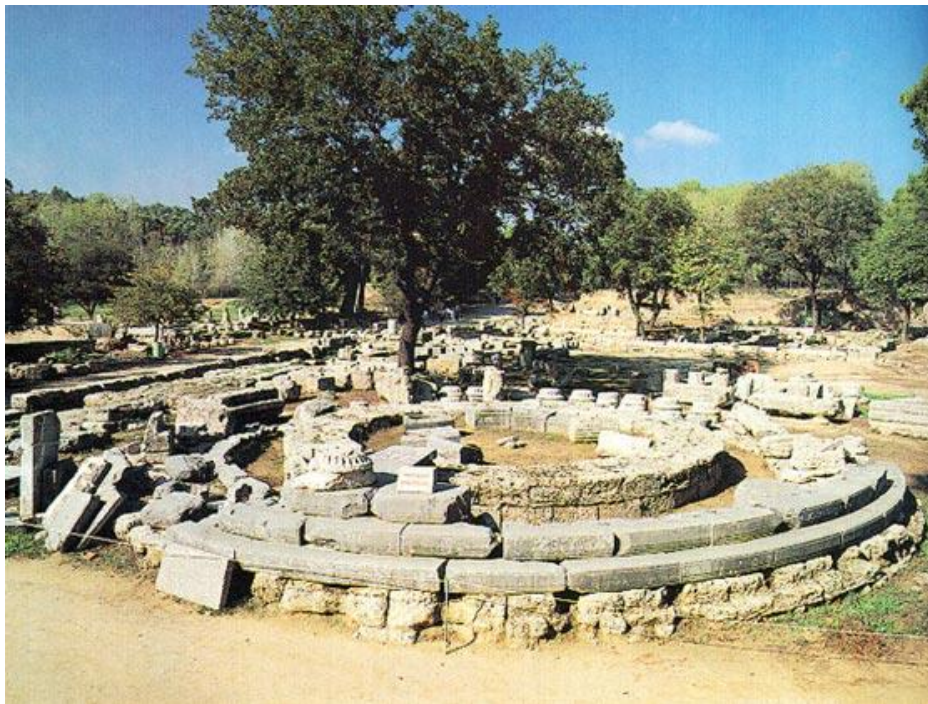

Εικόνα 2: Καλλιτεχνική απόδοση της τοιχογραφίας του κυνηγιού από τους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας (Ανακτήθηκε: 20/09/22. Πηγή: Φωτογραφικό αρχείο ΑΠΘ. Ανασκαφή Βεργίνας: <https://bit.ly/VerginaHunt>).

Εικόνα 3: Τάφος Μπέλλα ΙΙ – Η τοιχογραφία με τον Αλέξανδρο Γ΄, τον νεκρό και την προσωποποίηση της Αρετής/Μακεδονίας (Ανακτήθηκε 18/08/22. Πηγή: Φωτογραφικό αρχείο ΑΠΘ. Ανασκαφή Βεργίνας: <https://bit.ly/MpellaII>).

Εικόνα 4: Το Φιλιπείον στην Ολυμπία, το οποίο κατασκευάστηκε ως μνημείο νίκης από τον Φίλιππο Β΄ μετά τη Χαιρώνεια (Ανακτήθηκε 19/09/22. Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: <https://bit.ly/Philippeion>).

Εικόνα 5: ΑΡ Δεκάδραχμο. Επετειακή κοπή του Αλεξάνδρου Γ', κατόπιν της μάχης στον Υδάσπη ποταμό εναντίον του Πώρου.

Ε: Ο Αλέξανδρος Γ' έφιππος φέρει στο αριστερό χέρι σάρισσα και καταδιώκει τον Πώρο, ο οποίος είναι επάνω σε πολεμικό ελέφαντα, μαζί με έναν σύντροφό του, στα αριστερά του.

Ο: Ο Αλέξανδρος Γ', αποθεώμενος ως Δίας, φορά μακεδονική πολεμική εξάρτηση και περσική τιάρα, κραδαίνει τον κεραυνό με το δεξί χέρι και στο αριστερό κρατά σκήπτρο. Μία πτερωτή Νίκη στεφανώνει τον νικητή.

(Ανακτήθηκε 19/09/22. Πηγή: American Numismatic Society (Website): <https://bit.ly/Decadrachm>).

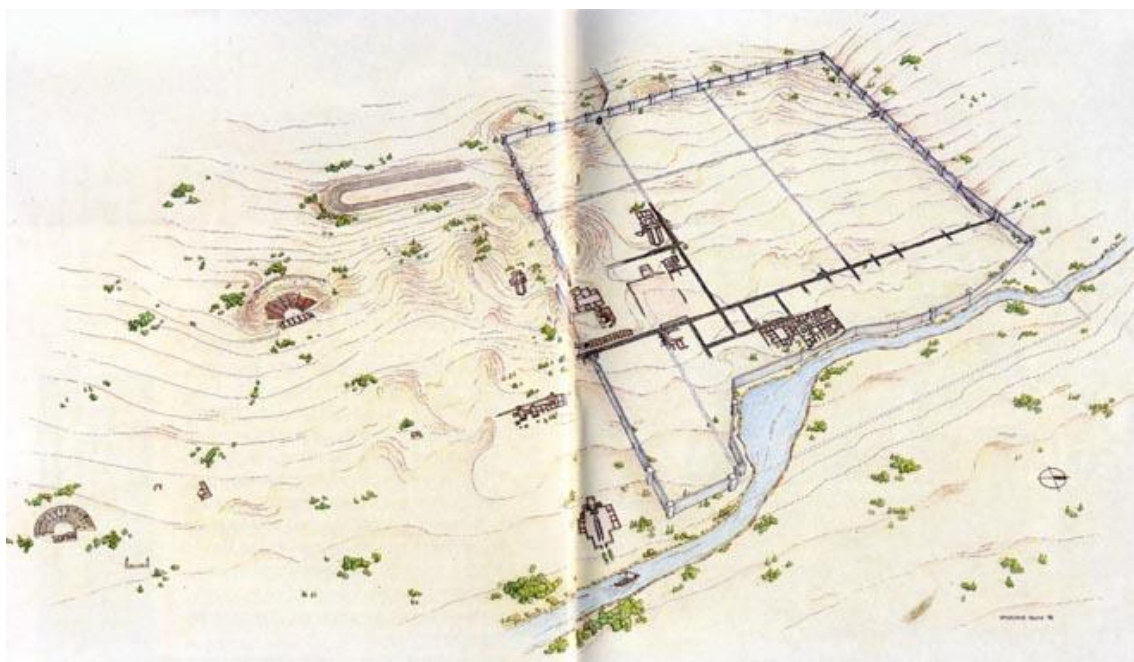
Εικόνα 6: ΧΑ Αντιγόνου Γονατά.

Ε: Κεφαλή Αθηνάς. Φέρει κορινθιακή περικεφαλαία.

Ο: Β-Α. Ο Παν στήνει τρόπαιο.

(Ανακτήθηκε 19/09/22. Πηγή: ASCSA Digital Collections: <https://bit.ly/CoinGonatas>).

Εικόνα 7: Προοπτική κάτοψη Δίου (Ανακτήθηκε: 20/09/22. Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/ΚΖ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων: <https://bit.ly/DionKatopsi>).

Εικόνα 8: Φρούριο Καλύβας. Κατασκευάστηκε από τον Φίλιππο Β΄ και χρησιμοποιήθηκε και από τον Φίλιππο Ε΄ (Ανακτήθηκε: 20/09/22. Πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/ΛΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων/Δήμος Ξάνθης: <https://bit.ly/KalyvaXanthi>).

Εικόνα 9: Τα τοπωνύμια των περιοχών του Μακεδονικού Βασιλείου ως απόδειξη περί των εκτοπίσεων και των μετακινήσεων των πληθυσμών, κατά την περίοδο της εμφάνισης και εδραίωσης της δυναστείας των Αργεαδών (Ανακτήθηκε: 20/09/22. Πηγή: Wikimedia Commons: <https://bit.ly/MapMaced>).